

Emil Cioran, SCHIMBAREA LA FAȚĂ A ROMÂNIEI, Humanitas, 1990.

Am scris aceste divagații în 1935–36, la 24 de ani, cu pasiune și orgoliu. Din tot ce-am publicat în românește și franțuzește, acest text este poate cel mai pasionat și în același timp îmi este cel mai străin. Nu mă regăsesc în el, deși îmi pare evidentă prezența isteriei mele de atunci. Am crezut de datoria mea să suprim câteva pagini pretențioase și stupide. Această ediție este definitivă. Nimeni nu are dreptul s-o modifice.

E.M.CIORAN

Paris, 22 februarie 1990

CAP.I

Tragedia culturilor mici

Cele cîteva milenii de istorie de care ne dispensăm numai în ignoranță sau în extaz — două poluri a-istorice, — ne obligă la o viziune macroscopică și la o selecțiune implacabilă a desfășurărilor omenști. Cine nu simte nevoia să fie judecător al trecutului se desolidarizează de o întreagă lume ce l-a precedat, chiar dacă instinctul îl integrează prin legături invizibile; nu mai puțin este lipsit de **existență** în viitor acel ce nu se angajează în profeție, ca într-o actualitate. De la Hegel, am învățat cu toții un adevăr devenit platitudine în gîndire, că sensul mai adînc al vieții istorice este realizarea **conștiinței**, că progresul în istorie este un progres în conștiință. Interiorizarea spiritului, în drumul lui de eliberare de natură, îi creează o distanță de propriile lui realizări, menținîndu-l într-o culme căreia omul se abandonează ca unei perspective ultime. Conștiința este cu atît mai cuprinzătoare cu cît actualitatea ei înglobează mai activ trecutul, încît perspectivismul istoric definește dimensiunile conștiinței. O viziune macroscopică a istoriei te face contemporan tuturor momentelor esențiale ale devenirii umane, precum îți înstrăinează detaliul omenesc, accidente evoluției. La drept vorbind, nu există viziune microscopică, fiindcă fenomenele de mîna a doua n-au o valoare în sine, ele fiind fie pregătiri, fie urmări ale fenomenelor centrale.

Limitarea numerică a acestor fenomene își are o rațiune în structura particulară a istoriei, care, nefiind un tot continuu, se desfășoară prin dinamismul culturilor mari. Acestea nu sînt discontinue în mod necesar: influențele dovedesc în ce grad se condiționează. În fenomenul lor, nu este important însă eterogenul, elementele adăugate din afară și înglobate, ci sîmburele lăuntric, predeterminarea spre o formă specifică. Precum, în biologie, ortogeneza ne revelează viața ca născîndu-se și afirmîndu-se sub determinantul condițiilor interne și al unor direcții lăuntrice care înving rezistența mecanică a mediului exterior, tot așa, în lumea istorică există o **ortogeneză a culturilor**, care justifică individualitatea fiecăreia prin condiții și determinante originare, printr-un impuls specific. Marșul marilor

culturi în istorie seamănă, de aceea, unei fatalități; căci nimic nu le poate opri de la pornirea lor de a se afirma și individualiza, de a impune stilul lor de viață altora și de a robi totul fascinației lor violente.

Existînd relativ puține culturi mari, numărul fenomenelor istorice este fatal limitat. Atîtea popoare și-au ratat soarta neputîndu-se împlini spiritual și politic, rămînînd condamnate la etnic, la mărginirile etnicului, incapabile să devină națiuni și să creeze o cultură! — Precum există o grație cerească, trebuie să fie și o **grație pămîntească**. Și cine este atins de această grație? Orice mare cultură. Căci marile culturi sînt sărutate de oameni, precum sfinții de îngeri.

...De cîte ori harta continentelor ni se deschide în față, ochii se ațintesc numai asupra țărilor atinse de grația terestră. Culturile care au avut un destin al lor, dar care au fost mai cu seamă un **destin** pentru altele... pentru toate culturile mici, care și-au răcorit sterilitatea în umbra celor mari.

Istorie înseamnă — pentru a cita numai cîteva: Egiptul, Grecia, Roma, Franța, Germania, Rusia și Japonia, culturi care s-au individualizat pe toate planurile, — legîndu-le printr-o convergență și o corespondență intimă, dar sesizabilă.

Limitarea numărului lor nu-și are explicația numai într-o insuficiență a unui sîmbure generator original, ci și în faptul că **lumile de valori** — pe care le realizează fiecare cultură în parte — sînt limitate. **Fiece mare cultură este o soluție a tuturor problemelor**. Dacă există o pluralitate de soluții, nu există totuși o infinitate. Grecia antică sau Franța, de exemplu (poate cele mai împlinite culturi), au soluționat — **în genul lor** — toate problemele ce se pun omului, s-au echilibrat cu toate incertitudinile și și-au inventat toate adevărurile. Din perspectiva transistorică a unui înțelept, **soluția** franceză sau greacă poate fi nevalabilă; dar să ne gîndim ce leagăn plăcut a constituit ea pentru orice grec sau francez, **născuți** în adevărurile și concluziile ei. A fi asimilat imanent într-o cultură înseamnă a păstra, în îndoieli, în viziune și în atitudine, limita impusă de **cadru**l acelei culturi. Labilitatea acestuia demarcă un început de declin, un apus stilistic, o dezintegrare a direcțiunii lăuntrice. Este caracteristică micilor culturi — formații periferice ale devenirii, labilitatea, nu numai în obiectivări, ci și în sîmburele lor, în centrul primordial și iradiant, în esența lor deficientă.

Ce înseamnă în univers: Suedia, Danemarca, Elveția, România, Bulgaria, Ungaria, Serbia etc.? Culturile mici n-au o valoare decît în măsura în care încearcă să-și înfrîngă legea lor, să se descătușeze dintr-o condamnare, care le fixează în cămașa de forță a anonimatului. Legile vieții sînt unele la culturile mari și altele la cele mici. Primele își consumă evoluția floral, cresc natural înspre mărirea lor; Franța n-a **știut** niciodată că **e mare**, fiindcă a fost totdeauna și a simțit acest lucru neconținut. Complexele de inferioritate caracterizează formele minore de viață, a căror devenire nu se poate concepe fără exemplu, fără prototip.

Deficiențele culturilor mici sînt așa de mari, încît, lăsate în cursul lor firesc, degenerază în caricaturi. Biologicește, pot reprezenta un exemplu rar; le lipsește totuși **instinctul**, care să le mîne spre destinația lor esențială. Culturile mari dispun pînă la hipertrofie de un **instinct istoric**, adică de o pornire nestăvilită de a-și revărsa toate posibilitățile în mărginirea devenirii lor, de a-și epuiza ultimele resurse în procesul existenței, de a nu rata nici un element din potențialul spiritului.

Instinctul istoric se deosebește însă esențial de simțul istoric. De la Nietzsche și de la Spengler, am învățat că interesul pentru istorie e caracteristic decadentei, cînd spiritul, în locul elanului creator, a adîncirii în intensitate, tinde la o cuprindere extensivă, la înțelegerea ca atare, la pierderea retrospectivă în lume. Simțul istoric temporalizează toate formele și toate valorile, încît categorialul și valabilul prind rădăcini în lume ca orice relativitate concretă.

Cînd și **atunci** sînt superstiția simțului istoric, a cărei hipertrofie inevitabilă a dat naștere istorismului modern.

Zorile culturilor și formelor aurale ale spiritului sînt străine de tentațiile acestui simț.

Orice cultură mare se creează în atmosfera învăluitoare a unei eternități, absorbită de individ prin toți porii. Constructorii de catedrale în zarea modernității, de piramide în cea egipteană sau eroii lumii homerice au trăit fără **distanța** de creația lor, și fiecare piatră ridicată sau fiecare gest de sacrificiu se stratificau într-o ordine definitivă a lumii, într-o arhitectonică divină sau cosmică și foarte puțin umană. Relativismul istoric este o perversiune a sensibilității temporale. După ce o cultură și-a lichidat avutul în creații, începe distanța de ea însăși în perspectiva asupra trecutului ei și a altora. Naivitatea creatoare a încetat, urmată

fiind de dualismul, inherent înțelegerii istorice, care separă spiritul de lumea căreia i se aplică. Înălțarea florală a spiritului, în perioadele creatoare ale culturilor, le împrumută o naivitate pe care cu greu am căuta-o în luciditatea searbădă a culturilor mici.

Un popor care se lansează în istorie de la întîiul act de viață **lunecă pe soarta sa**. Respirația în mitologie, diferențierea vieții religioase de cea politică, creația unui stil propriu spiritual și politic, accesul la putere și consecința lui, imperialismul etc., indică o evoluție firească, o iresponsabilitate în evoluție.

Închegarea etnică a poporului francez l-a făcut să treacă treapta istorică. Și așa orice popor cu destin, care a despiciat lumea și i s-a constituit axă. Căci de la întîiul gest de viață, el trebuie să aducă în lume **ceva** care, desfășurat în timp, devine **pentru el totul**.

Intrării lui în istorie nu există piedici din afară. Zorile lui sau sînt o fatalitate, sau nu sînt. — De ce noi, românii, etnic vorbind mai omogeni decît germanii, am trebuit să ne **așteptăm soarta** o mie de ani? Situația geografică defavorabilă, neprielnicia condițiilor, năvăliri barbare, vecini sălbatici? Dar acestea ar fi trebuit să fie motive în plus de afirmare, elemente de mărire proprie, dacă **pornirea** de a face istorie, pornirea oarbă și primordială ne-ar fi aruncat irezistibil în vârtejul universal. Astăzi la ce-am ajuns? La **voința** de a face istorie. Cine a înțeles acest lucru este lămurit cu tragedia culturilor mici, cu tot ceea ce e rațional, abstract, conștient în tragicul nostru. Cu adevărat, cele cîteva milenii de istorie ne-au făcut necruțători cu subistoria noastră.

Aspirația nemărturisită, dar constantă, a unui popor, ridicat prin creații la mare cultură, trebuie să fie **închegarea lumii întregi în jurul său**. Aceasta este **ideea** pentru care luptă — știind sau neștiind — culturile mari. Prin conținuturi, mesianismele se deosebesc, se opun, se războiesc; numai substratul este identic. Motivele generatoare sînt aceleași, numai **motivările** altele.

Să ne gîndim la cîteva idei de misiune și la sensul lor mai adînc, la antinomia ideologică și istorică a mesianismului, dar la identitatea substanțială a rădăcinilor lor. **Două popoare mesianice nu pot trăi în pace**. Neservind același sens în lume, dar luptînd cu o intensitate și cu un dramatism egal pentru **ideea** (în fond pentru **destinul**) lor, conflictul se agravează cu cît acea „idee“ este mai matură în substanța acelui popor. De la profeții evrei pînă la Dostoievski (ultimul mare vizionar mesianic), știm că fiecare neam ce-și deschide

cale în istorie luptă pentru o idee a lui și pentru o formulă de salvare, pe care o crede universală și definitivă. Credința lui Dostoievski că poporul rus va salva lumea este singura expresie valabilă a unui crez mesianic. În formă brutală, mesianismul a fost totdeauna reprezentat de germani, ruși și evrei. Menirea lor nu-i poate purta decât pe drumuri izolate sau în antagonisme dramatice. Toată istoria Franței n-a fost decât desfășurarea concretă a unei misiuni, căreia nu i-a mărturisit zgomotos, fiindcă o avea în sânge și o înfăptuia natural. Încă din Evul Mediu, concepția lui **Gesta Dei per Francos**, iar în perioada modernă **la civilisation française**, **La France éternelle** au fixat Franța în conștiința cetățeanului francez ca unica realitate substanțială de cultură. În decursul secolelor, rivalitatea dintre Franța și Germania a fost aproape totdeauna soluționată în avantajul primei, căci Germania, nefiind realizată politiceste decât în câteva culmi ale istoriei sale (imperiul lui Otto, Bismarck), a exercitat o dominație culturală, și aceea **indirect**, prin reacțiunea celorlalte națiuni, în speță Franța. Lutheranismul, romantica, hitlerismul au provocat crize în lume, prin reacțiune. Lipsa unei viziuni universaliste i-a izolat spiritual pe germani, care, pentru a se salva de la particularismul lor organic, s-au refugiat în imperialism. Setea de spațiu, dorința de realizare în întindere, de împlinire prin cuceriri, nu exprimă decât exterior și concret ideea mesianică germană, a cărei învolburare metafizică nu este lipsită de cele mai practice corespondențe. Nu există mesianism abstract, care să se satisfacă în formule și să nu vizeze ceva concret, prea concret. **Imperialismul este implicația practică a mesianismului.** Sînt totuși națiuni imperialiste care n-au fost niciodată mesianice, fiindcă n-au luptat pentru o **idee istorică**. Așa, de exemplu: englezii, al căror imperialism este pur utilitarist, sau, în lumea antică, romanii, care n-au luptat decât pentru o **idee** imperialistă, iar nu pentru un sens spiritual. Despre romani se poate spune că au constituit o mare națiune; dar n-am respecta nuanțele, de am numi-o cultură mare. O națiune care a dat lumii numai o conștiință juridică, metode de colonizare și istoriografie n-a depășit categoriile elementare ale spiritului.

Mesianismul francez și cel germanic își justifică antinomia durabilă nu numai în ireductibilitatea ca atare a orientării mesianice, ci și într-o sumă de elemente psihologice și spirituale, care diferențiază specific fizionomiile națiunilor.

În cultura franceză, care este **o cultură de stil** și în care grația temperează elanurile vitalității, n-a existat niciodată, ca o problemă torturantă și dramatică, antinomia dintre viață și spirit. (În Franța, bergsonismul este o erezie.) Francezul trăiește mai unitar, nici prea departe de viață și nici prea aproape de ea. Din acest motiv, nu veți găsi niciodată la francezi neliniștea și teama de a te fi dezintegrat din conținuturile firești ale umanității, de a fi riscat totul și de a fi pierdut simțul măsurii. În Franța, oamenii sînt stăpîni pe gândurile lor; în Germania, orice gînditor se simte depășit de sistemul său. Odată pornit pe calea elaborării, el nu-și mai poate domina gândurile, care evoluează înspre formele cele mai ciudate. Amestecul de sublim, de grotesc și de monumental îl veți întîlni în aproape toate sistemele germane de filozofie.

În Franța, toată lumea are talent; rar găsești un geniu. În Germania nimeni nu are talent, dar un geniu compensează lipsa de talent a tuturor. Gîndiți-vă la toate geniile germanice: fiecare aduce cu el o lume, o nouă formă de existență. Cu Hegel, cu Wagner și cu Nietzsche s-au născut lumi noi. Fiecare dintre ei ar fi fost în drept să spună că lumea începe de la el. Sîntem obișnuiți să considerăm în omenesc numai o sumă limitată de valori, un număr redus de posibilități, o formă determinată de existență. Dintr-o astfel de perspectivă, este natural ca acești creatori să fi depășit omenescul.

Existența și opera tuturor geniilor germanice au ceva inexplicabil, inaccesibil, vădit inuman. Ele se împletesc cu elemente catastrofice, cu viziuni apocaliptice, cu elanuri amețitoare, răsărite dintr-un neînțeles fond lăuntric. Nietzsche spunea că Beethoven reprezintă năvala barbariei în cultură. Aceasta este tot atît de adevărat pentru Nietzsche însuși. Barbaria germanică rezultă din incapacitatea germanilor de a menține un echilibru între viață și spirit. Dezechilibrul nu se exprimă atît prin oscilația între aceste două realități, prin prizonieratul succesiv în ele, cît prin viețuirea simultană într-un contrast, care determină în existența omului prezența unei structuri antinomice. Neputîndu-și armoniza aceste două elemente ale existenței, viața din el izbucnește într-o explozie primară, barbară și elementară, iar spiritul construiește, alături de viață sau deasupra ei, sisteme și perspective ce variază de la o mărime halucinantă la fantezii inutile și sterile. Barbaria rezultă din incapacitatea de a găsi o formă care să închege pe un plan derivat antinomii originare. Toată amploarea culturii germane derivă din această incapacitate, din această disproporție care

închide în sine un tragic impresionant. Arhibanala distincție între dinamismul germanic și statismul francez nu trebuie interpretată ca o degenerare franceză și o exuberanță germanică, ci ca o diferență de tensiune. Francezii sînt vii fără să depășească formele care îmbracă viața; nemții nu pot fi vii decît prin lipsa de formă, prin elementar și primordial. Și izbucnirea vieții în ei are totdeauna ceva inuman, ce sfidează conveniențele. Întreg mesianismul germanic are acest caracter elementar, exploziv și orgolios, în deosebire de cel francez, discret și rezervat, dar nu mai puțin imperialist.

Discreția mesianismului francez, masca permanentă sub care se ascunde, ne face să înțelegem de ce el a fost privit totdeauna cu mai multă simpatie decît sinceritatea brutală a celui teutonic.

Determinarea omului german ca o existență frămîntată în antinomii, în contradicții și tensiuni, incapabilă de a se menține numai la nivelul normal și la stilizarea formală a culturii, explică de ce îl poți numi oricum, numai „cult“ în sensul obișnuit, nu. Germania are o existență aparte în Europa. Astfel, pentru ea, ceea ce înțelegem noi prin cultură nu este de cele mai multe ori decît mediocritate stilizată. Rusia și Germania nu pot fi înțelese de celelalte țări.

Franța a iubit totdeauna omul de societate, fin, politicos, subtil, rafinat și intelectualizat. Eroul, ca o ființă ce sparge formele vieții și se avîntă irațional într-un elan demiurgic, care dintr-un exces de viață simte dorința de moarte și care nu devine simbol decît prin renunțare, n-a fost niciodată un ideal sau un cult francez. Dar ce putea crește din barbaria, din excesul infinit al sufletului germanic, altceva decît un cult nemărginit pentru erou ca atare? Germania niciodată n-a fost creștină în sensul propriu al cuvîntului. Cultul eroului a fost pentru sentimentul ei intim **mai mult** decît cultul sfințeniei. Orice neamț este interior mai aproape de viziunile eroice ale mitologiei germane, decît de concepția de viață creștină. Încreștinarea germanilor a însemnat de fapt o germanizare a creștinismului. Izolarea de romanitate a fost totdeauna un ideal german.

Nemții n-au depășit niciodată idealul de erou. Reacțiunea teologilor național-socialiști împotriva teologiei dialectice (Karl Barth) este motivată pe faptul că acest curent, prin pesimismul său antropologic, exclude orice hotărîre concretă și eficace în timp. Distanța

între Dumnezeu și om a devenit atât de mare în concepția acestor teologi, încît omul nu mai poate fi salvat decît prin intervenția divină, acțiunea omului ca atare fiind irelevantă și nulă.

Că idealul german este eroul, iar nu sfîntul, o dovedește, în efortul de regermanizare a creștinismului, înlocuirea ideii de **caritas** prin cea de onoare. Ideea de onoare, de orgoliu bazat pe noblețe, este o idee specific necreștină.

Cu cît se adîncește în diverse domenii orientarea înspre un caracter specific germanic, cu atît ne sînt nouă, străinilor, mai inaccesibile aceste domenii. Artiștii particular teutonici ne sînt și cei mai îndepărtați. Majoritatea nemților sînt de acord că Mathias Grünewald reprezintă o viziune specific germană a lumii, mai mult decît Dürer și mai mult decît Holbein, la care predominarea linearului a împiedicat realizarea unei viziuni de un dramatism infinit, ce o întîlnim totdeauna la Grünewald. Dintre toți artiștii Germaniei, acesta este cel mai greu de înțeles. Pentru latini, el e de-a dreptul ininteligibil. Artă italiană ne-a obișnuit cu paradoxul suferinței frumoase. În toată artă italiană, durerea este imaterializată prin frumusețe, încît estetizarea ei răpește acel caracter de materialitate grea, de bestialitate și ireparabil; în cea germană (ca și în cea rusă), dimpotrivă, aceste caractere se revelează în strania lor măreție. De aceea madona în artă nordică este de o tristețe atât de adîncă, iar în cea rusă nu-i lipsesc lacrimile, în deosebire de madona în artă sudică, a cărei transcendență este un amestec de interioritate și de Eros transfigurat. Unii teologi protestanți au vrut să scoată din acest fapt un argument pentru autenticitatea creștinismului nordic față de creștinismul sudic, de esență romanică. Ce e drept, nordul a înțeles mai adînc suferința, a avut un sentiment mai persistent al morții și o experiență mai interioară a tragediei. Dar nordul (în speță Germania) n-a avut niciodată umilința, caritatea și pietatea reținută, intimă și discretă, care au definit în sud mișcarea cea mai autentic creștină, franciscanismul. Nemții nu s-au simțit prea bine în creștinism, deși ca profunzime religioasă sînt superiori latinilor (cu excepția spaniolilor).

Germania nu și-a trăit misiunea **universal**. Dostoievski a numit-o națiune protestatară prin excelență. Evenimentele importante ale Germaniei sînt o succesiune de **anti...** Încît, te întrebi în ce fel se definea în lume dacă nu erau papalitatea, catolicismul, raționalismul și clasicismul, împotriva cărora ea să reacționeze. Germania, în afară de moda iluministă, care

a falsificat-o temporar — nu s-a integrat natural Occidentului. Creșterea conștiinței germanice a izolat-o și mai mult în lume. **Imperialismul este singurul mod de a se realiza universalist al Germaniei.** Altcum, lumea o refuză, și ea, la rîndul ei, refuză lumea.

Dacă România vrea cu adevărat să-și croiască un drum în istorie, țara de la care poate învăța cel mai mult este Rusia. Întreg secolul al XIX-lea rușii au frământat, pînă la obsesie, problema destinului lor. Și deodată cu chinul lor teoretic, Rusia a pășit efectiv în istorie, pentru ca prin revoluție să se fixeze în centrul ei. Gîndirea religioasă rusă, slavofilismul și occidentalismul, nihilismul, narodnicismul etc., toate s-au învîrtit în jurul misiunii Rusiei. Komiakov, Ceaadaev, Herzen, Dostoievski, Aksakev, Danilevski sau nihilistii Pisarev, Dobroliubev, Cernîșevski, în soluții diferite, au încercat să rezolve aceeași problemă. Însăși mistica lui Soloviov pare o transpoziție teologică a Rusiei concrete.

Este mai mult decît evident că Rusia a fost sortită unei meniri monumentale. De ce totuși evidența aceasta a fost prilej de tortură pentru ruși? Tot secolul al XIX-lea rusesc vădește o conștiință turburată și profetică, o adevărată isterie mesianică. Orice popor care intră în istorie, cînd celelalte sînt în maturitate, suferă de un dezechilibru provocat de **inegalitățile de nivel istoric**. Rusia se naște la viață, după ce dormise — întocmai ca România — secole întregi. Nu i-a rămas altceva de făcut decît să ardă etapele. Ea n-a cunoscut Renașterea, iar Evul Mediu rusesc a fost întunecos, nespirtual. Însăși literatura, pînă la începutul secolului trecut, s-a remarcat doar prin fabuliști și creații moral- religioase. Plaga mare a Rusiei — ca și a noastră — a fost tradiția bizantină, suflul spiritualității bizantine, care altoit într-o cultură străină devine anchiloză, schematism abstract, iar pe plan politic și cultural, reacționarism organizat. Tot ce este gîndire reacționară în Rusia secolului trecut continuă — conștient sau inconștient — filonul bizantin. Pe Pobedonostev — procurorul Sfîntului Sinod, profet al inculturii maselor într-o țară de analfabeți, îl văd descifrînd sensul istoriei după o icoană bizantină, iar nu după mersul soarelui, cum au făcut occidentalii, — după o icoană bizantină, simbol al morții, al uscăciunii și al umbrelor. Nu există o viziune mai devitalizantă decît aceea care se degajează din arta bizantină, artă de ceruri obscure, de monotonie între sfinți, de inaderență la Eros. Și cînd te gîndești că România a viețuit secole sub blestemul spiritului bizantin!

Rădăcinile ultime ale mesianismului rusesc sînt în apocaliptism. Tot ce simte și gîndește acest popor depășește categoriile culturii sau decade sub nivelul lor. Incapabil să înțeleagă formele juridice, realitatea statală și tot ce constituie **spiritul obiectiv** (în sensul lui Hegel sau Dilthey), el se mișcă într-un climat irespirabil unei conștiințe europene, pentru care simbolismul culturii este o artificialitate... naturală, acceptată, evidentă. Chiar dacă bolșevismul a dat Rusiei un orizont teoretic mărginit, amplitudinea respirației sufletești a rămas aceeași. Visul unei dominații universale, pe care unii slavofili l-au conceput de-a dreptul grotesc, sub domnia țarului și a papei, reînviind Constantinopolul ca un nou centru al lumii, — s-a continuat în bolșevism, cu altă ideologie, dar cu nu mai puțin fantastic. Mai repede vor dispărea rușii de pe glob, anulați fizicește, decît să abandoneze ideea menirii lor. Atît de înrădăcinată este ea, încît pare a lua proporții cosmice, inumane. — Cu rușii a apărut absolutul în politică și, cu atît mai mult, în istorie. Toate formele sociale, politice sau religioase, pentru care au luptat ei, le-au considerat ca finalități ultime. De aici pasiunea, absurdul, crima, bestialitatea unică a istoriei lor. Pentru occidentali, istoria este o finalitate în sine, o totalitate de valori și de drame omenești, ce se rotunjesc în planul imanent al devenirii. Escatologia le-a fost străină (cel puțin modernilor). Hegel — care este mai înclinat spre escatologie, dintre filozofii „oficiali“ ai lumii moderne —, n-o concepe totuși în sensul creștin al unei rezolvări finale pe un plan transcendent, ci pe un plan imanent. Revenirea la sine și interiorizarea spiritului absolut **sfrîșesc** istoria nu în dramă, așa cum se desfășoară sfrîșitul în viziunile apocaliptice. De altfel, dialectica, absolutizînd procesul și istorizînd cosmosul, refuză — teoretic vorbind — escatologia. Între **stil și escatologie**, sistemul lui Hegel păstrează un echilibru și se dovedește consecvent proporționalizării antinomiilor — intenția mărturisită a oricărei dialectici.

Mult mai mult decît germanilor, rușilor le-a lipsit **stilul** în cultură. El este o expresie a tendinței vieții de a-și crea temporar o formă, de a se realiza într-o structură determinată și limitată, de a direcționa un dinamism interior și de a ridica pe un plan inteligibil iraționalitatea din substanța lăuntrică a vieții. Din direcțiunile multiple pe care le prezintă aceasta, un stil de viață organizează un conținut nou, determină o specificare și stabilește

prevalențe. Diversele aspecte ale firii se orînduiesc după cum predomină o direcțiune sau alta. Un centru substanțial răspîndește în toate obiectivațiunile un conținut relativ omogen. Căci acesta e sensul stilului: de a depăși eterogenul prin imprimarea unui caracter specific, de a demarca în dinamica firii o barieră care să asigure o individualizare pronunțată. Ierarhizarea conținuturilor existenței derivă din această individualizare, din această prevalență a unei direcții sau alteia, din specificarea operată în multiplicitatea firii, din stabilirea unei forme. Forma însă presupune un anumit grad de armonie realizat în existență, chiar cînd acesta prezintă un caracter exterior, întrucît în acest domeniu nu se poate vorbi de realizări integrale. Stil, formă și armonie se presupun. Cel care trăiește un stil determinat de viață experimentează personal toate corelativele implicate în structura stilului. În asemenea condiții, este explicabil de ce pentru om, dacă stilul nu reprezintă totdeauna un echilibru, nu este mai puțin adevărat că el este expresia unei posibilități de echilibru. Pentru el, viața are un sens fiindcă tot ceea ce se produce se totalizează într-o regiune specifică de valori și într-o formă determinată, astfel că existentul își revelează finalitatea sa în însuși fenomenul înglobării și totalizării, eliminînd orice idee de irațional din productivitatea immanentă a vieții. Rușii n-au stil în cultură, fiindcă ei nu trăiesc în **imediatul** vieții și cu atît mai puțin în imediatul valorilor; de altă parte, ei nu-și organizează — din **inimă** — un cosmos rațional, așa încît misiunea lor în lume ne apare ca o răsturnare, ca o neîndurătoare vijelie. Atît de mult s-a insinuat Rusia în lume, încît de aici încolo, dacă nu orice drum duce spre Moscova, Moscova ne va ieși înainte pe orice drum. Spiritul rusesc este lipicios. Literatura rusă n-a isterizat un întreg continent? După modul în care popoarele se vor ști apăra de Rusia, își vor dovedi gradul de sănătate. Cele tinere vor ști exploata și fecunda „boala“ rusă; cele bătrîne se vor contagia și-și vor compromite în decadența lor ultimele rezerve de vitalitate. Nu vorbesc numai de Rusia bolșevică, ci și de Rusia în genere, ca fenomen uman și ca destin istoric. Există un adevărat „complex rusesc“, de a cărui eliberare se va îngriji viitorul, căci pînă acum a constituit un capitol din autobiografia fiecărui individ al ultimelor decenii.

Mesianismul se naște dintr-o forță lăuntrică a unui popor; dar, în dezvoltarea lui, el nu întărește mai puțin forțele aceluia popor, așa încît exercită o acțiune vitalizantă; un tonic născut în organism, pentru trebuințele lui proprii. Cum se explică miracolul existenței iudaice, dacă nu prin întreținerea constantă a flăcărilor unei misiuni? Și în zborul evreilor în

istorie, ele par a le fi ars mai mult tălpile decît aripile, căci altcum nu s- ar explica graba lor în timp, frenezia fiecărui moment de viață, ardoarea pămîntească, dorința de a nu pierde nici o comoară de-a pămîntului sau de-a rata vreo plăcere sublunară. Dacă un singur moment în evoluția lor evreii erau lipsiți de furia mesianică, dispăreau pe loc. Prezența lor milenară trebuia să-i facă o evidență inevitabilă — și n-au reușit a întîlni mai mult decît refuzul. Lumea nu i-a acceptat niciodată și nici nu-i va accepta. Ei sînt condamnați a nu se realiza niciodată în planul istoric, deși istoria le este aspirația cea mai pasionată. Dacă totuși vor reuși să se împlinească vreodată, atunci nu ne putem gîndi decît la un moment final de istorie. Numai soluția apocaliptică este o ieșire pentru ei. Neam esențialmente profetic, în profeție se va putea salva. Își va proiecta încontinuu, la cine știe ce capăt de soartă, paradisul terestru, pe care-l va ajunge pe ruinele lui proprii.

N-a existat pînă acum popor mai avid de pămînt și de viață ca el. Și cu toate acestea, tăria lui monstruoasă consistă în a fi trăit religios atașarea de pămînt. **Atît l-a preocupat soarta lui, încît a făcut din ea o religie.** Mesianismul iudaic se acoperă perfect cu religia iudaică. Nici un popor n-a tras mai multe foloase după Dumnezeu ca el. Poate de aceea soarta lui este atît de infernală, că nu poate fi explicată decît printr-o răzbunare a cerului...

Diferența dintre ruși și evrei consistă în faptul că, pe cînd evreii își trăiesc religios destinul, rușii își trăiesc religia anistorie ca destin. Amîndouă aceste popoare au reușit a complica istoria prin anistoria lor esențială. Ideea mesianică iudaică este mult mai puțin generoasă decît cea rusă. Căci, pe cînd rușii se zbat în viziunea unei salvări universale, chiar dacă ea are o semnificație pur teoretică, practic urmărindu-și numai axa destinului lor — evreii nu-și urmăresc, pe toate planurile, decît mîntuirea lor ca popor, ca rasă, ca neam sau mai știe Dumnezeu ce.

Atașarea de lume explică de ce în tot ce au gîndit — dar mai cu seamă în tot ce au suferit, în întreg blestemul înfricoșător al existenței lor — n-au conceput și n-au simțit persistent și adînc tentația renunțării. Așa au fost de legați de propria lor soartă, atît s-au afundat în misiunea lor, că n-au tras niciodată concluzia inevitabilă din suferință. De aceea, iudaismul nu dă o vibrație elevată sufletului; aduce prea mult lumea în cer și cerul în lume. Înțelegerea vieții ca deșertăciune (Iov, Solomon, Ieremia) este un lirism pur, foarte profund în sufletele care au cîntat-o, dar dispare în conștiința colectivă a evreilor. Sentimentul lor

predominant — care explică echivocul sau complexul psihologiei iudaice — a fost totdeauna o teamă ciudată, care în loc să-i disloce din lume, i-a integrat și mai iremediabil. Este incontestabil că dintre sentimentele pe care le încearcă omul — teama, ca realitate sufletească durabilă, modifică mai mult psihologia în sensul insesizabilului, al surprizelor și nuanțelor, al unei întregi game de ireductibilități sufletești. Numai ea schimbă pe om și el este altul numai în ea. În teamă se exprimă nesiguranța în lume și atașarea de lume. Paradoxul sufletesc este totuși inteligibil; căci nu ne temem decît de ceea ce prețuim, de ceea ce nu putem avea integral fiindcă alcătuiește altă substanță decît a noastră. Teamă ne face orbi față de axa proprie; de aceea, în ea se caută omul pe sine fără a se găsi. Poate aci consistă rațiunea psihologică a faptului că evreii sînt **pierduți**...

Respirația istorică a unui popor este cu atît mai amplă, cu cît misiunea lui e mai mare. De aceea, în toate culturile mari, dimensiunile viziunii mesianice se conturează în proporții grandioase. Dimpotrivă, popoarele timide cu ele și cu lumea concep meniri imediate, aproape meschine în accesibilul lor. Față de Rusia, al cărei mesianism a fost totdeauna o soteriologie universală, profetismul național al culturilor mici nu depășește semnificația unui moment istoric. Ce posibilități de mesianism există în România, cînd nu ne-am proiectat niciodată un destin monumental? Nu este înfricoșător cazul lui Eminescu, care în loc să se atașeze de un viitor al României a proiectat mărimile neamului în obscuritatea sinistră a trecutului nostru? România n- a avut gînditori mesianici; căci toți vizionarii ei n-au depășit o profeție locală și mărginirea unei clipe istorice. Profetismul național românesc, care n-a întrecut limitele și problemele etnicului, a fost un profetism pe **evenimente**, iar nu pe dimensiuni intemporale. Eminescu a fost un profet național **à rebours**. Bălcescu însuși, care a cunoscut atmosfera mesianismului polonez — atît de promițător altădată și atît de compromis practic —, n-a fost mai mult de un profet al trecutului. Față de acest exces romantic, un Iorga, un Pârvan sînt numai tradiționaliști; ceea ce înseamnă un echilibru între trecut și viitor. Un profetism național, în deosebire de tradiționalism, pune centrul de greutate pe viitor, considerat ca o comoară de împliniri naționale. Tradiționalismul este o formulă comodă, neangajantă. El exprimă o solidaritate cu neamul, dar nu o voință de a-i da un mare sens în lume. Orice tradiționalism acceptă limitele imanente ale națiunii. Atunci nu mai este nimic de făcut, națiunea mergînd spre viitorul ei ca boul la apă.

Un popor n-are destin în lume decît din clipa în care a trecut treapta istorică. Pînă atunci, este subistorie. Este însă riscant — dacă nu imposibil — a preciza data și chiar epoca în care el trece o asemenea treaptă. **Cînd valorile pentru care luptă un neam se cristalizează într-o adevărată lume istorică**, atunci acel neam s-a integrat în devenirea culturilor. A preciza momentul acelei „cristalizări“ este inutil, deoarece afirmarea în lume nu se face deodată pe toate planurile, ci, de cele mai multe ori, prin succesiunea lor. Așa, cazul Italiei, care, prin Renaștere, a intrat în istorie prin **planul spiritual**.

Ceea ce este important în teoria culturilor consistă în a cunoaște dacă afirmarea uneia este numai un episod nerelevator sau dacă, dimpotrivă, este o destinație esențială. În fața Spaniei și Olandei — devenite mari puteri doar pentru un secol și apoi pierdute într-un fel de împăienjenire a sorții — trebuie să faci loc, între destinul monumental al culturilor mari și cel minor, al celor mici, unei categorii intermediare. Cauzele ratării acestor **culturi intermediare** sînt multiple; cea esențială este, desigur, inaderența planurilor, incapacitatea culturii de a se realiza în cursul devenirii ei pe toate tărîmurile, într-o corespondență structurală. Spania a fost incontestabil reușită spiritual (dacă n-ar fi produs decît mistica Sfîntului Ioan al Crucii și a Sfîntei Tereza), dar politicește s-a menținut sub nivel. Nu s-a putut afirma îndelung ca mare putere și nici n-a fost capabilă să creeze forme statale consistente. Spania înseamnă în lume triumful **spiritului subiectiv**. (Niciodată n-a fost, propriu-zis, o națiune.) Nu mai puțin caracteristic pentru destinul culturilor intermediare nereușite, a acelor culturi care se realizează cam în punctul în care un popor **devine națiune**, fără totuși să fie, este cultura precolumbiană Maya. Două, trei secole înainte de venirea conchistadorilor ca să devasteze restul culturilor mexicane sau civilizația peruană, Maya se stinge fără cauze din afară. Această cultură, care a cunoscut matematicile, calendarul, o arhitectură ce poate rivaliza ca monumentalitate cu Egiptul, un hieratism care amintește arta indică, se prăbușește și dispare ca o malformațiune istorică. Nu există altă explicație a acestei decadente rapide în afară de o insuficiență politică, de un defect în capacitatea de organizare a destinului exterior, care, deși compensată printr-o hipertrofie spirituală, n-a putut atinge echilibrul unei misiuni durabile de cultură.

Ceea ce este important în istorie este ascensiunea și prăbușirea marilor culturi și conflictul ireparabil dintre ele. În fața tragediei lor, desfășurată pe fondul tuturor umbrelor

și luminilor vieții, se consumă, într-un clarobscur minor, tragedia culturilor mici, lupta lor dureroasă de a-și învinge anonimatul, pentru a se desfăta în mîngîierile devenirii. Fiind subistorice, adică sub treapta și nivelul marilor culturi, ele nu-și pot ridica nivelul decît înfrîngîndu-și legea. **Discontinuitatea față de propria lor soartă** este condiția afirmării lor. Singura obsesie trebuie să fie: **saltul istoric**. Căci salvarea lor e că istoria nu este **natură**. Toate culturile sînt predeterminate, în sensul că au un destin germinal; soarta le e scrisă în sîmbure. Dar în sîmbure le e scrisă unora posibilitatea **saltului**. Culturile mici, atinse de grația terestră de care vorbeam, au întipărit în menirea lor accesul la salt. La un moment dat al somnolenței lor evoluții, se întîmplă o **ruptură fecundă**, care le ridică la nivelul — dacă nu în creații, în **tensiune** — marilor culturi. Nu se poate face un salt cînd îl vrei. Voința însă poate da amploare unei transfigurări istorice. Oamenii nu pot voi decît ceea ce **sînt** deja în germene.

Concepția organicistă a evoluției firești ne condamnă la inerția, încetineala și somnolența care au constituit în soarta noastră un mileniu de anonimat. Organicismul reprezintă opoziția teoretică la orice salt, încît ultimele lui consecvențe elimină culturilor mici orice porțiță de scăpare. Dacă gîndirea națională și politică a României este atît de puțin revoluționară, faptul se datorește unei excesive contaminări organiciste, precum și influenței directe sau indirecte exercitate asupra naționalismului românesc de historicismul romantic german.

Viziunea pur organică a soartei noastre în lume ar avea o fecunditate, atunci cînd ritmul de viață al culturilor moderne s- ar caracteriza printr-un calm și un echilibru relativ, căci atunci posibilitatea unei sincronizări ar fi mai puțin exclusă. Febra este un element în plus, care avantajează un popor, dar îl și epuizează mai repede. Ritmul accelerat explică istovirea rapidă a culturilor moderne și, într-o oarecare măsură, și a Greciei și Romei. Precipitarea evenimentelor presupune activitatea violentă a unui suflet, pasiunea care-și soarbe substanța din frenezia proprie. Cînd privim fenomenele succedate în India, în decursul unei istorii milenare, observăm un interval surprinzător între ele, o distanță de timp de-a dreptul uluitoare. Un secol de abia respiră într-un eveniment, iar acesta are o semnificație de cele mai multe ori religioasă, adică neutră temporalului.

Respirația calmă a culturilor orientale le-a cruțat și le-a înmagazinat substanța, încât nici astăzi nu și-au pierdut aderența la devenire. Dimpotrivă, respirația celor moderne este precipitată pînă la sufocare. Viabilitatea lor e atît de redusă, că și-au pierdut substanța în cîteva secole.

Dacă acest ritm n-ar avea această accelerare — noi ne-am putea permite să ne consumăm **normal** evoluția: încetineala și pulsația intermitentă ne-ar aduce cu vremea la o înălțime dorită. Așa însă, numai sărind treptele istorice putem intra în ritmul colectiv.

Dacă micile culturi și-ar consuma evoluția natural — adică trecînd miniatural prin toate fazele străbătute de cele mari — niciodată n-ar reuși să ajungă remarcate de vreo istorie a lumii. La ce le-ar folosi atunci vitalitatea și prospețimea, cînd de teama decadenței — n-ar evada din sfera biologiei? Și fără glorie, istoria nu este decît biologie.

Ele trebuie să străbată stadii, dar nu într-o tranziție evolutivă și lentă, ci în febra salturilor. Nu se poate preciza care ar fi acele stadii, înainte de a cunoaște nivelul istoric al culturii respective. Trecerea discontinuă prin ele dovedește că nu există altă salvare pentru culturile mici, decît ieșirea din ele însele, din blestemul existenței lor. Dar, în definitiv, pentru cine este dureroasă problema acestor culturi? Pentru un istoric? În nici un caz. Căci întrucît ar putea să-l doară faptul că anumite țări sînt condamnate, închise lumii, cînd obiectivitatea lui îi pune la dispoziție exemplul reconfortant al marilor fenomene? Istoricul mîngîie realitatea cu o simpatie indiferentă. Dar pentru reprezentanții micilor culturi, problema ia un caracter de existență directă, subiectivă, depășind complet sfera obiectivității. Dacă n-am avea o aderență mai adîncă la fenomenul României și am putea fi perfect **obiectivi** cu ea, puțin ne- ar păsa că ea va juca un rol în lume sau nu. Atunci ne-ar părea firească încadrarea ei în soarta neamurilor minore și nu ne-ar dura deloc anonimatul. Dar pasiunea pentru România nu poate accepta osînda ei pe vecie la destinul mediocru de care s-a împărtășit pînă acum. Lucidități criminale o situează microcosmic și disparent, pentru ca pasiunea s-o fixeze în centrul inimii și ca atare în ritmul lumii. Nu pentru o sumă de valori și realizarea lor minoră este interesantă problema acestor culturi, ci pentru omul care se frămîntă în ele, care nu le acceptă și vrea să le salveze salvîndu-se. Problema culturilor nu interesează numai filozofia istoriei, ci și antropologia. Și dacă privind destinul omului istoricește, culturile mari îi asigură o evidență, nu este același caz în cele mici, în

care destinul omului adaugă condiției pur umane un plus dramatic, rezultat din anomaliiile și insuficiențele lor. Nu este deloc comod să te fi născut într-o țară de a doua mână. Luciditatea devine tragedie. Și dacă nu te sugrumă o furie mesianică, sufletul se îneacă într-o mare de nemîngîiere.

Există în om o sete demiurgică, pe care și-o satisface fie într- un exces sufletesc și o viziune interioară, fie în integrarea activă în devenirea istorică. Ritmul accelerat și respirația amplă a marilor culturi satisfac o sete demiurgică. Într-adevăr, ele constituie totalități cu caracter cosmic, în așa măsură dimensiunea lor depășește umanul. Culturile mari sînt lumi; existența lor justifică monadologia. Atît numai, că aceste monade nu trăiesc în armonie, încît trebuie să aibă cîte-o fereastră, prin care se zăresc pentru a se urî. Demiurgia culturilor dă omului viețuitor în ele o satisfacție automată a poftei lui de absolut. Acel ce suferă de superstiția istoriei și are șansa să trăiască într-o mare cultură se poate considera ca împlinit. Superstiția istoriei înseamnă cultul gloriei în timp, pasiunea aureolei în devenire. O națiune care nu suferă de obsesia gloriei este lipsită de un resort secret, dar efectiv, de viață. Ascensiunea culturilor dă impresia de creație din nimic, de direcționare după un plan pur interior. Germenele demiurgic nu este în toate egal de fecund. De aceea, nu toate sînt fatalități în aceeași măsură. La unele, demiurgia ia un caracter pur exterior și atunci ea se numește **gigantism**. Este cazul Angliei. Te întreb: cum se face că această țară, dispunînd atîta vreme de lume, nu este totuși o mare fatalitate? Neapărat, Anglia a dat lumii genii unice, inexplicabile, și a produs, în țara celui mai ordinar empirism, literatura cea mai delicată, deși este inexistentă în muzică și nulă în metafizică; totuși ea n-a luptat pentru o idee care s-o depășească. Mai mult: Anglia n-a **suferit** pentru nici o credință. Totul s-a făcut de la sine, prin automatismul intereselor. Pe cînd Franța s-a definit în lume și a luat conștiință de sine într-o Revoluție care a costat-o atîta sînge și în atîtea războaie **inutile**, Anglia și-a croit un destin **prin** împrejurări, și-a șerpuit soarta printre contingente și nu s-a afirmat direct, irevocabil, mesianic. Ea a cucerit universul fără a voi să-l asimileze lăuntric. Imperiul britanic a adus nou doar sistemul de coercițiune și exploatare, dar n-a imprimat nici un ethos, nici o idee activă, nici o pasiune inutilă și universală între oameni. Utilitarismul, pur de orice idee universală, este negația mesianismului. Acesta este tragic, profetic; o dezlănțuire a fondului esențial al unei țări. Demiurgia culturilor se nimbează mesianic; dar

gigantismul exterior al englezilor este lipsit de nimb. Destinul englez fixează axa lumii în bunuri, nu în pasiunea de dominare printr-un complex de forme spirituale. Ideea unei stăpîniri pur exterioare a lumii, fără ideea de reformă a acesteia, nu răsare nici din universalism și nici din profetism național. În cadrul marilor culturi, fenomenele de gigantism ocupă un loc periferic. Dominația extensivă, exclusivismul material elimină **intensitatea** din evenimentul istoric și ca atare îl diluează. Anglia este un exemplu de cum nu trebuie să fie o mare cultură. Interesele care nu servesc un sens universal sînt pete în istorie.

O țară care s-a ridicat exploatînd conflictele dintre state și intervenind în momentul oboselii adversarilor nu merită mai mult de o stimă obiectivă. N-au fost conchistadori acești creatori ai monstrului modern, care se numește imperiul britanic. Însăși gîndirea filozofică și politico-economică, destul de interesantă în oroarea ei, este contaminată de cel mai plat empirism, încît pentru a nu te scîrbi de **imediatul** Angliei trebuie să te retragi, prin compensație, în atmosfera delicată, aeriană și nuanțată a picturii unui Gainsborough sau Reynolds. În perioada modernă a istoriei, Anglia s-a menținut în centrul tuturor evenimentelor; dar întru cît le-a determinat sensul lor ideal? Este ceva steril în substanța Angliei, această țară care nu este o glorie, ci un capitol important de evenimente și oameni, legați prin toate aparențele, iar nu printr-o destinație esențială. Lipsește Angliei geniul colectiv, mistica dinamică a totalității unui neam. Exclusivismul ei insular n-are nimic din ardoarea unui spirit colectiv fanatic. Nominalismul logic a dus, practic, la individualismul exagerat, care iarăși n-are coloritul mistic pe care l-a avut pe vremuri în Germania. Prin aspectele ei, Anglia a putut fi mare; ei îi lipsește totuși sensul ideal al grandorii. Shakespeare echivalează o lume; el nu poate face totuși din Anglia — ca țară, ca destin național — o lume, cu toată încadrarea ei în marile culturi. Parlamentarismul este un cadou englez, care a zăpăcit lumea de nenumărate decenii. Dacă în Anglia istoria universală se poate face prin discuții și păreri, în țările cu mai puțin sînge rece el n-a constituit decît o stagnare. Singurul merit al parlamentarismului este de a fi dat iluzia unor reprezentanți presupuși ai națiunii de a putea direcționa conștient și artificial soarta acesteia. În fond, el n-a creat decît o sumă de megalomani și nici un erou. El este chiar negația eroismului. Conceptibil în epocile echilibrate ale unei țări, spiritul parlamentar e dizolvant în epocile de lansare și de afirmare.

Tensiunea în istorie a fost totdeauna fructul spiritului, și nu al faptei. Politicul nu cunoaște decît forța care se servește pe sine — și cînd e prea mare, se mai pune și în slujba valorilor. Excesul puterii servește spiritului pentru a nu se dizolva în propria încordare. Epocile clasice ale umanității au păstrat un echilibru între politic — forță, de o parte, și libertate — spirit, de altă parte. Cum devenirea are o ritmică specifică și un întreg sistem de alternanțe, a căror stabilire nu elimină niciodată un coeficient de probabilitate, rezultat din substructura irațională a istoriei, celelalte perioade, unilaterale pînă la dramatism, nu pot menține un echilibru între valori antinomice. Acestea sau se războiesc atunci într-un conflict continuu, sau pendulează și se substituie.

Punctul culminant al unei mari culturi îl văd în extazul forței sale. După aceasta poate începe decadența; ea nu oferă mai puțin consolarea retrospectivă, exaltarea în regretul puterii.

Ceea ce înseamnă grecii, romanii sau francezii în istorie se datorează neapărat unei lumi specifice de valori pe care au realizat-o. Noi știm astăzi destul de bine în numele cărei idei istorice a luptat fiecare, cît a realizat din ea și cît de mărginită a fost, de a putut permite atîtea alte misiuni paralele sau complementare. Este totuși atît de puțin revelator a cunoaște configurația ideală a unei misiuni, atunci cînd vrei să știi care este determinantul secret, dar activ, ce avîntă o cultură înspre marginile ei, către epuizarea sensului ei în lume. Aș sacrifica o jumătate din viață, de aș putea trăi cu aceeași intensitate ceea ce a simțit ultimul grec, ultimul roman și ultimul francez măcar o clipă pe piscurile istoriei lor. Trebuie să fi fost un orgoliu magnific, un orgoliu care inspiră paloare zeilor. Un oarecare francez, care în Revoluție și-a revărsat bestialitatea într-o furie umanitară, reprezintă, istoricește și politicește, mai mult decît colectivitatea amorfă a unei culturi mici. Sau încerc să înțeleg psihologia soldatului german în războiul mondial, să desprind monumentalul orgoliului în ultimul soldat, conștient că lupta împotriva unei lumi întregi, pentru a-mi da seama că o cultură universală dă contururi universale conștiinței individuale.

Senzația interioară a forței poate fi intensificată și la indivizi aparținători culturilor mici, culturilor ratate în sîmburele lor; decît, ea presupune un exercițiu individual durabil, și astfel, nu depășește semnificația unui fapt psihologic. În marile culturi, senzația forței o

cîştigi automat. Intensificarea ei presupune doar o creştere conştientă a destinului acelei culturi.

În marile culturi, individul se salvează. Mai mult; el este salvat totdeauna. Numai culturile mici te pierd. Şi cum să nu te piardă, cînd ritmul lor de viaţă este lipsit de o convergenţă ofensivă şi de un elan agresiv? Deficienţele lor rezultă nu numai din absenţa unei forţe iniţiale, ci şi din lipsa unui cult excesiv şi întreţinut pentru forţă.

Lipsurile iniţiale ale României (caz tipic de cultură cu soartă minoră) n-au fost corectate şi compensate niciodată printr-o iubire conştientă a puterii. Dovada? **Ce viziune în trecutul nostru ne-a exagerat rolul în lume?** S-a spus de atîtea ori: am apărat latinitatea (şi se citează: o oază de latinitate în Balcani); un dig împotriva slavismului, apărători ai creştinătăţii; păstrători ai tradiţiilor romane etc.

Aţi înţeles: am apărat şi am păstrat. Se cheamă aceasta destin? Naţiunile mari au spintecat istoria, în pornirea lor de a se afirma. După flăcările lor rămîne o dîră de foc în lume, căci o cultură mare seamănă unei ofensive cosmice. Dar ce rămîne după defensivă unei culturi mici? Praf — dar nu de puşcă, pulbere purtată de un vînt de toamnă. Caut în zadar primăvara culturilor mici...

Există totuşi un moment în care ele se pot salva de la neant prin cultul forţei. Cînd, făcîndu-şi procesul şi într-o luciditate unică, iau act de propriile carenţe, recunosc trecutul ca linia lor moartă şi îşi fac din profeţie sursă de existenţă. Diferenţa între o cultură mare şi una mică nu se bazează nici pe numărul locuitorilor şi nici pe frecvenţa evenimentelor extraordinare, ci pe destinul spiritual şi politic prin care ele se individualizează specific în lume. O ţară, care o mie de ani a fost un organism naţional în devenire, dar care în acest răstimp nu şi-a putut defini destinul ei spiritual şi politic, suferă de o deficienţă organică, chiar dacă acel mileniu i-a servit numai unei constituirii biologice. Din punctul de vedere al istoriei, biologia este o substructură, care, în sine, nu dovedeşte nimic. Atunci, care este sensul forţei ca finalitate a culturilor mari, din moment ce ea se înrădăcinează în biologie?

Prin forţă în istorie nu trebuie înţeles numaidecît imperialismul vital, sau acestuia trebuie să i se dea o accepţie mult mai amplă. Sursele biologice ale puterii exprimă pozitiv un fenomen de semnificaţie negativă: **nu se realizează istoric un organism deficient.**

Forța crește cu nivelul istoric al unei națiuni. Cu cât o națiune este mai neîmplinită, cu atât ea este mai deficientă, chiar dacă biologic este proaspătă. Energia se degradează cu cât nivelul istoriei scade și națiunea se precipită spre declin. Roma imperială sau Atena secolului al cincilea, Franța Revoluției, Germania, Italia și Rusia în dictaturi și-au atins culmile nivelului istoric, s-au actualizat total la un moment dat al devenirii lor. Forța corelativă nivelului istoric este o certitudine, de natură biologică, dar și spirituală. Dacă ar fi un simplu imperialism vital, atunci ea n-ar depăși elementarul și anistoricul. La limitele nivelului istoric, forța se oglindește în sine, încât națiunea respectivă în autoconștiința sa îndeplinește autoconștiința puterii. Mesianismul culturilor mari exprimă un fenomen de forță decantată. Spiritualizarea acesteia deosebește ideea imperialistă istorică de imperialismul teluric al barbarilor. Nici o năvălire barbară n-a fost prin sine generatoare de forme statale. Numai **agresiunea cu stil** a luat contur istoric.

Marile națiuni trăiesc și se distrug doar pentru a-și gusta propria lor putere. Dacă este așa, atunci forța nu trebuie considerată ca un pretext sau ca un mijloc. Națiunile își consumă posibilitățile lor lăuntrice și se epuizează în devenire, pentru a realiza autoconștiința, iar autoconștiința se justifică prin forță.

Vladimir Soloviov spunea, într-un pasaj celebru: „Națiunile nu sînt ceea ce gîndesc ele, ci ceea ce cugetă Dumnezeu despre ele în veșnicie.”

Îmi închipui ce puțin selectează din istoria umană perspectiva teologică. În fața lui Dumnezeu națiunile nu pot fi salvate, decît în măsura în care **Îl realizează**. Cum Dumnezeu n-are o înțelegere specială pentru fenomenul forței, rămînem, prin ceea ce e mai esențial în noi, de capul nostru.

Destinul năvalnic al marilor culturi depășește toate valorile eticului. Dacă istoria ar fi rămas în interiorul binelui și al răului, ea s-ar fi desfășurat pe o direcție de mediocritate, și în locul tragicului care o definește am fi asistat la un spectacol cu conflicte familiare.

Pînă acum nimeni n-a vorbit de națiuni morale și imorale; există numai națiuni puternice și națiuni slabe, agresive și tolerante. Apogeul unei națiuni presupune infinite crime; amănuntele loviturii în istorie oferă o imagine de apocalips. Dacă aș fi tentat de raționalism și de etică, ar trebui să văd în fiecare fapt o cădere. Istoria nu-și are o scuză în fața veșniciei, fiindcă ea scuză prea mult timpul.

Specatacolul ascensiunii și al prăbușirii culturilor mari nu te face decât cinic. Și cinismul se amplifică de regretul că România, așezată la periferia istoriei, nu poate lua parte directă la acest spectacol, ci constituie doar un ecou al ascensiunilor și prăbușirilor altora.

Dacă viziunea teologică a lui Soloviev are o obiectivitate spirituală, atunci culturile mari greu vor fi salvate în eternitate; dar noi, oare fi-vom măcar salvați în timp?

CAP. II

Adamismul românesc

Doamne! ce vom fi făcut o mie de ani?! Toată viața noastră de un secol încoace nu este decît procesul prin care am ajuns să ne dăm seama că n-am făcut nimic... Comparația cu ce s-a îndeplinit în alte părți ne-a revelat neantul trecutului propriu și inexistența culturii noastre. Dacă Ortega y Gasset găsește că Spania, din începuturile ei, trăiește o continuă decadență, atunci ce mai putem spune despre România, care s-a născut la viața istorică pe cînd ceilalți începeau să se stingă? O mie de ani s-a făcut istoria peste noi: o mie de ani de subistorie. Cînd s-a născut în noi **conștiința**, n-am înregistrat prin ea un proces inconștient de creație, ci sterilitatea spirituală multiseclară. Pe cînd culturile mari pun omul în fața creației din nimic, culturile mici — în fața **nimicului** culturii. Din punct de vedere istoric, am pierdut o mie de ani, iar din punct de vedere biologic n-am cîștigat nimic. Atîta vreme de vegetare dacă n-a consumat efectiv substanța vitală a neamului, n-a întărit-o și n-a dinamizat-o în nici un fel. Trecutul României nu mă flatează deloc și nici nu sînt prea mîndru de strămoșii mei lipsiți de orgoliu că au putut dormi atîta timp, în așteptarea libertății. România are un sens întru cît o începem. Trebuie s-o creăm lăuntric, pentru a putea **renaște** în ea. Plăsmuirea acestei țări să ne fie singura obsesie.

Orice om care vrea sau este chemat să joace un rol profetic în viața României trebuie să se convingă că în țara aceasta orice gest, orice acțiune, orice atitudine este un început absolut, că nu există continuări, reluări, linii și directive. Pentru ceea ce trebuie făcut nimeni nu ne precede, nimeni nu ne îndeamnă, nimeni nu ne ajută. Alte popoare și-au trăit începuturile naiv, inconștient, nereflectat, trezindu-se din somnul materiei la viața istorică printr-un insensibil proces, cu o evoluție naturală, cu o lunecare insesizabilă. Noi, dimpotrivă, știm și trebuie să știm că începem, sîntem obligați a avea luciditatea începuturilor de viață, conștiința vie și reflectată a aurorei.

Trezirea noastră la viață coincide cu o dilatare de perspectivă, pe care celelalte popoare o cunosc în amurgurile lor.

Paradoxul acesta este inherent popoarelor ce se nasc la viață când altele mor, ai căror ochi întrezăresc lumină când alții se măresc pentru a nu-i copleși întunericul. De nu vom avea atîta tărie în conștiință pentru a da directive vieții noastre fragile, nu vom face niciodată istorie. De nu vom exploata paradoxul ciudat al „istoriei“ noastre, pierduți sîntem.

Fiecare din noi este în situația lui Adam. Sau poate condiția noastră este și mai nenorocită, fiindcă n-avem nimic înapoi, pentru a avea regrete. Totul trebuie început, absolut totul. Noi n-avem de lucrat decît cu viitorul. Adamismul în cultură nu înseamnă altceva decît că fiecare problemă de viață spirituală, istorică și politică se pune pentru întîia oară, că tot ceea ce trăim se determină într-o lume de valori nouă, într-o ordine și un stil incomparabil. Cultura românească este o cultură adamitică, fiindcă tot ce se naște în ea n-are precedent. (Și în sens peiorativ.) Fiecare reedităm destinul lui Adam; decît, acesta a fost scos din paradis, iar noi dintr-un mare somn istoric.

Adamismul poate paraliza numai sufletele slabe, fără elan profetic, fără instinct combativ și voință de afirmare personală. Nu că el n-ar fi susceptibil de a provoca crize și îndoieli, ci faptul de a rămîne înmărmuriți în fața lui este revoltător.

Trebuie să suportăm cu avînt agresiv tragedia culturii nule, să ofensăm prin proprie forță vidul trecutului și să încercăm a realiza, dintr-o inițiativă neașteptat de mare, tot ceea ce a vegetat în somnul nostru istoric. Orgoliul nostru trebuie să se satisfacă în faptul că totul este de făcut, că fiecare putem fi dumnezeul istoriei noastre, că nu există o linie pe care-am fi siliți să mergem, că linia noastră este destinul țării. Existența feicăruia să constituie un element la temelia României. Aceasta să ne fie menirea. **Tot ce nu e profeție în România este un atentat împotriva României.**

Tuturora să le intre în cap că n-are vorba aici de-o profeție pentru alții, ci de existența noastră profetică. Oare n-a bătut ceasul să ne convingem în mod definitiv despre necesitatea și sensul misiunii noastre? De nu vom pune bazele totului, în Românianu se va mai face nimic. Naționalismul românesc de pînă acum n-a fost pozitiv, ci patriotism... adică sentimentalism, fără orientare dinamică, fără mesianism, fără voința de realizare.

Oricît am vrea să ne mîngîiem de condiția existenței noastre prini împrjurările vitrege ale vremurilor — năvălirea barbarilor, ocupația turcească, maghiară, dominația fanariotă... nu vom reuși totuși. **Istoria este o explicație, dar nu o scuză.** Înaintașii noștri nu ne-au iubit

destul, de au vărsat așa de puțin sânge pentru libertate. Sîntem o țară de răzmerițe. Un popor cu instinctul libertății trebuie să prefere sinuciderea sclaviei. Pentru ca un neam să-și deschidă drum în lume, toate mijloacele sînt justificate. Teroare, crimă, bestialitate, perfidie sînt meschine și imorale numai în decadență, cînd se apără prin ele un vid de conținuturi; dacă ajută însă ascensiunea, ele sînt virtuți. Tote triumfurile sînt morale.

Salvarea României — sînt virtualitățile și posibilitățile ei ascunse. Ceea ce **am fost** nu este decît un sprijin iluzoriu. Nu trebuie să fim atît de lași încît să ne inventăm un trecut. Iubesc istoria României cu o ură grea.

Niciodată nu vom putea încorona România cu un nimb istoric dacă fiecare din noi nu va trăi cu o pasiune vijelioasă și dureroasă toate umilințele care au umplut tristul nostru trecut. De nu vom încerca subiectiv regresiunea în dezastrul și tragedia lui, pierduți sîntem pentru transfigurarea viitoare a acestui neam, fiindcă pierdut va fi el însuși. Nu înțeleg cum există oameni care dorm liniștiți după ce se gîndesc la existența subterană a unui popor persecutat, la secolele de întuneric, de groază și de iobăgie. Cînd văd Ardealul, mi se desfășoară o configurație plastică a unor dureri mute, a unei drame închise și înăbușite, a unui timp fără istorie. O mie de ani într-o monotonie subistorică, o mie de ani ca o multiplicare monstruoasă a unui moment, a unui singur moment! Spectacolul invariabil al persecuției îmi dă fiori reci; căci mă înspăimîntă o dramă cu un singur motiv. Aceeași lipsă de libertate și în celelalte provincii; numai că variațiile peisajului dau iluzia unui joc istoric.

Îmi place-n clipele de tristețe să măresc intensitatea acestora lunecînd spre depărtările neamului și să mă chinuiesc scufundat în durerile lui. Iubesc blestemele aruncate de-a lungul vecurilor de acest popor și mă-nfioară resemnarea, gemeteleși toate jelaniile consumate-n umbră.

Nu aveți momente cînd **auziți** trecutul nostru, cînd tot ce a trăit acest neam se actualizează în voi și se subtilizează într-o muzică de monotonie lungimi orientale, în tărăgăneala melancolică a melodiilor noastre populare? Nu vă arde uneori ca o otravă toată seria umilințelor îndurate și nu trosnesc în voi toate dorințele de răzbunare, acumulate în sute de ani?

N-a înțeles nimic din problema României acela pentru care ea nu este o obsesie dureroasă. Viziunea lucidă și amară a trecutului ei trebuie trăită pînă la ultimele consecințe,

pentru ca să ne putem da seama de sensul unei mari meniri. Pierdut este acela pentru care retrăirea destinului nostru nu este o răspîntie în viața sa și un prilej de tragedie. Nu este naționalist acela pe care nu-l chinuie pînă la halucinație faptul că noi, românii, n-am făcut pînă acum istorie, ci am așteptat să **ne facă istoria**, să ne dinamizeze un torent transcendent ființei noastre; nu este naționalist acel ce nu e frămîntat de limitarea fatală care închide România în cercul și fatalitatea culturilor mici, a acelor culturi care n-au curajul să se învîrtă în jurul propriei lor axe: nu e naționalist acel care nu suferă infinit că România n-are misiunea istorică a unei culturi mari, imperialismul politic, megalomania inerentă și voința nesfîrșită de putere, caracteristice marilor națiuni, precum nu e naționalist acel ce nu dorește fanatic saltul transfigurator.

România nu poate fi iubită naiv, neproblematic, pătruns de exigențele unei iubiri evidente, fiindcă nu este atît de **evident** că România trebuie iubită. Cîți dintre acei care au încercat să pătrundă sensul vacuităților și discontinuităților noastre, al labilității formei noastre de viață și al inorganicității stilului nostru istoric — n-au mărturisit o viață întreagă disprețul penru forma românească de existență, o neîncredere totală și un scepticism ironic! Este un semn de aspirație profetică în elanul acelora care, după ce au confruntat lucid toate ironiile și paradoxele ciudate ale României, nu i-au refuzat acesteia posibilitatea unui nimb, a unei meniri și a unui destin.

Nu e mar lucru a iubi România din instinct; nu este merit. Dar să o iubești după ce ai dipserat total de destinul ei, îmi pare totul. Și cine n-a disperat de destinul României niciodată, acela n-a înțeles nimic din complexitatea acestei probleme și acela nu va fi angajat nicicînd profetic în destinul acestei țări. Pentru spiritele problematice, care își dau seama mai mult de umbrele istoriei universale decît de luminile ei, care înțeleg că există neamuri osîndite și ratări fatale decadente precoc și anonimate inevitabile, aderența la direcția internă a unui popor în naștere nu este un act atît de spontan.

Precum sînt oameni care iau cunoștință de ei înșiși, care ating un nivel de autoconștiință tîrziu, în maturitate, tot astfel sînt neamuri care se descopăr lor înseși după ce biologic au consumat o mare parte din existență. România este o țară biologic matură, ea nu-și poate

permite să trăiască, pe planurile spiritului, în formele naive ale acestuia. **Spiritual**, românii n-au fost niciodată copii și nu vor putea fi niciodată.

Întîiul nostru pas istoric trebuie să coincidă cu o afirmație de maturitate a spiritului. România a putut vegeta secole, fiindcă nivelul subistoric nu cunoaște exigențele imperialiste ale spiritului. Dar acum nu mai are timp. Ori o transfigurare istorică, ori nimic.

Cea mai mare parte din culturi își au copilăria lor, cunosc formele aurale ale spiritului, ating grandoarea în naivitate. Nouă nu ne rămîne altă cale, pentru a atinge un nivel istoric, decît să explodăm cu toată substanța noastră, într-un efort de maturitate spirituală. Cu tot ceea ce individualizează esența ființei noastre, cu rezervele neconsumate ale unui neam, să ne ridicăm la un rang istoric, din perspectiva căruia să desprindem în orizonturile noastre contururile unei mari națiuni sau, dacă nu, voința de afirmare a unei națiuni. Tot ce n-am trăit pînă acum în viața spirituală să-și găsească o expresie și împlinire; și toate rezervele ce trebuiau consumate în decurs de secole să se canalizeze în voința de putere. Misiunea noastră să fie un act de infinită răzbunare. Și în pasiunea pentru creație, să ne pedepsim somnul nostru istoric.

România are o situație analoagă Rusiei. Aceasta, în secolul trecut, a intrat **deodată** în istorie. Întîia generație de intelectuali a marcat categoric stilul ei cultural. Și cum saltul în istorie, fără continuitatea evidentă a unei tradiții culturale, pretindea determinarea direcției și a finalității vieții naționale, tot secolul trecut n-a făcut altceva decît să dezbată problema misiunii Rusiei. Gîndul mesianic a fost expresia trezirii din somnul ei istoric. Absența unei logici a devenirii rusești a fost motivul care a determinat viziunea iraționalistă în filozofia istoriei din Rusia secolului trecut. Într-o astfel de viziune, istoria poate să aibă o finalitate și fără imanența unui logos. Mesianismul rusesc a împrumutat de la Hegel doar patosul și monumentalul viziunii istorice, fără să accepte raționalismul dialecticii sale. Este de altfel caracteristică tuturor marilor mesianisme viziunea dinamică și finalistă fără perspectiva raționalistă.

Anomaliile Rusiei sînt, pe plan incomparabil mai redus, ale noastre. La noi însă, numai după război și îndeosebi în ultimii ani problema menirii României, **adică a obligației supreme și ultime față de esența ei**, a devenit arzătoare. Un neam care n-are o misiune nu numai că nu merită să trăiască, dar n-are absolut nici un sens. Ceea ce există în România

incontestabil este aspirația mesianică, dar nu există o determinare a conținutului acestei misiuni în conștiința publică. Miturile sînt numai în germen. Pentru ca un neam să trăiască sentimentul propriei sale dilatări lăuntrice, trebuie să i se aducă în conștiință aceste mituri, să i se determine explicit sensul misiunii sale. Decît, în această misiune trebuie să fie o așa de mare proiecție de orgoliu, încît incomensurabilul viziunii să mențină o atmosferă mistică. Un mesianism fără mistică e gol și inutil.

România numai atunci va avea un sens în lume, cînd ultimul român își va da seama de specificul și unicul condiției românești. Ce mituri a scos la lumină viața noastră politică de pînă acum? Cînd n-au fost platitudini, au fost abstracții goale. Democrația românească n-a creat nici măcar conștiința de cetățean. România are nevoie de o exaltare pînă la fanatism. O Românie fanatică este o Românie schimbată la față. Fanatizarea României este transfigurarea României.

Miturile unei națiuni sînt adevărurile ei vitale. Acestea pot să nu corespundă **adevărului**; faptul n-are nici o importanță. Suprema sinceritate a unei națiuni față de sine însăși se manifestă în refuzul autocriticii, în vitalizarea prin propriile ei erori. Și apoi o națiune caută adevărul? O națiune caută **puterea**.

Misiunea României trebuie să ne fie mai scumpă decît toată istoria universală, deși noi știm că trecutul României este **timp fără istorie**.

Oamenii în care nu arde conștiința unei misiuni ar trebui suprimați. Fără spirit profetic, viața este un joc inutil. Numai în clipa cînd România se va consuma în flăcările interioare ale menirii sale ea va înceta să fie întristătoare. Căci dacă Rusia a fost numită sfîntă și tristă, atunci România, așa cum a oscilat pînă acum în nesigura ei viață, nu poate fi numită decît întristătoare. Și întristătoarea Românie va înceta să fie o realitate numai cînd ceasul ei solemn va bate. Dar ce poate însemna **ceasul solemn** al unei națiuni?

Cînd o națiune ia conștiință de sine însăși pentru a-și modifica direcția și cursul existenței sale, cînd la această răs_pîntie ea înțelege să-și valorifice toate virtualitățile în sensul ancorării în marele ritm al istoriei, atunci se apropie de momentul esențial, daă nu de culmea sa.

Dacă România nu țintește înspre momentul ei solemn, dacă tot ce a trăit această țară într-un trecut de umilințe și un prezent de compromisuri nu se va răzbuna în voința de

afirmare și de definire a unui destin, atunci totul este pierdut. În umbră a trăit, în umbră va muri! Dar dacă forțele ei subterane, care trebuie să existe și pe care noi nici nu le bănuim, vor scoate la iveală o altă Românie, cu alte conținuturi și cu alt contur? Nu vom fi atunci îndreptățiți să așteptăm splendoarea unui destin, ce în trecut nici măcar în transparența iluziilor noastre nu ni s-a revelat?

Vitalitatea României va trebui să-și găsească odată o expresie, deoarece ne-am înjosit prea mult în trecutul și prezentul nostru pentru ca, într-o explozie, să nu ne trăim o adevărată metamorfoză. Am fost totdeauna pesimist când am vorbit de România; dar cred că viața este destul de irațională ca să înfrîngă un ireparabil al istoriei și al destinului nostru. În momentul când aş fi convins că posibilitatea unei **schimbări la față a României** este o iluzie, din acel moment o problemă a României pentru mine n-ar mai exista. Întreaga noastră mixiune politică și spirituală trebuie să se reducă la voința încordată a unei schimbări la față, la trăirea exasperată și dramatică a metamorfozei întregului nostru stil de viață. Dacă înțelepciunea seculară, care spune că istoria nu face salturi, ar avea dreptate, atunci ar trebui să ne sinucidem cu toții pe loc. Dar instinctul, pasiunea și elanul nostru profetic de la toți pot să învețe ceva, numai de la înțelepți nu. Existența noastră nu poate primi un sens decît de la un salt, de la un salt definitiv și esențial.

O voință totală de transformare n-a existat niciodată la noi, nemulțumirea cu destinul și condiția noastră n-a depășit forma aproximativă a unei atitudini sceptice. Scepticismul este întîia treaptă în scara unui proces de transformare, este întîiul element care ne dă conștiința destinului nostru. Prin el putem fi în afară de noi înșine, pentru a ne măsura forțele și a ne determina o poziție. Superficialitatea noastră derivă din a nu fi putut depăși această primă formă, din a ne fixa în spectatori comozi ai inerției noastre, din a ne fi gustat ironic agonia. Românul își zeflemisește propria lui condiție și se risipește într-o autoironie facilă și sterilă. M-a revoltat totdeauna absența dramatismului în trăirea destinului nostru, m-a durut această indiferență spectaculară, acest perspectivism exterior. Dacă toți împreună am fi suferit intens de dezastrul nostru, dacă am fi deznădăjduit organic de neînsemnătatea noastră în lume, cine știe dacă, prin acele mari conversiuni morale ce se întîmplă numai pe culmi, astăzi n-am fi trecut pragul istoriei? Românii n-au devenit până acum pozitivi și creatori, deoarece în procesul de autodepășire și de autonegație ei n-au urcat decît o singură treaptă.

Va trebui o nebună intensificare a ardorii noastre, pentru ca viața să devină foc, elanul nostru vibrație infinită și toate ruinele noastre simple amintiri. Ar trebui cu toții să ne gândim solemn la această realitate: **România este o țară fără profeți**, adică o țară în care nimeni n-a trăit realități viitoare ca prezențe efective, ca actualități vii și imediate, în care nimeni n-a vibrat de obsesia unei meniri. Și ar trebui ca, în acest gând solemn, să jurăm a fi altfel, să ardem într-un fanatism orb, să ne înflăcăram într-o altă viziune și în noi gndul unei alte Românie să fie singurul nostru gând. A continua consecvenți liniei istoriei noastre este a ne destrăma într-o formă atenuată de sinucidere. Nu vorbesc numai de schimbarea unor forme politice, ci de o transformare în temeliile vieții noastre. Va trebui să renunțăm la luciditățile care ne revelează atâtea imposibilități, pentru ca orbi să cucerim lumina de care ne-au înstrăinat acestelucidități.

Nu știu dacă trebuie să ne bucurăm prea mult că istoria presupune existența națiunilor ca unicul ei mijloc de realizare și că devenirea își justifică substanța în conflictul dintre ele. În tot cazul, entuziasmul pentru structura pluralistă a istoriei îmi pare fructul unei viziuni nu prea adânci. Dar, în definitiv, ceea ce ne interesează și ne doare sînt stările de fapt care ne determină condiția și care din perspectiva istoriei ne prezintă națiunea ca un absolut, chiar dacă o viziune transistorică ne descoperă nimicul ei.

Vrînd-nevrînd, totul, afară de sfîntenie, s-a făcut prin națiune. Nu că aceasta le-ar fi dat naștere prin nu știu ce forță creatoare, dar există un indefinibil al apartenenței noastre, care ne integrează în devenire și determină sensul concret al creației.

Este un fapt verificat încontinuu că detașarea de națiune duce la ratare. În ce om spiritul a putut cîștiga o autonomie atît de sigură, pentru ca dezlipirea de forțele telurice și de atracțiile iraționale să-i permită o respirație proprie? Din moment ce am acceptat cu toții să ne compromitem în istorie, trebuie să-i recunoaștem acesteia toate ireductibilele, toată imensitatea de fatal și să-i facem jocul cu o repartizare arbitrară a pasiunii și a disprețului.

Am căutat cu frenezie umanitatea și n-am găsit decît națiuni, și cu cît le-am înțeles mai bine, cu atît umanitatea mi s-a părut mai vaporeasă, mai îndepărtată și mai îndoielnică. Nici o națiune nu verifică sensul ideal al umanității, fiindcă fiecare vrea să i se substituie. **Și o națiune nu este mare dacă nu încearcă să se substituie umanității.** Ce-ar fi Franța, dacă

nu și-ar fi trăit naționalul ca universal, specificul ca uman, defectele ca excelențe, insuficiențele ca virtuți? Franța este atât de împlinită în sine și mai cu seamă pentru sine, încât istoria ei îi dă dreptul să se dispenseze de istorie. Pentru orice francez, Franța este lumea. Sentimentul acesta caracterizează toate națiunile mari; prin el au ajuns la monopolul istoriei.

S-au înregistrat pînă acum zeci și sute de popoare; dar cîte din ele au devenit națiuni?

Un popor devine națiune numai cînd ia un contur original și își impune valorile lui particulare ca valabile universal. A vieții numai ca popor înseamnă a înregistra istoria; ca națiune, te înregistrează istoria. Colectivitățile umane care au rămas numai popoare n-au trecut cu mult peste biologie, peste rezistență pasivă și peste acele valori **patice**, crescute din neparticipare. Procesul prin care un neam cîștigă un contur este o violentare continuă, un vulcanism biologic, ornamentat și justificat de o întreagă eflorescență de valori specifice. Că un popor are tradiții, simțire comună nu dovedește nimic pentru urma pe care o va lăsa în lume. Numai în clipa cînd începe să devină o fatalitate, adică să fecundeze și să distrugă, își învinge nimicul condiției exclusive de popor. Ceea ce a fost Franța pe vremuri și astăzi Rusia, Germania și Japonia îmi pare a defini elementele acestei fatalități și voința de a deveni națiune.

Oricît ar vrea orgoliul și furia mea să integreze România cît de puțin în acest joc de forțe, trecutul și prezentul o exclud și va trebui să ne-o reveleze altcum pentru a nu fi osîndiți la o periferie pe care n-o accept, care e dureroasă și sfîșietoare. Avem toate elementele care sînt admisibile ca trepte, dar revoltătoare ca permanențe. România n-are nimic original în afară de țărani, artă populară și peisaj (de care nu e responsabilă). Dar cu țărani nu putem intra decît prin poarta de din dos a istoriei. Este înfiorătoare atmosfera primitivă, telurică, nediferențiată a acestei țări, îmbîcsită de superstiție și scepticism, amestec steril, blestem ereditar. Toată România miroase a pămînt. Unii spun că e sănătate; ca și cum aceasta ar fi un elogiu! Să nu fim noi capabili a deveni mai mult decît un biet popor? Aceasta este întrebarea.

Poetul rus Belîi, plin de tristețe și torturat de viitorul Rusiei, a exprimat, într-un vers sfîșietor, un sentiment care mă domină de cîte ori mă gîndesc serios la România: „Tu vei dispărea în spațiu, o Rusia mea!“ Spaima că vom fi înghițiți de forțe ce ne întrec, că ne va

lichida timpul și ne va copleși spațiul, că ne-am ratat existența venind prea târziu... Crede cineva că este aceasta o teamă nelegitimă? Este un antiromân acel ce nu se teme ca nu cumva istoria să se facă peste noi, precum este un trădător acel care acceptă trecutul și prezentul României. Și este un trădător față de tot ce trebuie să devină această țară, față de istoria ce n-o avem încă, față de un viitor căruia n-avem curajul să ne mărturisim. Numai revolta organizată poate dinamiza și scutura o țară, pe care nu o vrem anemică prin soartă. Căci trebuie să se știe că România nu este o națiune, în sensul conceput de noi. A avea semnele ei exterioare, a îndeplini condițiile unui naționalism oarecare sau a corespunde unei definiții plate nu înseamnă absolut nimic. O națiune își legitimează existența prin lupta pentru o idee istorică. Mesianismul nu înseamnă decât lupta și suferința pentru realizarea unei astfel de idei. Voința de a face istorie trebuie să derive din rădăcinile biologice ale unui popor, să circule în sânge irezistibilă pentru ca să poată alimenta o sumă de valori, pentru care luptă. Că sînt atîtea popoare și așa de puține națiuni se explică prin faptul că, deși multe din ele își simt biologic chemarea, ele nu se pot realiza într-o sumă de valori și nici nu le pot, la rîndul lor, realiza **pe** acestea. Spaniolii, deși aveau atîtea presupoziii ale unui mesianism, n-au creat totuși o idee spaniolă de cultură și nu s-au putut realiza decât temporar. De la Sfînta Tereza și pînă la Unamuno, ei s-au desfășurat și s-au consumat în pasiuni individuale, fără să fie cuceritori și să determine un stil în cultură. Conchistadorii n-au fost, din păcate, cuceritori ai spiritului. Spaniolii, acest popor extraordinar, n-au reușit să se realizeze ca națiune, și deși iubesc Spania — poate tot atît cît Barrès sau Montherlant — sînt obligat să recunosc că este una din decepțiile devenirii.

Există o ratare a țărilor, nu numai a indivizilor. Și ratarea se exprimă în satisfacerea cu un rol mediocru, cu o respirație lipsită de amploare și un ritm lent. Am crezut totdeauna că mediocritatea strivitoare a României nu poate fi învinsă fără voința de a face istorie, care, la rîndul ei, n-are un sens, fără un ethos, un stil și o formă nouă de viață. **Un mesianism efectiv interiorizează axa istoriei în substanța unei națiuni.** Aceasta înseamnă că, dacă o națiune nu se crede necesară, mai mult: indispensabilă mersului universal, n-are drept să trăiască sau e superfluă. Trebuie să recunosc — ca unuia căruia destinul României i-a albit multe nopți — că noi n-am făcut aproape nimic pentru a nu fi superflui. Ne-am mulțumit cu puțin, mîndri de a nu fi nimic. Gloria, care este o adevărată categorie a istoriei și nimbul

forței, pare a nu ne surîde deloc. Dar tot ce trăiește în istorie și pentru istorie și nu cunoaște gloria este pierdut.

Ceea ce-mi pare o evidență este că nu pot să accept o Românie mediocră, domoală, resemnată, înțelegătoare. Și nu este destul a crede că refacerea morală și materială ar însemna un progres efectiv. O Românie cinstită și ordonată nu înseamnă absolut nimic, dacă dincolo de confortul moral și material nu se elaborează frenetic o expansiune a atîtor forțe ascunse, pe care nu avem dreptul să nu le bănuim. Spre marea mea revoltă, naționalismul nostru a conceput România viitoare ca un fel de Elveție. Ordine, cinste, moralitate și numai atît. Dar dacă România nu-și poate găsi nici un sens de dominație în lume și nici măcar în Balcani, dacă misiunea ei se satisface în ordinea internă și apărarea granițelor, iar ideea ei istorică în cultivarea unui așa-zis specific național, care a tolerat constanțele reacționare ale subistoriei noastre — atunci mai bine să ne dizolvăm în agonia prelungită în care ne complăcem.

România e geografie, nu e istorie. Înțelege cineva acest tragic? O țară are valoare numai cînd devine o problemă pentru alții, cînd numele ei înseamnă o atitudine. Cu toții știm ce înseamnă Franța, Anglia, Italia, Rusia și Germania, dar nu știm nici unul ce înseamnă România. Nu știm ce este România, dar știm perfect ce nu este. Și specializîndu-mă în absențele ei, am descoperit infinitul de care are nevoie pentru a fi ceva.

Zi și noapte, românii discută despre România. Dar trebuie să recunosc că am descoperit prea puțini pentru care ea să fie o problemă serioasă, un crez și un destin. Întîlnești prea des o viziune mediocră a României și lipsa de profetism național pare a fi unul din defectele naționalismului nostru.

Vom rămîne mai departe condamnați a reface căile altora, a ne mulțumi cu un rost biologic, vom rămîne noi numai popor? Pentru istorie, încă nu există o națiune românească, fiindcă o mie de ani n-am tulburat cu nimic liniștea lumii, iar astăzi neliniștea globului ne sperie, în loc s-o mărim. Să fim un popor „înțelept”? Mai bine atunci prăbușirea. Viitorul va arăta în ce măsură ne vom nega constanțele noastre inutile.

Poporul, considerat în sine, nu este un fenomen spiritual; prin națiune el participă la spirit, care și ea întrupează istoric valori spirituale, fără să fie, în esența sa, spirituală. Orice neam se caracterizează printr-o atașare de cosmic și înglobează în

existența lui o sumă de elemente preculturale. Toate avantajele și dezavantajele existenței lui derivă din proximitatea de **originar**. Asigurându-și o pulsație vitală mai mare, se distanțează de un sens spiritual. Un popor ajunge purtătorul unei idei numai întru cât devine națiune sau este. Ca popor, existăm de atîta vreme. Ardeleni; munteni; moldoveni etc., nu se poate spune că n-am mocnit, în secole de opresiune, pentru o solidaritate românească. Dar chiar viziunea lor — în mod explicabil — n-a depășit elementele definitorii ale unei existențe populare. Națiunea este un nivel superior al poporului; numai la rangul ei un neam cîștigă elanul agresiv și acea ofensivă fecundă care este marca unei individualități bine definite.

Bavarezii, saxonii, prusienii și celelalte fragmente germanice vor fi reprezentat, în existența lor izolată și cvasiautonomă, mai bine imediatul poporului german, elementele lui primordiale și vigoarea inițială. Dar numai ca popor, germanii ar fi fost condamnați la un rol periferic. Națiunea scoate la lumină și valorifică disponibilitățile istorice și înclinările mesianice ale unui popor. Elementarul existenței populare se orientează politicește prin instinct; numai națiunile au ridicat politica la rangul de artă. Un popor care n-are instinct politic ratează în drumul spre națiune. Și ce înseamnă instinct politic? Pornirea nereflectată de afirmare, de afirmare ca atare, nepreocupat de stavila valorilor; forța și triumful ca finalitate, în afară de restricțiile eticii; dorința de primat și de unicitate; cultul pentru organizație și formele obiective. Instinctul politic, devenit artă, canalizează toate energiile în vederea obținerii unui cîștig maxim. Națiunile cu mare spirit politic sînt veșnic la pîndă. Și mărirea lor o constituie o distribuție egală de luciditate și de agresiune. Fiecare națiune urmărește ridicarea nivelului ei istoric (forță, misiune, imperialism), pentru ca la momentul oportun să-și valorifice puterea. Și puterea nu poate fi valorificată decît în detrimentul celorlalte „puteri“. Toate fricțiunile dintre națiuni devin cu timpul sfîșieri. Atît timp cît vor exista națiuni, vor fi și războaie, iar de vor dispărea ele, conflictele se vor mări pe rase, iar după rase pe... aștri.

Se vede că există în om o căutare a suferinței colective. Războiul e o respirație periodică a ființei umane și, desigur, expresia ultimă și bestială a soartei omenești, concepută ca o cădere.

Precum un popor tinde să devină națiune, așa națiunea tinde să devină **mare putere**. Și dacă tranziția întâi se face cu mai puține abilități și cu spontaneități ale instinctului, accesul la mare putere ia toate formele dramatice ale luptei conștiente. Spectacolul oferit de marile puteri este descurajant pentru oricine; nu numai pentru acel ce caută o finalitate etică istoriei. O mare putere nu se poate valorifica decât prin dominație. Chiar dacă o națiune ar avea destulă energie pentru a fi **prin sine** o mare putere, ea nu este efectiv decât prin dominație, rezultată din încălcări și cuceriri. Acestea sînt inevitabile, chiar dacă o națiune s-ar mulțumi cu ceea ce are. Forța acumulată o mîna însă la revărsări și erupții. Fără voia lor, atîtea și atîtea națiuni au procedat la războaie din pură saturație de putere. Există un **potențial imperialist**, inegal distribuit între națiuni. Orice ar face, ele nu se pot pune la același nivel, iar inegalitățile, creînd o ierarhie de forțe, dezvoltă implicit antagonismele și fixează războiul ca un irezolvabil al soartei. Imperialismul nu se poate explica numai prin limitarea spațială a unui popor și prin suprapopulație. O țară care **suferă** de imperialism, cucerind toate teritoriile de care are nevoie nu încetează totuși a fi imperialistă, deoarece orice imperialism autentic se leagă de sensul și de devenirea unei națiuni. Roma antică a putut stăpîni tot ce a vrut. Aceasta n-a împiedicat-o să fie totdeauna imperialistă. Și a fost prin direcțiunea specifică a istoriei sale. Imperialismul de circumstanță este nerevelator și el nici nu descoperă o mare națiune. Cuceririle mari au în ele o mare doză de gratuitate, de fatalitate inutilă. Cine cucerește numai fiindcă îi trebuie imediat nu atinge prin fapte o semnificație istorică. Tot ceea ce e grandios și durabil în istorie s-a făcut sub imperiul unei necesități, care n-are nimic comun cu nevoia de fiecare zi a omului. Poate că toată istoria nu este decât o tragedie gratuită...

În lume sînt fericite numai popoarele care apar deodată la lumină și care se află, dacă nu la același nivel, în tot cazul în același **tel**. Inegalitățile aproximative de nivel se atenuează în urmărirea frenetică a aceleiași finalități. Națiunile între ele își aranjează tragedia. Ea este însă incomparabil mai mare pentru popoarele ce doresc să se cristalizeze în națiuni, pe cînd altele își dispută înfrîntatea ca mari puteri, procesul de la popor la națiune rezolvîndu-l demult. Ca să nu fie înghițite de marile puteri, saltul în istorie le este singura salvare. Altă cale nu există de a învinge inegalitățile de nivel istoric, sursa tuturor conflictelor. Saltul acesta poate fi extrem de favorabil, dacă un popor se avîntă în lume pe cînd altele decad.

Spiritual, el poate îndura în comun tragicul decadenței; îi rămîne însă subterfugiul politic, prin care, uzînd de deficiența marilor puteri, el și-ar putea accelera ascensiunea. Nu este un mare merit a te afirma în vremurile cînd marile puteri își sărbătoresc amurgul. Este chiar o cvasibarbarie să-ți trîmbițezi o vitalitate ne semnificativă, după ce alții și-au cheltuit viața în sensuri. Barbaria veritabilă înseamnă biologie pură și poartă nereflectat și nedrept stigmatul barbariei. Căci ce este barbaria, dacă nu un imperialism ce nu servește nici o idee? Vitalitatea fără un sens spiritual, cucerirea fără un simț politic, răsturnarea fără o misiune fac din barbarie un fenomen de o fecunditate echivocă. Dacă barbaria prepară un gol istoric în care să apară aurorele și, ca atare, peste ea îi creează devenirea un sens, în sine ea nu ascunde nici o adîncime. Afirmarea popoarelor istoricește tinere trebuie să afecteze forma exterioară a barbariei, dar explozia debordantă de energie — să ascundă cultul germinal al unei idei, pasiunea de individualizare printr-un sens spiritual. Altcum, aurora lor nu este demnă de decadența altora.

CAP. III

Golurile psihologice și istorice ale României

I

Dacă s-ar putea dovedi că posibilitățile sufletești ale românului nu întrec cele arătate în trecut și că viitorul nu va scoate la lumină fețe ascunse ale sufletului românesc, atunci orice încercare de a pune o piatră la temelia României de mâine ar fi zadarnică. O țară nu se naște și nu crește din afară, ci din condiții lăuntrice. Chiar dacă acestea se supun unor tipare formale, determinantele psihologice specifice nu impun mai puțin o marcă și o individualitate. Rosturile devenirii unei țări își au atâtea rațiuni în psihologia poporului respectiv! Și dacă psihologicește nu pot fi explicate formele sociale, cristalizările obiective ale soartei unui popor, se pot totuși înțelege golurile, insuficiențele, latura negativă a unui destin.

Există un **viciu substanțial** în structura sufletească a românului, un gol inițial din care derivă seria de ratări ale trecutului nostru. În începuturile românești, n-a existat un suflet **format**, deoarece un popor se descoperă sieși și lumii într-un proces îndelungat, ci numai dispoziții, virtualități care, în totalitatea lor, pot arăta sensul unei revoluții și al unui destin. În potențialul psihic al poporului român trebuie să existe o inadecvare, o nonconformitate în surse, care iau un contur de deficiență substanțială. Pe când la atâtea popoare a existat o spontaneitate în germene, o iradiere activă în începuturi, o explozie nestăvilită, forma românească de viață suferă de lipsa unui dinamism primordial.

Există un **păcat originar** al României a cărui natură nu e definibilă, dar identificabilă în toate golurile trecutului. Necesitatea saltului istoric apare cu atât mai imperioasă, cu cât depășirea și înfrângerea acestor insuficiențe originare este condiția lansării noastre în lume. Ce este pozitiv și creator în sufletul primordial al României ne va mîna înainte, oricâte obstacole vom întâlni. Tot ce s-a realizat pînă acum se datorește unei impulsuni dinamice

care, din păcate, a fost aproape disparentă față de negativitatea înscrisă în premisele noastre și care ne-a menținut în somnul istoric de o mie de ani.

Deficiențele actuale ale poporului român nu sînt produsul „istoriei” sale; ci istoria aceasta este produsul unor deficiențe psihologice structurale. Particularitatea condițiilor istorice și gravitatea lor au adîncit numai dispozițiile inițiale și au scos la lumină **an**-istoria noastră. Timpurile „vitrege” prin care am trecut au fost astfel, fiindcă n-am fost destul de tari și de capabili să le înfrîngem. Dacă în noi ar fi fost o pornire de a ne individualiza și de a ne afirma categoric, am fi învins vitregia vremurilor de mult, așa cum au făcut toate popoarele „mari” — ca destin, iar nu ca număr. Un popor contează prin număr; dar mult mai mult, prin forța lui agresivă. Problema populației devine tragică dacă descreșterea indică o deficiență biologică. De aceea, un popor tînăr cu populație redusă, dar în creștere, este mai creator și mai temut decît unul mare, în descreștere. Instinctul combativ și militant dă o configurație istorică mai accentuată decît realitatea numerică. Prusia, detașată de restul Germaniei, poate totdeauna constitui o țară, care n-ar fi mai puțin temută, cu toată populația ei redusă. Prusia singură echivalează tot restul Germaniei; astfel se explică de ce prin hitlerism ea a impus stilul ei de viață întregii țări. În orice formă politică, Germania ar fi totdeauna prusianizată.

Singurul altar în fața căruia s-a închinat omenirea este forța. Și noi ne-am închinat în fața acestui altar, dar numai pentru a ne umili și a preamări forța altora.

Românii au fost totdeauna prea călduți. Urînd extremele și soluțiile tari, ei n-au prezentat în fața cursului lucrurilor reacțiunea caracterizată a unei individualități, ci au dat ocol evenimentelor, încît toate s-au făcut peste ei. Echilibrul nostru n-a fost expresia unei armonii, ci a unei deficiențe. El nu acoperea nici măcar contradicții lăuntrice latente, ci liniștea amărîtă a unui suflet nerealizat. De altcund, echilibrul n-are sens decît în epocile clasice ale marilor culturi, cînd el se naște dintr-o împlinire internă și o rotunjime a stilului. În formele minore de cultură, echilibrul este nerevelator și compromițător. Nu prin echilibru și-au deschis popoarele drum în lume. Istoria se face printr-o căutare veșnică și chinuită, care se aseamănă unei drame și niciodată unei dibuiri. Un neam trebuie să-și riște nu numai energiile sale, ci esența, ființa sa. Nerealizîndu-se, păcătuiește împotriva firii lui, întocmai ca neîmplinirea unui om, care este o sinucidere prin etape.

Românii ar fi trebuit să se gîndească la soarele ce apăsă și deasupra țării lor, și să fi dat prin fapte un răspuns luminii. O istorie tumultuoasă este recunoștința unui neam față de înălțimi. **Lumea** nu este o justificare a lui Dumnezeu, **istoria** este, însă, una a omului.

Va trebui să vedem care este **specificul național** al României, care a ținut-o o mie de ani în nemișcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mîndria ridicolă care ne atașează de el.

...De cîte ori privesc țăranul român îmi place să văd înscrise în cutele feței sale golurile dureroase ale trecutului nostru. Nu cunosc în Europa un alt țăran mai amărît, mai pămîntiu, mai copleșit. Îmi închipui că acest țăran n-a avut o sete puternică de viață, de i s-au înscris pe față toate umilințele, de i s-au adîncit în riduri toate înfrîngerile. Oricîte rezerve de viață ar dovedi el, impresia nu este totuși a unei prospețimi biologice. O existență subterană este ființa lui și mersul lui lent și gîrbovit este un simbol pentru umbrele destinului nostru. Sîntem un neam care-am ieșit din văgăuni, din munți și din văi. Am privit cerul din umbră și-am stat drepti în întuneric. Ne-am răcorit o mie de ani. De aceea, numai febra ne mai poate scăpa...

Cînd va ridica țăranul român capul în sus? În jos am privit de cînd ne-am născut.

Critica fizionomică a României își are nu numai o rațiune teoretică, ci și una practică. Existînd relativ puține documente valabile asupra ființei lăuntrice a țării, toate elementele exterioare ce ne-o revelează trebuie folosite. În fizionomia țăranului francez, german sau rus se exprimă atîtea caractere ale istoriei țării respective. Decît, Franța, Germania și Rusia s-au arătat lumii pînă la orbire și apoi nici nu sînt culturi populare cum sîntem noi, așa că putem cu ușurință să uităm pe țărani cînd vorbim de ele.

Orice popor ar trebui să tindă la realizarea unei culturi „istorice“, și nu populare. Elementele populare trebuie fie însumate, fie neglijate. A le considera finalități înseamnă a rata mersul ascendent al unei culturi.

Un popor care n-a creat decît o cultură populară n-a trecut treapta istorică. Și cum să o treacă, dacă orice cultură populară identifică **valorile cu etnicul**? O cultură populară este o sumă de creații, care se nasc din rădăcinile adînci ale sufletului și păstrează aderența la ele, pe cînd efortul reflectat al spiritului dă naștere în culturile istorice la valori ce-și iau zbor autonom în lume. Culturile populare respiră în mituri, în aceste presimțiri de istorie.

Ele concep devenirea substanțial și astfel se dispensează de istorie prin eternitate. Progres nu cunosc, ci numai transformări; iar din punctul de vedere al autenticității, aceste transformări sînt falsificări. Neavînd valoare decît primordialul — suma aceea de elemente telurice și chtonice din aurora unui neam —, culturile populare sînt primitive și reacționare. **Rămînîn ele însele.** Rostul unui salt istoric este să le elibereze de propriul lor blestem. Va scoate cineva România din ea însăși? Va ieși ea din sine?

Lipsește devenirii României un sens ascendent. Schema formală a soartei noastre este orizontala. Ne-am tîrît în vreme. Popoarele fericite ale Pămîntului sînt irupții și de aceea soarta lor trezește implicit reprezentarea verticalei. Goticul este stilul ascendenței, al elanului vertiginos, dar orientat, al devenirii transcendente. O individualitate se determină după elementele gotice din suflet. Predominarea lor caracterizează pregnanța ei. Elanul unei culturi exprimă prezența internă a patosului gotic. Căci **goticul este verticala spiritului**. Din el derivă tragicul, sublimul și renunțarea, ca pasiune pentru altă lume. Absența lui te asimilează liniștit și călduț devenirii, aruncîndu-te pradă timpului. Destinul, ca o lunecare orizontală, este negația goticului și a complexelor de viață născute din el. Neamul românesc n-a trăit sub semnul spiritului gotic. De aici: pasivitatea, scepticismul, autodisprețul, contemplația domoală, religiozitatea minoră, anistoria, înțelepciunea, care constituie aspectul negativ al specificului nostru național, aspect din păcate central. Așa ne-am trăit noi o mie de ani și așa va trebui să nu ne mai trăim miile ce vor urma.

Numai furia devenirii este vitalizantă. Cine se abandonează ei cu pasiune, pînă la prostie sau pînă la isterie, este imposibil să fie înghițit de timp. Căci o ardoare exasperată în devenire te scoate — prin forța patimii — în afară de timp. Aș vrea ca România să zbîrnîie de freamăt și din inimă să-și facă un cuptor. Nu există altă scăpare de subistorie, adică de timpul nostru pierdut.

Resemnarea noastră de veacuri ne-a făcut înțelepți. Dacă individual înțelepciunea poate atinge culmi, ea este inerție ca fenomen colectiv. Poporul românesc este cel mai înțelept popor din Europa; dar nu din spirit, ci din lipsă de curaj și de afirmare. „Nu este vremea sub om, ci bietul om subt vremi“ este o catastrofă pentru neam. Și cînd te gîndești că această maximă este un simbol, este cheia destinului nostru! Orice proverb, orice reflexie populară românească exprimă aceeași timiditate în fața vieții, aceeași nehotărîre și

resemnare. Va trebui să nu mai fie jignit acest neam lăudându-i-se atît înțelepciunea! Adevărurile izvorîte din resemnare nu sînt un titlu de glorie. Nici un act istoric nu s-a născut din înțelepciune, care nu poate fi decît sub - sau transistorie. Înțelepciunea este negația istoriei, fiindcă ea este distanța de viață, pe cînd istoria este afirmarea ei. Mai mult: istoria este superstiția vieții, fiindcă ea este vibrația activă și intensă a devenirii. Marile culturi sînt culmi ale timpului.

Adevărurile de fiecare zi ale românului sînt paralizante. Ele tind să răpească omului orice responsabilitate. **Fatalismul este un amoralism al devenirii.** Înțeleg să te mîne fatalitatea individuală și interioară, dinamismul demonului lăuntric, dar este o deviere și o rușine antropologică să-ți pui capul sub timp. Ne-a condus vremea o mie de ani. Aceasta nu spune puțin. Fatalismul neamului nostru este un blestem pe care va trebui să-l lichidăm în fulgere. Pîna în sîmbure să ne lovească scînteierile lui.

Plaga seculară a României a fost scepticismul. Este într-adevăr surprinzător cum la un popor întîrziat a putut să apară un fenomen caracteristic declinurilor, saturației sau oboselii culturilor. Cînd energia productivă a unei culturi se epuizează, neavînd ce mai crea, sterilitatea îi dezvoltă un plus de luciditate, care anulează naivitatea și prospețimea. Germanii socotesc pe francezi un popor sceptic. Sînt ei cu adevărat? Față de cultura germană, pe care o definește o **monumentalitate virginală**, cultura franceză amestecă într-o mare seriozitate a spiritului grațiile și ironiile inteligenței, încît pentru un ochi nesensibil la nuanțe, ea se prezintă ca un joc inutil, ca o sumă de gratuități. Există în Franța un scepticism al inteligenței, rezultat din rafinamentul și excesele acesteia, dar nu există un scepticism legat de structura spiritului francez. Iar în ce privește zona afectivă, lumea volițională și complexe elementare ale sufletului, scepticismul nu le-a afectat niciodată. Un suflet sceptic nu este creator, fiindcă orice scepticism structural presupune izvoare secate, sterilități originare. Scepticismul francez a fost totdeauna o spumă a inteligenței și un lux al inimii; el n-a avut aderențe organice la străfundurile sufletului francez. Scepticismul românesc — superficial în întinderea și natura cuprinderii sale — este totuși adînc prin înrădăcinarea în sufletul popular. Mult mai organic decît cel francez, el ne-a fost și mai fatal. În premisele ființei noastre și-au întipărit îndoielile cangrena. Nu este adevărat că împrejurările defavorabile ale trecutului nostru au adăugat condiției noastre acest **doliu**

permanent — scepticismul. Ele l-au adâncit numai; căci este imposibil ca împrejurările exterioare să fi creat ele însele dispoziții atât de esențiale. Destinul nostru mizerabil ne-a actualizat toate îndoielile în germene, toate virtualitățile sceptice, toate posibilitățile de ratare. Soarta noastră a fost favorabilă tuturor tendințelor negative ale psihologiei românești. Nu se gîndește nimeni la acest fapt: ne-am dezvoltat pe de-a-ndoaselea. Un destin pe dos.

Scepticismul este extrem de interesant ca pauză în cultură, ca recreație a spiritului după epocile constructive. El exprimă atunci dorința unei respirații iresponsabile a spiritului, a unei plăceri în propria lui inutilitate. Dar este întristător scepticismul teluric și subteran al României. Un scepticism suferind, crispat, lipsit de drăgălășie și de eleganță. Abandonarea pasivă soartei și morții; necredința în eficiența individualității și a forței; distanța minoră de toate aspectele lumii au creat acel blestem poetic și național care se cheamă **Miorița** și care, alături de înțelepciunea cronicarilor, constituie rana neînchisă a sufletului românesc. Mai vin apoi doinele ca să dea vibrația lor tînguitoare — și totul s-a sfîrșit.

În momentul în care România va cîștiga **gustul devenirii**, va învinge — prin forța lucrurilor — îndoielile inimii. Căci din îndoielile ei se alcătuiește scepticismul nostru; o inteligență blazată i-a oferit numai verificări și ilustrații teoretice. Trecutul României mă face sceptic prin scepticismul său. Nu văd în el o justificare mesianică. Mă gîndesc însă ce singular s-ar putea individualiza România în lume, dacă, învingîndu-și materialitatea și greutatea obscură din scepticismul său într-o realizare superioară de viață, și-ar exploata îndoielile ca eleganțe și ornamentații ale spiritului său, ca o corolă crepusculară a inimii! Conversiunea negativului în pozitiv este un fenomen pe care Hegel l-a justificat în logică. N-o vom putea realiza noi cu atît mai mult în istorie? **Saltul istoric** — această mare așteptare a României — **nu este decît fenomenul** acestei conversiuni. Învingerea laturii ei negative înseamnă lansarea în lume, intrarea în pozitivul istoriei. Procesul dialectic al României este mîntuirea ei. Dacă omul are un destin eroic, resemnarea este un viciu. În fond ne dezumanizăm, resemnîndu-ne. Cum de-au putut exista patrioți care să facă din resemnarea noastră seculară o virtute? Să fie chiar atîta inconștientă în entuziasm? Pe cînd renunțarea este un act de autonomie a spiritului, fiindcă este un **refuz activ** al lumii, resemnarea este o inerție a sufletului, abandonat unui prizonierat cosmic din lipsă de

tensiune lăuntrică. Renunțarea are totdeauna o valoare religioasă; resemnarea, numai una psihologică. Renunțăm la ceva; ne resemnăm **în fața** a ceva. Orice resemnare este un **jug** domol, o ofensă adusă elanului prometeic al spiritului. Renunțare pleacă din haosul și demiurgia inimii; resemnarea, din golul ei. Toți istoricii României — implicit sau explicit — sînt de acord că resemnarea a fost nota intimă a sufletului nostru în decursul mării noastre anistorii. Oare atîta vreme de durere să-i fi convins pe români că nu mai au nimic de făcut, de s-au abandonat cu voia și fără voia lor? Dar resemnarea nu va putea fi înfrîntă decît după ce toți românii se vor fi convins că **totul** este de făcut.

Multe popoare au făcut haz de propria lor condiție; autoironia nu lipsește la nici un popor chinuit și oprimat. Este cu toate acestea rar ca autocunoașterea să meargă mîna în mîna cu autodisprețul, așa cum se întîmplă excesiv de des cu românii. Am fi prea nedrepti cu urgisirea noastră de am vedea în acest fenomen numai deficiență, cînd el constituie o notă originală de o ciudată semnificație. Nu este popor care să-și priceapă mai bine insuficiențele și care să simtă o mai rară voluptate de a și le mărturisi la fiecare ocazie. Este o autodenigrare colectivă, „un scuipat în sân“ general, o amarnică luciditate a soartei noastre, care se nasc la unii automat și fără conflicte, pentru ca la alții — la cei puțini — să devină sfîșieri. „A fi român“, să nu fie oare o evidență plăcută? Este sigur că poporul românesc are o distanță de el însuși, care indică o particularitate unică la un neam fără conștiință istorică.

Francezul este francez, precum piatra piatră; el **este** francez, fără să știe. Și chiar dacă știe, nu-i folosește și nu-i ajută la nimic. Noi **știm** în fiecare clipă că sîntem români și ne explicăm toate gesturile și reacțiunile prin condiția noastră particulară. Cînd, în tot ce facem, plesnesc pseudomorfozele istoriei noastre, simțim o rară voluptate să ne mărturisim dezastrului specific: „Numai în România era posibil“, „ce să te aștepti de la o țară ca asta“ etc....

Și evreii **știu** pînă la **isterie** că sînt evrei, și tot așa și rușii. Dar evreilor nu le face nici o plăcere această luciditate, la care ar renunța bucuros, dacă nu le-ar trezi-o toți, dar absolut toți neevreii. Nici un evreu nu-ți iartă că **știi** că e evreu. Individualizat în lume la limită, **hors la loi** rasial, se sfîșie într-un orgoliu dureros. Românii se lichidează în fața lor înșiși, fără nici un orgoliu, și autodisprețul de care dăm dovadă cu toții ne încîntă fără satisfacții mari, rămînînd în limitele scepticismului. La ruși, autoconștiința a fost totdeauna însoțită de

autotortură. Asociind condiției rusești pasiunea pentru durere, ei s-au sfîșiat încontinuu, neștiind să se accepte sau să se refuze. Rușii s-au simțit ca o mare fatalitate, nu însă ca o evidență. De aceea s-au călcat ei în picioare la toate răspîntiile și nu s-au cruțat niciodată în căutarea vijelioasă a nefericirii. Acest popor suplinește rîsul prin rînjete, delicatețea prin avalanșe lăuntrice, nuanțele prin cascade. Rușii n-au înțeles niciodată cultura în sine, ca un sistem de valori autonome, ci căutînd ontologicul, temeiurile originare ale firii, au ajuns să asimileze cultura unui „simbolism“ de forme artificiale, care închid accesul firii. „Rusia“ este cea mai mare criză a culturii moderne. Existența ei ne-a convins că Apocalipsul nu este numai un capitol în Biblie.

În proporții mai mici, noi românii ne-am simțit totdeauna anormalul soartei. Dacă sîngele nostru ar fi fost animat de o pasiune mai violentă, dacă o febră puternică ar fi evaporat apa din el, tragedia ne-ar fi dat o rară proeminență și o zguduire extrem de fecundă. Autodisprețul presupune totuși un amar și o nemîngîiere, care configurează specific România. Cînd te gîndești la celelalte țări mici, care n-au făcut nimic și se complac în inconștiență sau într-un orgoliu vid, nejustificat, atunci nu-ți poți reține admirația pentru luciditățile României, căreia nu-i e rușine să-și bată joc de ea însăși, să-și scuture neantul în autodispreț sau să se compromită într-un scepticism dizolvant. S-ar putea ca odată conștiința laturilor negative ale României, printr-un adevărat miracol istoric, să o elibereze de multiplele ei complexe de inferioritate. Ea și-a dat seama de neantul său ca nici o țară din lume. Atîta luciditate este un titlu de glorie, dacă alcătuiește un stadiu, și este o rușine ca permanență sau înfundătură.

Mulți români, nesfîrșit de mulți români, mărturisesc zilnic că România este ultima țară din lume. Multora le dă această afirmație o satisfacție rece și indiferentă. Dar nu se poate ca pe unii să nu-i doară și nu se poate ca în viitor să nu-i doară pe toți. România va fi mîntuită cînd pe toți ne va sfîșia soarta, cînd ne vom sfîșia cu toții pentru ea. Defectul autocriticii noastre este de a nu fi avut nimic dintr-un patos religios, de a nu fi făcut din mesianism o soteriologie. **Dacă problema misiunii noastre nu va deveni o doctrină de mîntuire, sîntem pierduți**, adică ne vom pierde în noi înșine, fiindcă lumea nu ne-a avut niciodată. Ceea ce spunea un lăutar țigan unui cerc de români: „aveți noroc cu noi, că de nu ați fi ultimii“ definește o situație reală, nu o exagerare trivială. Dacă România nu va face istorie,

va rămîne ultima țară din lume, așa cum e trăită de cetățeanul imbecil de fiecare zi. Trebuia să ne fi trăit religios drama noastră românească, pentru a ne mîntui de atîtea păcate naționale. Românii sînt prea transparenți lor înșiși. Puțini oameni vor exista cu mai puțin mister sufletesc; o inimă deschisă lumii în cea mai perfectă familiaritate. **Intimitatea lirică cu ființa** definește sentimentul de viață al românului. Cum se explică totuși că nu este țară, în care literatura rusă să se fi bucurat de o circulație mai generală? Să ne fi mînat oare golul nostru înspre complexitatea sufletului slav, cu toate atracțiile unei compensații, sau oare capriciul nostru să fie flatat, în analogiile lui exterioare cu iraționalul psihologiei rusești? Cineva spunea că românii iubesc romanele lui Dostoievski numai pentru **dezmățul** din ele. Într-adevăr, **capriciul exterior** și complexitatea de suprafață, atît de specifice sufletului românesc, sînt furate numai de teatrul dramei rusești, numai de aparențele tragediei interioare. Românii au desigur mai puține luminișuri decît francezii, dar ascunzișurile lor sînt departe de a-i apropia de firea turmentată a rușilor. Dezmățul este climatul natural al României. Inima noastră ia contur prin linii frînte. N-avem continuitatea pulsației și, neavînd o linie, ce soartă am putea să opunem altora pentru a genera conflicte? Noi nu sîntem **prin** conflicte, nici măcar în ele. Un popor, dacă este lipsit de o idee istorică, trebuie să aibă cel puțin un sentiment generator de tragic. Franța n-ar fi fost înaintea tuturor popoarelor în istoria modernă, dacă alături de lumea de valori căreia i s-a sacrificat nu ar fi avut dezvoltat la paroxism sentimentul gloriei. În numele acestei mari gratuități a mișcat ea istoria din loc, mai mult decît în numele ideii sau a necesității. Dar, pentru ca un popor să poată naște din sine superstiția unei glorii universale, trebuie să dispună de dimensiuni universale în suflet.

Lipsa de mister a românului îl face indiscret dincolo de orice margini; spune totdeauna tot ce are pe inimă. Ce-i mai rămîne atunci în ea? Un popor indiscret poate crede în Dumnezeu? Un individ, în nici un caz. Românul nu scapă nici o ocazie de a-și deșerta inima. Nu pleacă de aici un anumit pustiu al nostru? Există un mare deșert în România.

Orice complexitate sufletească presupune zdrobiri interne, presiuni ascunse ale sufletului, timidități durabile și taine îngropate. Ascunzișurile sufletești se alimentează din cadavrele propriului nostru trecut. De ce ne vom scoate noi cadavrele în amiază? Ce caută străfundurile sufletului în lumina zilei? Nu există „suflet“ decît în noapte. România nu este o țară luminoasă: ea este o țară subterană, dar fără mari întunecimi. Sîntem, poate, prea simpli

sau prea limpezi în obscuritățile noastre. Căci nu cred ca România să fie **timidă** cu înălțimile sau adâncurile ei. Din păcate ea este prea sinceră și prea curajoasă cu golurile ei. Și le acceptă prea des, se disprețuiește pe sine de prea multe ori.

Este foarte caracteristic că un român nu se poate face interesant într-o societate de conaționali, decât etalându-și defectele, insuficiențele. Nu există popor în lume care să facă o virtute din faptul de a nu munci. În România, tipul omului inteligent și unanim simpatizat este chiulangiul sistematic, pentru care viața este un prilej de capriciu subiectiv, de exercițiu minor al disprețului, de negativitate superficială. N-am întâlnit om care să aibă o mai slabă aderență la valori ca românul. De când există România, nici un intelectual n-a murit pe o idee, vreau să spun că nici unul nu s-a **substituit** vreunei idei. Atitudinile spirituale sînt identificabile aiurea prin **nume**; ne descurcăm în istoria spiritului cu ajutorul indivizilor. Intelectualul obsedat este un monstru la noi. **Îndoiala de sacrificiu** este o notă diferențială a românului. Credința în inutilitatea jertfei este așa de organică, încît ar trebui o febră asemănătoare epocii de martiri a creștinismului pentru a convinge acest popor amărît de sensul spiritual al renunțării. Ne lipsește **pasiunea distructivă** pentru ideal. Nu poți impune o valoare decît pe dărîmături: ruinele indică totdeauna prezența spiritului. Elanul de autodistrugere care să se nască din dorința de a da lumii contur prin proprie lichidare presupune perspectiva altor lumi și gelozia pe ele, ce naște pasiunea de transfigurare a lumii acesteia. Românul este consecvent numai în luciditatea față de condiția românească. El știe că nici unul dintre semenii lui naționali nu este entuziasmat de soarta lui de român. Și atunci, începe mărturisirea deficiențelor proprii, interpretate și scuzate prin viciile substanțiale ale României. Nici un român nu se simte personal **vinovat**. Toate ratările și golurile și le explică prin vidurile României, dezertînd astfel de la responsabilitatea individuală. Este drept că schimbarea la față a țării nu se poate face prin eforturi divergente și disparate, ci este necesară o modificare structurală pe bază de orientare colectivă. Dacă **toată** România nu pleacă la drum ca să se cucerească pe sine însăși într-un elan colectiv, indivizii care vor să se salveze dintr-o românităte deficientă sînt condamnați mai curînd sau mai tîrziu ratării, neavînd la bază rezistența substanței naționale. Frecvența încercărilor de mîntuire individuală este totuși simptomatică și ea dovedește ce intensități poate să atingă

voința de lichidare a unui dezastru național, înscris în sânge. Pînă cînd ne vom mai proiecta golurile noastre în vidurile României?

De-am fi dezvoltat o pasiune infinită și de ne-am fi revărsat ardori ascunse, viața noastră n-ar fi fost o serie de începuturi ratate, aveam și noi reazemul gloriei, și mărirea ne era o consolare, iar nu aspirație vagă. N-am interiorizat decît resemnarea și de aceea nu știm ce înseamnă acumulările temporale, cu inevitabilele lor declanșări explozive. Nimic nu se creează în domeniul spiritului fără un anumit grad de **asceză**. Cu cît viața este mai strînsă în zăgazuri, cu atît cresc mai mult elanurile spiritului. Instinctele trebuie să ardă sub conștiință. Pasiunile spirituale sînt clocote vitale, care nu mai servesc viața. Exasperarea biologiei între intensități și deficiențe constituie fundamentul spiritului. Cărei idei i-am servit cu toate forțele vieții, de cîte ori ne-am îngenuncheat tăriile inimii slăbiciunilor spiritului? Asceza este o voință de putere cu resort biologic, dar cu finalitatea în spirit. Un imperialism pe alt plan, dar cu o agresivitate nu mai puțin violentă. Încordările și vibrațiile ascezei **răzbună** tot ce n-am trăit, tot ce n-am consumat. Românul n-are de răzbunat decît somnolența lui seculară. Individual, n-a refuzat aproape nimic și de aceea este clar cu sine însuși, sincer cu nimicul său. Dorințele neîmplinite sînt sursa dramatismului interior. **Sîntem**, numai prin ceea ce am acumulat netrăind. Să ne fie neistoria izvorul nostru de viață? Fi-vom capabili să creăm prin ce n-am făcut? Tot ce s-a creat pînă acum în România poartă stigmatul fragmentarului. Afară de Eminescu, totul este aproximativ. Nici unul nu ne-am lăudat cu el. Căci nu l-am declarat, cu toții, o excepție inexplicabilă printre noi? Ce a căutat pe aici acel pe care și un Buddha ar putea fi gelos? Fără Eminescu, am fi știut că nu putem fi decît esențial mediocri, că nu este ieșire din noi înșine, și ne-am fi adaptat perfect condiției noastre minore. Sîntem prea obligați față de geniul lui și față de tulburarea ce ne-a vărsat-o în suflet.

Adîncimea sufletească a unui popor se măsoară după gradul de religiozitate. Pasiunea religioasă exprimă tensiunea unui suflet. Acele neamuri, care n-au cunoscut perioade întregi ale vieții lor dominate cu exclusivism de o religiozitate crescută pînă la nebunie, suferă de un nivel interior extrem de scăzut. Nici un popor mare nu **moștenește** o religie și o acceptă ca atare. Ce e drept, latinii, germanii sau rușii au primit din afară creștinismul. Decît, ei l-au

transformat într-o așa măsură **în ei**, încât se poate vorbi de **o recreație**. Catolicismul roman, protestantismul germanic sau ortodoxia rusească au atâtea aderențe la un fond psihologic individualizat, încât apropierea teoretică evidentă nu mai dovedesc nimic pentru sursa lor comună. Precum un popor trebuie să dea naștere unui fenomen politic original, așa trebuie să-și adapteze o religie la forma lui de viață, până a o face creație națională. O religie este universalistă în intenția ei teoretică; ea nu poate fi însă în realizarea ei practică, deoarece nici o formă a spiritului nu este vie, decât locală, concretă, adaptată. Practic vorbind, există numai creștinisme. Procesul acesta de adaptare este universal. N-avem să ne gândim decât la ce a devenit budismul în China sau Japonia, sau numai la culorile locale ale catolicismului în țările latine, unde aparent prezintă o omogenitate perfectă.

Împlinirea în religie ține de esența și destinul unui neam. Dacă prin ea nu reușește să-și ridice nivelul istoric, înseamnă că el este steril spiritual. La multe popoare, fenomenul religios este anhiloză, retrogradare, încât teoreticienii de stînga au stabilit o adevărată antinomie între **religie** și **revoluție**. Care este temeiul reacționar al religiei? Cît este principiu și cît istorie în rezistența religiei la spiritul revoluționar? Teoreticienii revoluționari nu sînt împotriva religiei dintr-un refuz teoretic al valorilor religioase, ci din cauza opoziției acestor valori la orice încercare de transformare totală. **Sentimentul religios este prin esență nerevoluționar, iar omul profund religios a fost totdeauna un reacționar.** Deplasînd conflictele de **aici** dincolo, el sfîrșește cu timpul a fi străin complet de problema socială. Dar nu numai atît. Spiritul religios te întoarce cu fața spre trecut. Unui om care crede în Dumnezeu, viitorul nu-i mai poate aduce nimic. Dumnezeu este totdeauna înapoia noastră. Teologia întreagă este reacționară, fiindcă ea nu vede culmi decât în imemorial. Pentru ea, timpul este o cădere; pentru spiritul revoluționar, singurul cadru de realizare. Mai mult: pentru spiritul revoluționar, timpul este o divinitate. În timp se poate face totul. Admițînd posibilitatea unei modificări esențiale în temporalitate, spiritul revoluționar cade într-un paradox, care-i constituie tragicul și farmecul său. În timp nu se întîmplă modificări de structură și de esență, el fiind o fluiditate de nuanțe. Timpul actualizează și distruge. Dar în el nu se poate naște o lume esențială nouă. Tragicul spiritului revoluționar consistă în violentarea timpului și a vieții.

Religia, opunînd veșnicia în fiecare clipă timpului, paralizează avîntul răsturnător.

Obsesia veșniciei îl scoate pe om din viață. Poate că toată religia nu este decît o rătăcire divină a omului.

Dintre formele spiritului, cea religioasă este mai aplecată spre automatizare, inerție. Dacă formele politice se succed și în mobilitatea lor asigură o respirație ușoară și degajată unui popor, religia îl străbate și îl învăluie pe toată durata existenței lui, fără primeniri adînci, în modificații pur configurale. De aceea se leagă ea de formele politice și sociale cele mai durabile, pentru ca atunci cînd ele se dizolvă, ea să fie incapabilă a se adapta repede la altele, în naștere.

Există totuși un moment dinamic și hotărîtor, care face din fenomenul religios al unui popor o adevărată forță vitală și care este singurul în măsură a-i ridica decisiv nivelul istoric. Cînd un neam, în începuturile sale, își manifestă aderența la o religie, fie printr-o convertire, fie printr-o atașare organică spontană, contactul acela inițial dezlănțuie o vibrație și un dinamism neobișnuite. Este o electrizare insuficient apreciată, aceea născută din contactul devenirii nereflectate a popoarelor europene în formație, triburi sălbatice avînd toate presimțirile de cultură, cu o spiritualitate atît de rafinată cum a fost cea creștină. În zorile fiecărui popor, momentul religios este de o fecunditate unică. Procesul prin care un neam se elaborează prin religie, în aurorele sale, este elementul care scuză păcatul reacționar ce definește cu timpul ființa religiei. Un popor care n-a cunoscut în începuturile sale tensiunea și fiorul contactului cu religia nu înțelege nimic din rosturile trezirii din somnul materiei, din semnificația întîii discontinuități, a primului salt. Numai în aurora națională, religia este un factor hotărîtor. Se întîmplă foarte rar să fie dinamică și în alte perioade. Protestantismul, de exemplu, care a provocat o creștere a **autoconștiinței** Germaniei și ca atare o ridicare — dacă nu efectivă și politică, în tot cazul interioară — a nivelului ei istoric.

Puține țări au fost care — ca România — în întreg trecutul lor să nu fi cunoscut alt mijloc de respirație spirituală decît religia. Se poate spune absolut orice despre ortodoxie; un lucru este sigur: de n-am fi avut nici măcar atît, din punct de vedere spiritual, am fi fost **tabula rasa**. Ortodoxia n-a fost niciodată dinamică; în schimb, n-a încetat niciodată de a fi națională. Prin ea n-am intrat în lume, dar ea a fost singura care atîta vreme ne-a dat o presimțire a altor lumi. Teza lui Eminescu, după care de-am fi fost catolici eram astăzi pe o treaptă de civilizație mult mai înaltă, poate fi justă, cu o singură rezervă: poate nu mai eram.

Defectele de evoluție ale României nu sînt de natură religioasă. Dacă nu ne-am mișcat atîta timp, nu este de vină ortodoxia: sîntem **noi**. Ea n-a făcut decît să ne închidă în noi înșine și să ne vegheze tăcerea sau jalea. Destinul ei are toate caracterele destinului României. Astfel se explică de ce a participat ea la aproape toate formele de naționalism și de ce ea nu poate fi decît naționalistă. Este însă îndoielnic că forțele ei, că sărmatele ei resurse ar putea-o ajuta să dinamizeze o Românie crescută dintr-o viziune modernă. Ea nu este atît de puternică, încît opunînd rezistență să devină reacționară; este însă destul de slabă pentru a deveni un anacronism.

Ortodoxia ne-a ținut de cald în decursul secolelor de așteptare subterană. De mult și-a pierdut din căldură, și dacă azi e domoală, mîine va fi neutră sau rece. În afară de faptul că nici o formă a spiritului nu reușește să-și mențină valorile atașate — o lungă durată — de un fond sufletesc, și acestea se cristalizează autonom, constituind o lume dezrădăcinată și moartă, există pentru deficiențele ortodoxiei explicația religiozității noastre aproximative. În România sînt mulți oameni care cred în Dumnezeu; în trecutul nostru cred că n-a fost nimeni să se îndoiască. Numai că religiozitatea românească este minoră, nepasionată și, mai cu seamă, neagresivă. Cîți n-au făcut un merit din toleranța noastră și au transformat o insuficiență în virtute! Adevărata religiozitate este fanatică, profetică și intolerantă; ea înseamnă primii creștini, Inchiziția și Sfîntul Sinod al Rusiei țariste. (De aceea, ateism militant există numai în Spania și Rusia.) Cine se pătrunde de revelație nu mai poate tolera nimic în afară de absolutul ei și de realizările lui instituționale. Un om religios — adică unul care-și definește clipele vieții prin religie — este ființa cea mai incomodă, cea mai **inumană** din cîte se pot închipui. De aceea, un popor religios, adică fanatic, profetic și intolerant, chiar dacă este lipsit de capacitate politică, își deschide un drum în lume datorită pasiunii lui religioase. În Rusia secolului trecut, biserica s-a dovedit incapabilă să se adapteze nevoilor poporului rusesc; ea n-a înțeles nimic din tragicul problemei sociale rusești și s-a făcut — împotriva curentelor revoluționare — un instrument al autocrației. Ea a avut însă atîta energie încît să nu cedeze și făcîndu-și din inerție o tiranie și-a dovedit atîtea rezerve de forță.

Ortodoxia noastră este circumstanțială, atenuată și neprimejdioasă. Stilul nostru religios este labil și gelatinos. Neavînd nimic iruptiv, el nu mai poate constitui o **intervenție**

în destinul nostru. În viitor, ortodoxia se va tîrî după România. N-am avut un destin religios dramatic. Este chiar **bine** să fii ortodox. Nae Ionescu spunea odată că neamul românesc **odihnește** în ortodoxie. Oare nu odihnește mai repede ortodoxia în el?

Creștinismul nostru e pastoral și, într-un anumit sens, neistoric. El se desfășoară, ce e drept, pe un plan colectiv: dar nu stimulează și nu determină un sens ascendent al comunității. N-are nimic gotic religiozitatea autohtonă. În ea predomină cenușii picturii bizantine; sufletul nostru religios se îmbracă în culori afumate. Dacă am fi fost cu adevărat niște credincioși activi, trebuia să fim astăzi mult mai departe în mersul nostru. Dar **pulsațiile în andante** definesc toate domeniile vieții noastre. O **sensibilitate în minor** nu putea să se lege decît cu o gîndire statică și cu o viziune pasivă a vieții. Este însă reconfortant a vedea cum România încearcă — printr-un instinct al devenirii ei — să-și lichideze pacostea tradițională a spiritului contemplativ. Cine-ar mai putea afirma astăzi că sîntem un popor contemplativ? Toți sînt de acord că am fost. Orientarea înspre **politic** a învins plaga unei visări sterile, lipsite de o adîncă interioritate, fără scuza profunzimii și a dinamismului interior. Trecerea de la contemplativ la politic este una din fericitele conversiuni ale acestei țări. De altfel, comparînd trecutul cu idealul de viitor, sîntem siliți a face o întreagă tablă de conversiuni. De o parte, anchilozele seculare, iar de altă parte, căile de eliberare; tot ce ne-a împiedicat să devenim națiune și tot ce ne va ajuta; elemente care ne-au fixat în cadrul culturilor mici și cele ce ne vor salva din el; destin de țară îngenucheată și accesul la mare putere etc....

Paralelismul acesta determină rosturile României și sensul ei în lume. Toate elementele care vor trebui să-i alcătuiască viitorul constituie o sumă de categorii, constitutive marilor culturi. România va trebui să și le asimileze, să le integreze, să aparțină **lor**.

Distanța lăuntrică de trecutul nostru trebuie interpretată în justa ei valoare. Noi nu spunem că strădaniile lui Ștefan cel Mare sau ale lui Mihai Viteazu sînt lipsite de importanță și de un anumit dramatism. Ele n-au depășit însă caracterul unei reacțiuni de existență și n-au întrecut, întru nimic, limitele defensivei. Neservind o idee, ele nu pot constitui o îndrumare, iar continuitatea noastră față de ele ar fi un îndreptar steril. **Un trecut este numai atunci istorie, cînd ideea pentru care luptă atinge un nivel transistoric și este servită de o forță echivalentă valorii ei. Dintr-o epocă moare tot, afară de ce e**

transistoric. Renașterea sau Evul Mediu nu ne interesează decît pentru ceea ce mai pot spune și astăzi; pentru valabilitatea tipologică și sensul lor intemporal. Transistoria include tot ce e actual în istorie. Dacă perioada romantică nu ne-ar mai fi în nici un fel o întîlnire neindiferentă, ea ar fi un produs pur istoric, lipsit de un germen fecund. Suma de prezențe a trecutului alcătuiește viața istoriei. Rămîne din trecut tot ceea ce nu este documentar. Transistoria este în sine.

Relativismul a transformat devenirea în absolut și a exagerat concretul pînă la substanțializare. Anulînd categorii și eliminînd generalul, a fixat celula istoriei în totalitatea concretă și închisă a perioadei istorice. **Epoca** a devenit monadă, iar **generația**, un grup organic de o convergență perfectă. În sine, epocile nu sînt universale, dar toate conțin un sîmbure de universalitate. Cele cu adevărat mari se leagănă în universal. Acest proces nu se întîmplă conștient sau voit, ci naiv și nemijlocit. Epocile mari ale istoriei sînt definite de o naivitate creatoare, deoarece spiritul, în elanurile și eflorescențele culturii, nu s-a detașat de viață în dualitatea caracteristică apusurilor, ci se înmlădie pe undulațiile vieții.

Nu se poate crea cu conștiința universalității, fiindcă orice creație este un act nemijlocit al spiritului. Cînd în tine se întipăresc caracterele epocii și cu ele dai expresie unui conținut interior, realizezi o obiectivare ce n-are aderență teoretică și conștientă la însușirile vremii tale. Marii creatori n-au cunoscut **poziția** lor în timp. Creația presupune un infinit fond psihologic, dar exclude un orizont teoretic echivalent. Epocile istorice productive, desfășurîndu-se în naivitate, se adîncesc în sînul valorilor, ca-ntr-un cerc limitat. Psihologicește, epocile au o respirație îngustă și un ritm sacadat de toate insuficiențele. Este indiscutabil că amploarea pe care o atribuim noi viziunii omului Renașterii depășește dimensiunile reale, precum iarăși s-ar putea să nu înțelegem decît fragmentar complexul sufletesc al omului medieval. Interpretările moderne au făcut din Renaștere o lume. Ce e drept, ea este o epocă incomparabil individualizată; numai că, datorită acestei individualizări, ea nu a putut fi atît de cuprinzătoare pe cît se spune. Ne-am obișnuit a atribui Renașterii și **consecințele** ei îndepărtate sau apropiate. Tot ceea ce în baroc sau în romantică este derivare tardivă din Renaștere atribuim acesteia. Reflexele istorice îndepărtate ale unui fenomen nu sînt revelatoare pentru **esența** lui, ci pentru sufletul epocii care își caută analogii trecute în mod inconștient. Că romantica a iubit Evul Mediu și l-a

iubit în felul ei, acest fapt este caracteristic romanticei, identității ei, nevoii de a-și defini afinitățile.

Epocile creatoare sînt mult prea rotunjite în sîmburele lor pentru a fi prea încăpătoare. Universalismul conștient, căutat, dezvoltat pînă la obsesia cuceririi extensive a spiritului, este un element definitoriu al epocilor de amurg, al acelor epoci de sinteză și de sincretism avide de toate valorile, juxtapunîndu-le, dar neînsumîndu-le, alăturîndu-le steril, într-un agregat axiologic. Divergența valorilor este pasiunea alexandrinismului. Sterilitatea spiritului îl face încăpător pentru orice și viziunea retrospectivă, reactualizînd lumile de valori ale trecutului, face **contemporană** întreaga istorie. Universalismul exterior al epocilor de decadență dovedește, prin contrast, că orizontul teoretic nu este condiția creației și că excesul de luciditate descoperă un suflet încăpător, dar steril.

Cu cît epocile pe care le înglobează o perioadă istorică sînt mai limitate ca sferă de valori, cu atît succesiunea lor este mai rapidă. Dinamismul culturii moderne își are explicația în mărginirea excesivă a diverselor epoci și a pasiunii devorante a omului modern de a epuiza valorile pentru a le substitui. Devenirea istorică își are rațiunea în insuficiența structurală a fiecărei epoci. Chiar dacă epocile sînt închise în ele însele, fiecare are un germen de viață, care se dezvoltă și moare, încît limitarea momentelor istorice este o insuficiență organică nesoluționabilă. În această insuficiență trebuie căutat motivul substituirii epocilor și al mobilității formelor culturii. Inconsistența tuturor structurilor de viață creează o fluiditate ce face din căile existenței tot atîtea pierderi de substanță.

Valorile, născute din viață, iau drumul razna și nu se mai pot reîntoarce spre surse. Tragedia mai adîncă a culturii nu se află numai în simbolismul ei, care constituind valorile într-o lume derivată le îndepărtează de o zonă ontologică, ci în pornirile centrifugale ale spiritului care, începînd cu autonomia de viață, sfîrșește la antinomia cu ea. Cine ar încerca să se descurce în multiplicitatea culturilor, în ireductibila lor complexitate tipologică, n-ar violenta prea mult individualitățile lor, dacă le-ar clasifica din punctul de vedere al soluției față de problema spirit — viață. (A soluției intrinseci, practice, a „atitudinii“.) Sînt culturi al căror stil se bazează pe o exasperare a conflictului dintre spirit și viață (cultura indiană, egipteană, goticul european și goticul ca o categorie mai mult sau mai puțin imanentă tuturor culturilor). Altele, neputîndu-l învinge, l-au atenuat (cultura greacă, întrucît a realizat o

armonie mai mult dorită decît efectivă; cultura franceză, ca o cultură abstractă, în care spiritul nu se opune vieții, ci numai inteligența; cultura japoneză, ca o cultură a grației etc.) Întreg procesul culturii își are rădăcinile dramatice în elementele **ne**-vitale ale spiritului; istoria nu este decît vibrația din golurile iraționalului. Deficiențele vieții au creat devenirea istorică.

II

La orice temperatură ar fi ridicată și pe mîna oricui ar cădea, cultura românească își are determinate anumite direcții, pe care nu le poate modifica nici o lume de conținuturi, oricît ar fi ele de variabile și de divergente. Întrucît facem parte dintr-o cultură și sîntem integrați procesului ei, activitatea noastră intră într-un fîgaș, despre care putem să nu știm nimic, el nu există totuși mai puțin. Ceea ce putem face este să dezvoltăm la maximum tendințe imanente nouă, dar nerealizate din toate motivele căderii noastre. Nu ne mai rămîne decît să începem a ne descoperi pe noi înșine.

Toată forma românească de existență este stăpînită de geniul momentului. În zadar am încerca să ne educăm spiritul înspre activitatea constructivă, cu tot ceea ce ea presupune ca preparare conștientă și efort susținut. Inspirația de moment este legea noastră. Românul iubește întorsătura, adică inconsecvența în procesul lucrurilor. Cel mai mare chin pe capul lui ar fi construirea unei catedrale; tendința lucrurilor înspre înălțime, ascensiunea firii e străină complet geniului nostru. Turnurile bisericilor românești nu **se sprijină în cer**, așa cum se întîmplă cu cele gotice, ci, rezemate pe corpul bisericii, ele par a fi mulțumite că se află undeva, aproape de tot, un pămînt, de care nu e bine să te îndepărtezi. O catedrală este un răspuns lui Dumnezeu la toate întrebările care i le-a pus omului. Ea dovedește că distanța între creator și creatură este departe de a fi infinită și că, la urma urmelor, ei s-ar putea întîlni vreodată în înălțimi. Sensul ultim al catedralei este o provocare și o sfruntare adresată divinității. Sînt turnuri pe care omul n-a avut curajul să scrie: pînă cînd vei mai fi Dumnezeu, Doamne? Toate operele pe care omul le-a conceput pentru preamărirea lui Dumnezeu sînt o dovadă a mărimii umane, iar nu divine. Profilul unui turn pe un cer în înserări este simbolul tragediei sau infinitului uman.

Făcut-am multe bisericuțe în trecutul nostru, toate triste și mici. Improvizaii de credință. Ștefan cel Mare și-a exercitat ocazional un sentiment de pietate și ne-a construit pe loc atâtea și atâtea biserici, locașuri minore și amărâte ale dezertării din lume, și nici o construcție monumentală, care să intensifice un sentiment de viață și să-i dea nesfârșitul dramatic și vibrant care năpădește sufletul în orice atmosferă gotică.

Nu numai din cauza năvălirii frecvente a hoardelor, ci și dintr-o dispoziție lăuntrică, organică, românii și-au așezat satele în ascunzișuri, în văi nebănuite, în obscuritățile naturii. Comparați acest sentiment de viață cu acela care a împins semințiile germanice să ridice burguri pe singurătăți de stînci, să-și proiecteze tăria sîngelui în ziduri și blocuri de piatră. O tristețe infinită mă cuprinde de cîte ori mă gîndesc cum, o mie și atîția de ani, ne ascundeam prin păduri și munți de frica dușmanului, adică de propria noastră frică. Nu există vrăjmași, ci numai frica din care ei se nasc. Mulți dușmani am vrut să mai avem! Trebuia să fi construit ziduri în jurul nostru, să fi fost și noi o lume, să ne fi clădit destinul în piatră. Așa, n-a mai rămas nimic greu din trecutul nostru. În zadar caut după demnitatea ruinelor. Cetățile Moldovei nu mă consolează; românii tot în munți fugeau.

Lipsa unui simț ascensional al devenirii, al unui elan constructiv în procesul firii, a făcut cultura românească **o cultură a imediatului**. Toate lucrurile se întîmplă **aici și acum**. A te descurca printre contingente, iată imperativul viziunii circumstanțiale a vieții. **Atunci și acolo**, fie că determină trecutul sau viitorul, constituie un imperiu al necesității, în care amintirea nu poate atenua nimic, iar pentru viitor, voința nu poate interveni decît ineficace. Românii par a fi înțeleși peste măsură ceea ce este irevocabil și transuman în ființa timpului și spațiului.

Toate marile culturi s-au născut din lupta biruitoare cu spațiul și timpul. Imperialismul, ca expresie supremă a marelui stil politic, este un dispreț, o ofensă adusă spațiului. A-ți face întinderile sclave exprimă setea arzătoare și criminală de a supune rezistența lumii materiale. Revolta împotriva spațiului este mobilul secret al imperialismului. Ultimul soldat care servește o idee imperialistă este mai avid de spațiu decît cel mai pasionat geograf. Urmele pașilor soldaților români ar trebui sărutate.

Sau să ne gîndim numai la bravarea timpului, la oamenii care și-au creat destinul în începuturile și pe culmile marilor culturi. Oare acei ce au impus lumii un stil de o

individualitate unică n-au avut sentimentul unei energii nelimitate, capabile nu numai să escaladeze clipele, dar să înfrîngă, să se ridice pe cadavrele momentelor? N-au îngenunchat ei prezentul și viitorul, în pornirea de a da naștere la forme noi de viață? Marile culturi au creat în **ciuda** timpului. În orice elan, el cedează din rezistență, încît victoria asupra lui este un indiciu categoric al vitalității spiritului.

Ireductibilul și irevocabilul spațiului și timpului nu sînt cunoscute de **avalanșa** ca soartă a culturilor mari. Cu conștiința fatalității timpului, nici un popor n-ar fi făcut revoluții, și nici războaie n-ar fi purtat, dacă spațiul ar fi fost atît de eterogen direcției lor interioare. Demiurgia culturilor a generat spațiul și timpul **fiecăreia**.

Deoarece noi românii nu ne-am încercat în procesul inconștient al luptei cu spațiul și cu timpul, nu avem o fizionomie proprie. Nu ne-am impus fața în forme obiective și astfel greu ne putem arăta și greu ne putem face cunoscuți. Față de timp și de spațiu ne definim figura. Ea cîștigă cu atît mai multe caractere, cu cît sîntem mai personali în tendința noastră de a ni le asimila.

Defectul României este că a fost prea multă vreme o potențialitate; a întîrziat sistematic să devină o actualitate istorică. În asemenea condiții, cum o să-și poată preciza o fizionomie? Unde e **stilul** nostru? Există un singur oraș românesc, cu o marcă arhitecturală proprie? Am rămas la țăran și n-am știut că satul n-a intrat niciodată în lume.

Românii au trăit o mie de ani ca plantele. Creșterea vegetală le-a determinat ritmul vieții lor. Precum, pentru o plantă, totul se face peste ea, așa și românul; totul s-a făcut peste el: biologia, ca și istoria. Unui popor de țărani i-a făcut mare plăcere să nu intervină în cursul lumii. Nu există neam care să fie de o mai resemnată abandonare în moarte. Tragedia izvorăște dintr-un protest disperat și inutil împotriva morții; el nu duce practic la nimic, însă se naște dintr-un sentiment infinit și duce la alt sentiment infinit. Românii au stat sub moarte ca sub turci, au acceptat-o. Și asta înseamnă a-i plăti birul.

Nenorocirea noastră este c-am integrat moartea în ordinea firească și am primit-o cu duioșie și fără dramatism. Mai bine ne-am fi dispensat de ea, așa cum au făcut francezii, care au creat o cultură fără spirit tragic. Dar cine cunoaște fericirea francezilor, de a fi avut o **superioritate naturală** față de moarte? Sînt însă culturi întregi care, din oroare de moarte au ajuns la cultul ei (cea egipteană de exemplu), care din dureroasa intimitate cu ea au

imprimat o direcțiune specifică stilului lor de viață și n-au acceptat-o ca o **evidență** a lumii naturale. Românul se simte prea la el acasă între viață și moarte, și-și face un drum plăcut printre ireconciliabilele acestea inițiale. Trăind cu o familiaritate indiferentă între lucruri care au greutate numai prin patosul distanței, el și-a redus din fiorii la care nu-i bine să renunțe spiritul. Astfel, România nu este o țară tragică. De Dumnezeu, n-am stat niciodată prea departe. Există o literatură populară, cu mai multe povești în care El se plimbă mai des ca printre noi? Mîhnirea, cazna și necazul acestui popor au ridicat multe scări între pămînt și cer. Bisericele n-au trebuit să provoace înălțimile.

Ce fioruri trebuie să fi cunoscut Evul Mediu, oamenii din timpul lui, care făceau cerc cu casele lor în jurul catedralelor? Orgoliul înfrîngea pietatea. În jurul bisericuțelor noastre, umilința înfrînge credința.

În genere, românii au prea multă umilință și prea puțină pietate față de lucruri. Pietatea este ultima formă a seriozității în fața ordinii invizibile. Cînd ea afectează un caracter uman și immanent, atunci viața este convertită într-o valoare echivalentă transcendenței. Este ca și cum toate aspectele realității ar fi străbătute de un suflu divin și s-ar împărtăși, în diversitatea lor, din același izvor absolut. Din pietate se naște un sentiment solemn al vieții. Toate actele se desfășoară și se consumă ca oficialități, într-o gravitate elegantă. Pietatea dă un sens etern zădărniciilor. De aici, farmecul ei discret. Lumea catolică reprezintă atîta seriozitate gravă și atîta responsabilitate istorică deoarece, ca nici una, a îngrijit în sine o pietate activă, cu ceremonialul inerent și cu grandimea măsurată care au asigurat catolicismului o dominație atît de justificată. S-a mai adăugat spiritul politic, și lumea cealaltă a fost bine valorificată în lumea asta.

Umlința te așează totdeauna **sub** lucruri. Prin ea nu te recunoști nici măcar la nivelul și condiția devenirii curente. Umlința este sentimentul cel mai a-istoric din cîte se pot concepe. Refluxul vieții este leagănul ei. Dacă, individual, ea poate presupune un spirit detașat, în expresie colectivă, e descurajantă. Umlința este un viciu. Căci răpește atît omului, cît și lumii, farmecul și valoarea.

Una dintre multele cauze ale scepticismului românesc este și influența dizolvantă a umilinței, acest sentiment ce ne-a umbrît pe noi, românii, de cînd e lumea. Parcă de secole n-am fi opus mizeriilor ce ne veneau de la alte popoare decît răspunsul înțelepciunii pasive a

țăranului: „Să treacă de la noi!“ Nu există o ființă mai umană decât românul. Acesta e dezastrul. La orice monstruozitate, țăranul îți va răspunde invariabil: „între oameni se întâmplă toate“. Excesul de înțelegere, din fuga de conflict și de dramă. Acesta e și sensul scepticismului, în general.

Românii n-au aproape nici o înțelegere pentru istorie, căreia-i substituie concepția **destinului**. Și ce este ideea de destin? **Logica iraționalului**. O direcție interioară într-o lume de contingente, o fatalitate într-o totalitate de variabile. Pe când însă culturile moderne au renunțat la ideea metafizică a destinului, înlocuind-o cu una **psihologică**, noi românii am rămas la sensul metafizic al soartei. Pentru un german sau pentru un francez, destinul nu înseamnă mai mult decât un ireductibil lăuntric ce ne dă o **formă** în viață. Fatalitatea crește din suflet și rămîne în marginile lui. Dacă totuși depășește sfera psihologică, ea afectează forma unui determinism mecanic, fără baze în ontologic. Românul vede însă o sursă universală realității esențiale care e destinul. Fatalismul e determinism pe baze metafizice.

Ideea de destin are marele merit de a explica toate și nimic. Forța oarbă, care-și are limitele imanente ale unei logici specifice, ne satisface gustul nostru de a căuta o bază ascunsă și generatoare a tuturor conținuturilor de viață; ea însă nu le poate explica diversitatea și divergența. Exuberanța fenomenală se ridică, autonomă, peste monotonia soartei. Peisajul istoric rămîne străin. În momentul în care românii vor abandona ideea de destin, ca realitate sub care omul geme, incapabil de a se mișca, ei vor înțelege istoria și poate i se vor integra.

Sîntem un popor prea bun, prea cumsecade și prea așezat. **Nu pot iubi decât o Românie în delir.**

Toți acei care iubesc poporul românesc mai puțin decât mine — fiindcă ei nu-i iubesc **viitorul** lui — susțin că însușirea esențială și de mare merit a românului este **omenia**. Nu vreau să spun că ea e un defect, dar îmi este imposibil să-i descopăr altceva decât o virtute mediocră, care nu poate fi o culme decât pentru oamenii lipsiți de personalitate. Într-o lume în care numai excesul inimii și al inteligenței, frenezia și calculul echivoc, instinctele tari și ipocrizia pot ajuta o ascensiune, la ce ne-ar putea folosi o cumsecădenie colectivă? Ce este omenia? A da omului ceea ce este al omului. Setei mele de conflicte în lumea aparențelor nu-i pot găsi un antipod mai detestabil decât omenia. Dacă i-aș dori României să trăiască în

pace și la răcoare, m-aș bucura și eu de omenia noastră și m-aș asocia la un elogiu comod și plat. Decît însă o bunăstare nesemnificativă, mai bine o ruină con brio. Cine nu trăiește apocaliptic destinul României nu înțelege nimci din ceea ce trebuie să devenim. Fiecare ar trebui să ne sfîșiem pe imperativul devenirii noastre.

Cînd s-ar spune că **ardoarea**, și nu omenia, este însușirea de căpetenie a României, mi-aș încrucișa brațele și aș aștepta să lunec cu ea automat spre glorie. Sau pasiunea, focul, elanul și chiar teroarea... Franța este opera entuziasmului, mai mult decît a raționalismului și a clasicismului. De altfel, **pasiunea oarbă** pentru logică i-ar folosi mai mult decît **logica**.

Unii cred că sînt naționaliști dacă fletează stările de fapt ale unei țări și găsesc în istoria ei singurul îndreptar. Sau cum vorbesc ei, de „virtuțile tradiționale“. Cum de n-au observat că aceste vituți ne-au ținut pe loc atîta vreme? Nu este bun și valabil ceea ce un popor **are** din moși-strămoși, ci numai ceea ce-l **mîină** înainte. Dacă toți românii ar deveni prin minune sfinți și în această stare n-ar cîștiga nimic ca forță istorică, aș declara sfințenia un atentat la edificiul nostru istoric. Tot ce pune România în mișcare este bun, tot ce o ține pe loc e rău. Singura ieșire este un dionisism al devenirii românești.

Dacă ascensiunea României ar pretinde idealuri meschine și compromițătoare, limitate și antiumane, ele ar trebui declarate absolute și perfecte. **Ascensiunea unei țări este singura ei morală**.

„Adevărurile organice“ ale unei națiuni sînt **erorile** necesare creșterii ei. Cum toate fenomenele de creștere au la bază un elan orb, nu vom găsi în ele condiția prielnică a cunoașterii. Autoiluzionările din aurora culturilor indică un proces foarte natural. Luciditatea este o manifestare de crepuscul al unei culturi. Oboseala a luat locul creșterii. Atunci începe a **se ști**. Și adevărurile nu mai sînt „organice“, adică nu și le mai creează viața pentru uzul ei, ci devin expresii autonome, care nu mai **servesc**. Față de epoca homerică, în care spiritul elin este încă întunecat de somnul materiei, întrevăzînd puține adevăruri, într-o trezire încă neconsumată, — epicureismul și stoicismul demarcă o disocierre a elementelor solidare inițial, începînd cu autonomia spiritului, care creează **conștient** adevăruri pentru o viață pierdută în rațiune. Fiecare cultură își are o epocă **de cunoaștere**, care nu coincide cu un moment de înflorire spirituală, ci cu luciditatea ca fenomen colectiv. Un fel de oboseală contemplativă, bazată pe lichidarea naivității, acest dar incomparabil al tuturor aurorelor de

cultură. De o parte **epoca de naivitate**, de cealaltă, epoca de cunoaștere. Lumea homerică și sincretismul alexandriu înseamnă două epoci la antipod. Secolul lui Pericle este epoca de maturitate și de rotunjime.

Lumea gotică și istorismul modern reprezintă, în plan occidental, același dualism, de aceeași semnificație și gravitate. Clasicismul francez și romantica germană sînt momente culturale perfecte, culmi de cultură așezate între epoca de naivitate și de cunoaștere a Franței și Germaniei. Ele au ceva din mireasma deșteptării originare a spiritului și din parfumul dizolvant al lucidităților crepusculare. Fecunditatea lor este însă departe de a fi echivocă, ea înrădăcinîndu-se în temeliile unei culturi. În clasicism și în romantism, Franța și Germania și-au întins o oglindă pentru a se putea adora narcisic. În toate momentele mari de cultură, triumfă un Eros spiritual. Este o oglindire în propriul abis de fecunditate și de iradiere. Cu Schelling, Novalis, Hegel și Schlegel, Germania s-a desfătat în străfundurile sale și și-a pipăit marginile. Romantica germană, mai mult decît oricare alt moment al spiritului european, justifică definitiv participarea la istorie. Atîta vis al spiritului compensează trivialitatea de secole a gîndirii și a vieții.

Romantismul german este autoextazul spiritului în finit.

Procesul „normal” al unei culturi o face să treacă în mod inevitabil prin perioada inițială a naivității. Nediferențierea și indiviziunea împrumută culturii, într-o astfel de fază, un caracter de **tot** concret. Separația de natură este în curs, fără ca totuși cultura să constituie o totalitate autonomă. Cîtă **natură** este în cultură indică gradul ei de naivitate. Ritmul ascendent al unei culturi o ridică din pămînt, din piatră, din elemente. Progresul în spiritualizare înseamnă o îndepărtare de originar. Autonomia spiritului de viață, care devine realitatea tragică a tuturor culturilor, începînd de la maturitatea lor la decadentă, înfrînge ultimele urme ale naivității. Cultura are în începuturile sale un ritm cosmic. Cu cît ea se diferențiază mai mult de natură, cu atît ea devine mai a-cosmică. Negația cosmicului își află sursa în elementele centrifugale ale spiritului. Interiorizarea lui este o fugă de viață.

Faza naivă în evoluția istorică a unei națiuni îmbină într-o sursă comună statul, dreptul și societatea. Conștiința statală, juridică și socială nu se autonomizează. Naivitatea istorică are ca presuposiție comunitatea. Despre socialism nu se vorbește decît unde ea nu mai există. Dispariția statului în societate, care este o idee centrală a socialismului, n-a putut

apărea decît în diferențierile rezultate dintr-o devenire complexă. Risipirea ethosului comunitar a pus problema socialistă. Omul modern nu mai știe care este sîmburele său: națiunea, statul, societatea sau dreptul. Înainte vreme era măcar Dumnezeu, care topea în sine toate contradicțiile. În dictatură sau socialism, el caută o simplificare și o formulă, o reducere la un principiu. Pluralismul, în orice formă, nu este o soluție pentru muritori.

Omul s-a simțit totdeauna mai bine în epocile de naivitate. Odată ajuns însă într-un ritm în care cunoașterea s-a cristalizat ca un conținut de cultură, el s-a abandonat dramatismului acestei forme de viață și a acceptat riscurile ca necesități firești. Un popor își savurează, la urma urmelor, decadența sa. Cetățenii romani, care în viciu și beție asistau la ruina Imperiului din umbra curtezanelor orientale, nu se gîndeau cu nici un regret la vremurile în care țîțele Lupoaiței erau piatra de temelie a celui mai mareț imperiu.

Românii n-au suferit niciodată de prea multă naivitate. Netrăind prea mult în lucruri, ci mai mult sub ele, ei au avut perspectiva de jos; excesul de luciditate al românilor numai așa poate fi explicat. El n-a fost fructul unei cunoașteri spirituale, cu priveliștea din înălțime, din distanțele spiritului, ci din izolarea noastră sub curentul vieții. Luciditatea decadentă este plantată cu rădăcinile în aer. Orice gen de luciditate este o distanță de ființă.

Naivitatea este un reflex paradiziac în imediat. Datele nemijlocite ale vieții sînt trăite în ele însele și, chiar transfigurate în mit, ele se leagă direct de participarea sufletului. Nu trebuie totuși să ne imaginăm stilul naiv al culturilor, în albastru de Fra Angelico, deoarece naivitatea presupunînd originarul, implică un întreg complex de izbucniri primitive și bestiale. Decît, bestialitatea este, în această epocă, iresponsabilă și afectează mai repede un caracter de **prospețime**. Și apoi, etica naivității este biologia.

Că n-am cunoscut deliciile naivității, ca o perioadă de cultură, este o dovadă în plus c-am vegetat la marginile istoriei și că o condiție unică definește tragedia noastră. Țăranul român e mai lucid și mai bătrîn sufletește decît țăranul italian sau german. Dacă biologic este superior țăranului francez, el are o maturitate sufletească de care ar trebui să ne întristăm. Țăranul român știe cam prea mult despre viață și despre moarte, deși nu înțelege nimic din istorie. Ai crede că cine știe ce experiență seculară de viață intensă cu o tradiție îndepărtată îl silește la atîta îndoială și amărăciune. Țăranul bavarez, olandez sau elvețian este un sugaci față de țăranul nostru. Poate că toți românii nu sîntem decît niște copii bătrîni.

Să ne fi născut din oboseala romanilor și lacrimile dacilor? Nu este chiar așa de plăcut a mai adăuga un plus de cunoaștere imensității de lucidități autohtone.

Ne-au lipsit condițiile psihologice ale naivității. Altcum, nu ne-am putea plînge, căci indiferențierea organică a României a prezentat substratul concret pentru un gen naiv de viață. N-am fost noi prea mult **popor** și prea puțin **națiune**, mult mai mult **societate**, decît stat? Iar din punctul de vedere al raționalității formelor de cultură, nu reprezintă alcătuirile noastre de viață un excedent de irațional?

Dar dacă ne-au fost interzise deliciile naivității, nu ne mai rămîne decît să dăm intrării noastre conștiente în cultură un accent de frenezie necunoscută României. Ar fi un lux pentru spiritul primar al culturii noastre să divinizăm expresiile aurale ale culturii. Noi trebuie să avem în față finalitățile esențiale și ultime ale devenirii culturilor. Am fost prea mult **popor**. Îndumnezeirea acestei realități primordiale a fost tentația permanentă a păturii noastre culte. Astfel de excese le-au cunoscut și germanii, însă le-au corectat totdeauna cu ipostazierea statului. Dacă un Fichte, în timpul renașterii naționale germane, găsea în revenirea la popor, ca sursă de productivitate irațională, o salvare pentru Germania și o eliberare de etatism, Hegel a substituit statul lui Dumnezeu și i-a scris o teodicee cum n-a mai cunoscut istoria nici înainte de el, nici după el. Considerațiile lui despre stat îți dau fioruri cosmice. Ai vrea, citindu-le, să renunți la iluzia individualității, tale, să te asimulezi complet în existența statului, să-ți anihilezi principiul anarhic, să-ți uiți că ești persoană. Dumnezeu n-a devenit actual decît prin Christos: așa statul, prin Hegel. A vorbi despre stat ca „infiniț real“, „mers al lui Dumnezeu în lume“. „Spiritul în raționalitatea sa absolută“, „ideea divină pe Pămînt“ etc. este un lucru atît de extraordinar, încît viziunile în Dumnezeu ale Sfîntului Ioan al Crucii sau paradoxele poetice despre divinitate ale lui Angelus Silesius îmi par simple banalități. Hegel e cel mai mare mistic al Germaniei, față de care Kant e simplu profesor, iar Boehme și Eckhart, maeștri în presentimente. Dialectica lui este justificarea definitivă a iraționalismului cu o mască raționalistă.

Hegel vorbește la un moment dat despre „viața absolută în popor“. Acest maximalism organicist are un sens numai întru cît fixează o etapă, în nici un caz o finalitate. Să ne închipuim o Românie în care cultul mistic al iraționalului forțelor populare ar invada întreaga țară. O stagnare generală ar fi fatală. Orice cult pentru o realitate deja **făcută** este

cauză de stagnare și de imobilitate. Un tradiționalism consecvent nu duce la nimic, dar, mai cu seamă, nu dovedește nimic. „Poporul“ este o obsesie de care trebuie să ne ferim. Și trebuie să ne ferim cu atât mai mult, cu cât n-am fost sute de ani **România**, ci numai poporul românesc. În ce fel acest neam a putut rezista atâtea secole, fărâmițat și neexistând politicește, este o problemă căreia nu-i pot găsi un tîlc valabil. Munteni, moldoveni, ardeleni au putut conserva o substanță etnică numai întru cât n-au participat direct la istorie. Este singurul merit al pasivității, al subistoriei noastre, al apartenenței noastre la destinul mizerabil al culturilor mici. Cum Ardealul a fost tot timpul izolat de restul românității, dacă părăsea anonimatul și lua parte activă — prin revoluții și războaie — la istoria Europei centrale, el ar fi ieșit, iremediabil, din orbita României potențiale, așa cum exista ea în conștiința tuturor. Acțiunea izolată ar fi fost inefficientă. Ceea ce e regretabil — și aici e viciul de bază al României — este că provinciile noastre, atîta vreme, n-au căutat o acțiune convergentă și au **amînat** neîngăduit România.

Totul, în trecutul românesc, s-a făcut **anonim**. În zadar încerci să descoperi o realitate vie după acel **nimeni** care ne ascunde pe toți. Am fost anonimi în anonimat. Așa sînt toate stările preculturale, așa este orice subistorie. **Cultura este un triumf al individuației**. Ființa individuală ia un caracter specific și o direcție proprie, separîndu-se de colectivitate. Epocile culturale de mare stil au o **structură monadică**. Lumi individuale, a căror armonie derivă dintr-o comună participare la spirit. O cultură nu atinge culmi decît în măsura în care individualitățile ei simt tentația demiurgiei. Marii creatori au ținut o umilire a lui Dumnezeu. Precum marile culturi își extrag avîntul din pornirea lor demiurgică, așa și cu marile individualități. Orgoliul infinit este cea mai productivă salvare din mizeria condiției omenești. Mă gîndesc la Hegel, considerînd „momentul“ său filozofic ca pe cel mai important din evoluția gîndirii, spiritul absolut ajungînd la perfectă autocunoaștere și interiorizare. Hegel s-a considerat ca încoronarea și culmea devenirii spiritului, iar împotriva caracterului progresiv al oricărei dialectici, a conceput sfîrșitul istoriei în perfecțiunea spiritului absolut realizat de filozofia sa.

Sau Napoleon, spunînd la Sfînta Elena, cu atît orgoliu meditativ: „Pe mine nu m-au înfrînt oamenii, ci natura. În nord frigul, în sud marea.“

Omul nu poate crea decît crezîndu-se centrul istoriei. Nu este aici vorba de inconștiența oricărui burghez, care, în limitarea orizontului său, trăiește ca și cum el ar fi singura realitate, ci de expansiunea spiritului care dilată clipa pe dimensiunile veșniciei. Dacă nu trăiești cu sentimentul că tot ce s-a făcut pînă la tine în vederea ta s-a făcut și că tu ești o răsplată unică în istorie, dacă nu simți că te **cere** devenirea și că momentul existenței tale este un absolut, un ce nesubstituibil și unic, atunci nu vei reuși decît să fii un licurici în soare, o strălucire invizibilă, o fadoare de lumină. Numai întru cît axa lumii îți străpunge inima, poți deveni o lume.

Aș vrea să dispară, din sîngele acestui neam, ultimele rezerve de umilință. Dacă nu vom avea atîta tărie și atît orgoliu pentru a ne reface din sîmbure existența, în zadar mai facem teoria României. Aici nu vreau să descriu mizeria istorică a unei țări, dintr-o curiozitate obiectivă. **Nu pot să fac știință pe propriul meu destin.** Dacă defectele României, constatate aici cu pasiunea și regretele unei iubiri disperate, ar fi eterne și iremediabile, țara aceasta nu m-ar interesa deloc și mi-ar părea stupid să scriu o carte de fapte fără o viziune de reformă.

O critică severă a României nu trebuie să fie compensată însă de o utopie. Drumul României în viitor nu este presărat cu trandafiri. O mie de ani am călcat pe spini și vom mai călca încă multă vreme. Limitele României le cunosc prea bine. Vrem să știm totuși **pînă unde** se poate întinde ea, atît în forma ei lăuntrică, cît și în afară. **Aș vrea o Românie cu populația Chinei și destinul Franței.** Dar nu vreau să fac din viitorul țării o utopie... Deși România nu poate fi o realitate fără acest viitor, noi trebuie să fim însă necruțători și cu singura noastră speranță...

Utopia este o dezertare teoretică din fața realității. Insuficiența instinctului construiește o altă lume, neținînd seamă de ireductibilul acesteia. Disprețul pe care-l mărturisim cu toții pentru utopiști este cum nu se poate mai firesc. Noi știm ceea ce nu știe un utopist: reforma lumii nu este posibilă decît cu mijloacele și datele ei. Dacă Platon și Rousseau ar fi conceput numai viziuni utopice, de mult ar fi ieșit din circulație. Dar ei au constatat prea adesea **gradul de fatal** din realitate, pentru a fi fost niște visători ordinari. Construcțiile fantastice ne-au ajutat să ne controlăm iluziile. Defectul utopiilor este că au încercat să elimine din

viață ceea ce are ea mai durabil: tragedia. Omul a făcut însă tot posibilul pentru a amâna paradisul terestru. Și a reușit peste așteptările lui.

Dacă l-ar fi dorit cu ardoare, atunci n-ar fi refuzat așa de ușor utopiile. Nu este vorba numai de cele socialiste, ci de orice gen de utopie. Marxismul și-a făcut un titlu de glorie din a fi rupt cu tradiția utopică a socialismului. Poate că socialismul numai atunci a avut farmec. Astăzi vrea să fie o **știință a fericirii pămîntești**, construită pe o escatologie imanentă.

Distanța noastră de utopie rezultă din excesul de luciditate. Pe român l-aș putea, la urma urmelor, crede capabil de orice, numai de utopie nu. De aceea, construcția imaginară a unei Româнии viitoare n-ar avea pentru noi nici un sens. Știm cu toții că în istorie contează numai **faptele**; idealurile sînt amăgiri, necesare unei justificări ornamentale. Un popor activ și dinamic este o mai mare realitate istorică decît unul visător, care își uită de el însuși în idealuri. Hunii au tulburat istoria mai mult decît indienii, deși toți hunii laolaltă nu fac cît o clipire din ochi a lui Buddha. Iarăși, nu pot să trec cu vederea că Attila este un Napoleon față de prinții Indiei, frumoși și visători. Însuși Christos a fost un mare om politic față de Buddha, cu toate abilitățile oratorice ale acestuia. Dacă pînă astăzi propaganda electorală a creștinismului s-a menținut în toi...

Cine se apucă de lectura Evangheliilor cu interes politic are ce învăța pentru viața practică. Nimeni să nu aspire a deveni șef înainte de a fi meditat politicește Evanghelia Sfîntului Ioan. Schimbați cîțiva termeni, înlocuiți-i cu expresii din lumea noastră și ați găsit cheia ascensiunii. Nu s-a făcut așa de ușor o dictatură două mii de ani...

Să fie oare utopie, dacă am crede că România ar putea să se ridice vreodată peste nivelul și fatalitatea culturilor mici? N-aș vrea să formulez o condamnare pentru neamul meu. Și dacă ar exista în România un oracol, mi-ar fi teamă să-l întreb. Cine-mi poate garanta că viitorul nu ne va rezerva surpriza unui **miracol** românesc? Un răspuns defavorabil la întrebarea sfișietoare nu pot să dau fără să- mi tai creanga de sub picioare. O superstiție ascunsă a adevărului mă oprește însă de la un entuziasm excesiv.

Să presupunem că România ar produce în viitor o serie de oameni mari, de excepții remarcabile. Justifică acest fenomen o depășire a condiției culturilor mici? Că răspunsul nu poate fi decît negativ, n- avem decît să ne gîndim la cazul Danemarcei sau Olandei.

Danemarca a dat naștere unui Kierkegaard, geniu universal, care a influențat esențial gândirea ultimelor decenii. Atâtea lucruri rămân omului străine, dacă n-a petrecut cîtva timp în lectura și meditația operelor lui. După Nietzsche și Dostoievski, secolul trecut și-l poate reclama ca pe o a treia mărime. Înseamnă aceasta că există o cultură daneză cu un stil al ei, de care să se împiedice istoria universală?

Franz Hals, Rembrandt, Hobbems și Ruysdael au făcut din pictura olandeză fenomenul cel mai original al acestei țări. Fără peisajul olandez, aș fi înțeles ce e vast și sumbru în melancolie? Cu Ruysdael în față, gîndești tot atît de mult ca după lectura lui Schopenhauer. Cine s-a oprit însă prea mult cu gîndul la cultura olandeză? Culturile mesianice sînt flori rare ale devenirii.

Să mai amintim profuziunea de genii ale Norvegiei și Suediei? Ne-am izbit cu toții de Strindberg, de Ibsen, de Hamsun și de celelalte figuri nordice. Dar în viața spiritului european cultura norvegiană sau suedeză n-au putut constitui nici măcar un moment istoric. Ele au fost „mode“. Ceea ce înseamnă că au fost acceptate cu pecetea efemerului. Înseși imperiile portughez, olandez și spaniol n-au fost mai mult decît mode politice.

Apariția izolată a cîtorva oameni mari într-o cultură de a doua mînă este deci o soluție minoră, de care nu trebuie să ne lăsăm impresionați. Nici măcar o pleiadă nu creează o cultură. Numai prezența unui **geniu colectiv**, care face din oamenii mari proiecții, în aparență, manifestatii individuale ale unui fond adînc și specific de cultură, poate alcătui o bază de afirmare a unei culturi. Descartes, moralistii francezi, enciclopediștii, Revoluția și, pînă la un Valéry sau Proust, toate geniile Franței participă la un fond comun, pe care-l revelă în forme diferite, dar în aceeași comunitate esențială. Între Pascal și Barrès este mai multă afinitate decît între ultimul și un contemporan german, fie el chiar Thomas Mann. O cultură trebuie să aibă o continuitate compusă din perioade aparent divergente, dar intime în substanța lor. Numai culturile mici se remarcă prin manifestări și apariții sporadice, căror le urmează tăceri și goluri, inexplicabile în afara unei deficiențe constituționale. Se spune adesea de cîte o țară rămasă la periferie: n-a avut oameni la înălțimea evenimentelor. Sau cazul României: la evenimente mici, oameni mici. Să nu uităm că marile culturi au dispus totdeauna de oamenii de care au avut nevoie. Se poate spune mai mult: ei au depășit chiar nivelul evenimentelor și au făcut, din plusul lor de merit, motive de neliniște și de dinamism

pentru acea națiune. Cezar și Napoleon au fost mai mari decât evenimentele. De aceea s-au prăbușit amîndoi. Și să nu-ți fie scîrbă de țările ai căror oameni tînjesc sub evenimente! În loc să le **creeze**, ei tremură că nu le pot înțelege sau domina! O scîrbă cosmică mă apucă de țările mediocre.

România nu trebuie să se mîngîie că mai apare din cînd în cînd prin ea cîte un om mare. Eminescu, condamnat a scrie într-o limbă necunoscută, n-a putut deveni universal; Pârvan putea fi un Kierkegaard român, dacă nu s-ar fi adîncit în săpături și și-ar fi cultivat mai puțin înălțimile retorice ale inimii; Nicolae Iorga n-a fost niciodată mai mult decât un om extraordinar. I-a lipsit totdeauna distanța și disprețul de lume, pentru a fi un om mare.

O anumită generozitate cu România mă face să cred că ea ar putea depăși cercul îngust al culturilor mici. Acest condițional definește condiția noastră. Că ea nu se va putea ridica niciodată la nivelul și semnificația culturilor mari este un fapt sigur, ce nu merită a fi discutat. Ceea ce poate și ceea ce trebuie să devină România este să atingă un sens istoric analog Spaniei sau Italiei, adică să-și marcheze existența prin glorii efemere. A aștepta mare lucru de la România — ar însemna să ne condamnăm la decepții continue. Nu este mai puțin adevărat că românii n-au fost nici măcar ce-au putut. Slabă treabă peste tot!

Ceea ce face din culturile mari fenomene atît de rare nu este numai numărul restrîns al tipurilor posibile de cultură, ci și faptul că, în ordinea istorică, **prioritatea** unui fenomen anulează semnificația tuturor acelor care îi urmează, de același gen. Toate revoluțiile democratice au fost slave Revoluției franceze, iar țările în care ele s-au petrecut n-au cîștigat, din perspectiva istoriei universale, nici un titlu de glorie. Același caz se petrece și cu Revoluția rusă. Toate revoluțiile comuniste din alte țări sînt umbrele ei. Mai mult, în țara în care se prepară și izbucnește revoluția, Lenin este mai adorat decât proprii ei revoluționari. Același fenomen se întîmplă și în domeniul spiritului pur. Ce mai dovedește raționalismul în alte țări față de Descartes, senzualismul după englezi și idealismul după nemți? Celelalte țări au putut să le perfecționeze; aceste curente nu caracterizează decât țările în care s-au născut ca **expresie originală**. De aici derivă primejdia pentru orice țară care vrea să se afirme; ea riscă să umble pe căi **bătute**, cu iluzia personalității proprii, înșelîndu-se amarnic în chemarea ei.

Toate culturile mici apucă pe căi bătute. Și cele mari au anumite cadre de evoluție, care derivă din structura culturii ca atare, din condițiile ei morfologice. În tiparele lor formale, ele toarnă însă conținuturi specifice. Egiptul ca și Franța au trecut prin perioade asemănătoare și au consumat o **logică** a culturii similară; prin conținut, ele își capătă o excelență diferențială.

Culturile mici nu cunosc logica stringentă a evoluției, fiindcă nu trec prin toate perioadele ce alcătuiesc perfecțiunea istorică a marilor culturi. Ele nu sînt nici capabile să producă o serie de conținuturi unice și universale, încît bat șontorog urmele celor mari. Dau naștere și ele, din cînd în cînd, la cîte o revoluție locală, fac gesturi fără ecou, cresc și se distrug fără amploare, mor fără să întristeze pe cineva.

România se va salva de la această mizerie, ea însă nu va putea scăpa niciodată de echivocul culturilor intermediare, ci va rămîne indecisă, la zona de mijloc între culturile mari și cele mici. O Spanie a sud- estului Europei, fără ardoarea și farmecul ei romantic, dar cu același nivel istoric. Și fără un Cervantes, care să ne descrie un Don Quijote al amărăciunilor noastre...

III

România și-a dat seama de ea însăși numai în secolul trecut, și nu în începuturile lui. Că înainte vreme au **știut** cîtiva că sînt români este evident și nesemnificativ. O simplă stabilire de identitate, fără nici un plus dinamic. Dar, chiar de ar fi știut, popoarele oprimate nu-și pot valorifica autoconștiința, pe care o refuză ca o incomoditate. Ridicarea la autoconștiință în devenirea noastră națională a pus în discuție o serie de probleme mai mult sau mai puțin inutile. Ele nu dovedesc nimic, dar sînt de natură a releva inconsistența și lipsa de direcție internă a culturii noastre. Toate se ramifică din teoria fondului și a formei: orientarea spre Occident sau Orient, spre oraș sau spre sat, spre liberalism sau reacționarism, spre progresism sau tradiționalism etc.... S-a creat astfel în teoria culturii românești un sistem de alternative, steril și iritant, justificat cu prea multe idei, dar cu nici un argument decisiv. Trebuie recunoscut că polemica s-a născut din sînul naționaliștilor, care suferind de obsesia specificului românesc au uitat de România. De altfel, naționalismul românesc a fost

aproape totdeauna reacționar, adică n-a iubit niciodată România în sensul ei ideal și în finalitatea ei ultimă. În loc să-și fi pus întrebarea: **ce trebuie să devină România**, ei nu s-au întrebat decât: **ce trebuie să rămână**. Orice naționalism care, de dragul **constanțelor** unui popor, renunță la căile moderne de lansare în lume ratează sensul unui neam, vrînd să-l salveze.

Fondul nostru? Desigur, multe lucruri bune, dar în sînul lor o rană. Fondului acestuia datorăm **absența** noastră de atîta timp. Absolutizarea lui este o operă reacționară. Dacă ne-am fi abandonat lui, eram și astăzi una dintre ultimele țări ale lumii. Viziunea reacționară nu înțelege paradoxul istoric al culturilor mici și care consistă în faptul că ele nu pot să refacă etapele de evoluție ale culturilor mari, ci trebuie să se integreze unui ritm, fără continuitate și fără tradiție. De am fi rămas consecvenți fondului nostru, astăzi ar trebui să creăm epopei și mituri eroice, iar pe Proust să-l așteptăm cîteva secole, pentru a-l citi și a-l înțelege „organic“. În definitiv, cine este de vină dacă ne-am descoperit prea tîrziu? Și cu ce a greșit Europa, dacă am descoperit-o atît de tîrziu? Problema fondului și a formei a fost pusă de reacțiunea noastră la descoperirea tardivă a Occidentului. După „evoluția firească“ a organicismului, și astăzi ne învăluiam în pravile, în cronici, și astăzi eram preistorie. Este o notă bună pentru adaptabilitatea și spiritul de orientare al nostru că am putut sări din preistoria tuturor secolelor noastre de întuneric în ritmul **problemelor** — dacă nu al **realităților** — universale. România este fructul unei pasiuni moderniste. Fără prejudecățile reformatoare ale liberalismului românesc, **andante**- le devenirii noastre devenea funebru. Ceea ce în Apus era **revoluție**, la noi era **modernism**. Deosebirea este semnificativă. Căci, pe cînd o revoluție se naște dinlăuntru, o răsturnare modernistă se întîmplă din afară. Occidentul n-a făcut „revoluționari“. Lucrul acesta nu este totuși atît de întristător. Important este gradul în care am fost electrizați și scuturați de cutremurul dezlănțuit de contactul dintre ființa noastră și Europa, Rusia, de la Petru cel Mare pînă la Lenin, ne-a făcut decât să-și individualizeze ființa prin reacțiuni față de Occident. Ea n-a descoperit efectiv Europa decât în începuturile veacului trecut. Filozofia germană romantică și ideile revoluționare franceze au alimentat o vibrație, care a devenit spirit revoluționar și apoi revoluție.

Reacțiunea României față de Europa este unul din fenomenele cele mai îmbucurătoare ale vieții noastre. Frenezia imitației, care a dominat tot secolul al XIX-lea, își are rădăcini atât de adânci, că sînt nemîngîiat de a fi rămas atât de neînțeleasă lui Eminescu, care a priceput cum nimeni o Românie intemporală, pentru a o refuza în contingentele ei.

Dacă secolul trecut nu era dominat de o sete oarbă de imitație, de superstiția modei, a arderii etapelor, a „ajungerii“ celorlalte neamuri, am fi rămas poporul obscur și lamentabil care a înțeles universul prin doină și chiuitori. Voința însă de a avea totul deodată, de a te pune în rînd cu lumea, exprimă o **sete de istorie** la un popor care n-a trăit, o dorință arzătoare de a-și umple golurile cu o iuțea maximă, de a se împlini prin salt. Dacă românii ar fi gustat cît de puțin — în trecutul lor — din fructul istoriei, care le-a fost interzis printr-un blestem satanic, rezerva în imitație lua caracter de reprobare sau de distanță stilizată. Cum totul le-a fost oprit, renăscuți la viață au vrut să cucerească totul. Frenezia imitației, în acest caz, are un caracter de imperialism vital, este o dovadă a unei sete adînci de viață. Că a îmbrățișat atîtea lucruri pe care nu le-a priceput, că a înmagazinat artificial, că n-a putut asimila tot ce a voit să cuprindă — ce importanță au toate acestea? În fenomenul culturii românești, această înflăcărare e admirabilă. Se spune: **forme și numai forme**. Dar puteau să împrumute numai umbre! Nu aceasta e problema. Căci nu interesează în ascensiunea și aurora unei culturi **conținutul** ei cît **ritmul**. Frenezia imitației a dat țării un ritm pe care în zadar îl vom căuta în „fondul“ ei de o mie de ani. În setea ei de a imita, țara și-a simțit instinctiv golurile. Dacă selecționa valorile occidentale după un criticism sever, nu realiza caricaturi mai puțin minore și își rata, în plus, elanul. Paradoxul nostru istoric ne-a obligat la această maimuțareală, dacă nu fecundă, extrem de revelatoare. Am imitat gesturi, sisteme, ideologii, organizații, de la haina de fiecare zi pînă la speculații metafizice. Obsesia Occidentului a fost marea noastră fericire. Păcatele liberalismului românesc sînt răscumpărate îndeajuns de furia modernistă, care a lansat România artificial în lume, pentru ca viitorul s-o poată integra substanțial. Dacă „fondul“ nostru era atât de dinamic și cu o direcție determinată, el trebuia să asimileze specific valorile străine și să le dea altă configurație decît caricatura. Prezența lui atenuată nu justifică deloc refuzul modernismului. O revoluție, cît de proastă, este mai bună decît o pasivitate rușinoasă. Cine vrea o Românie puternică și modernă, o națiune în drum spre putere, trebuie să recunoască „formelor“ un

dinamism pe care nu-l vom găsi niciodată în acel fond. „Junimea“, cu teoria ei reacționară a culturii românești, reprezintă o viziune profesorală a României. Când compari elanul inconștient și reformator al lui Eliade- Rădulescu, ce s-a „compromis“ cu atîta zel pe toate terenurile, imitînd și inventînd, îndemnînd și construind, — cu luciditatea rece, distantă și paralizantă a lui Titu Maiorescu, atunci ești obligat a recunoaște că primul este o piatră unghiulară a României, pe cînd ultimul un profesor mare și onorabil, pe care memoria națională îl va înregistra, cu timpul, tot mai înspre periferie. Începuturile unei culturi, ca și amurgurile, se desfată într-un haos pe care nu trebuie să-l disprețuim, fiindcă efervescența lui se purifică în epocile ei clasice. Eforturile stupide și absurde, ininteligibile, ale lui Eliade-Rădulescu, schimbarea limbii și filozofia îndoielnică, multilateralitatea confuză și **en-gros**-ismul lui cultural sînt de o mie de ori mai semnificative pentru destinul nostru decît toate junimismele, sămănătorismele și alte isme retrograde.

Cum tot ce s-a creat la noi, cu excepția lui Eminescu, se inserează, cu mici nuanțe, într-o echivalență calitativă, pentru întreg trecutul nostru cultural, trebuie să ne orientăm mai puțin cu criteriul calității, cît cu acela al cuprinderii multiple și al valorii simbolice a unui efort, pentru stadiul și structura culturii noastre. Sînt interesante, în acest sens, numai personalitățile care oglindesc situația dramatică a României. Un Bălcescu, deși paseist, reprezintă, prin soarta și gîndul lui pasionat, mai mult decît toți ideologii noștri patriotici.

Fără **forme**, adică fără Europa (minus substanța ei), toată România n-ar fi decît o sumă de presimțiri de cultură. Ele au actualizat și au pus în mișcare atîtea energii nebănuite, încît mersul nostru — oricît de exterior și de superficial — în ultimele decenii răscumpără ceva din somnolența atîtor secole. Formele occidentale, și nu fondul oriental, au fost salvarea noastră. Așezați la periferia Europei, în cel mai mizerabil climat spiritual, nici Orient și departe de Occident, singura ieșire au fost ochii îndreptați spre apus, vreau să spun, spre **răsăritul** nostru. Este greu de conceput și greu de înțeles cum au existat unii ideologi care au găsit o originalitate valabilă așa-zisului Orient al nostru. Nu s-a putut observa că sud-estul Europei are o tradiție spirituală dintre cele mai nesemnificative? Aparținerea noastră exterioară și geografică la lumea sud-est europeană a fost unul dintre cele mai mari blesteme. Cerc de cultură de Asie Mică, eredități turcești și grecești în moravuri, agonie de cultură bizantină, incapabilă să ne vitalizeze spiritul, toate alcătuiesc componente ale acestui

blestem balcanic, de care va trebui să ne elibereze viitorul. Orientarea spre Orient? Da, acesta este păcatul nostru, acesta este plaga noastră seculară. Căci nu este vorba de spiritualitatea specific orientală, cu care n-avem nici o afinitate, ci de scursorile mic-asiatice și de acest centru de periferii spirituale, numit Balcan, unde răbufnește doar ecoul marilor respirații spirituale. România trebuie să se degajeze de toate lanțurile eredității sud-estice. Exploatându-și disponibilitățile de modernism, ea se va salva rînd pe rînd exterior, pentru ca mai tîrziu să-și închege un sîmbure lăuntric.

Ce am putea noi învăța de la tradiția obscură a acestui colț de lume? Biete popoare care s-au frămîntat să ajungă ceva, ca în urmă să nu realizeze nimic! Imperialismul otoman este o rușine a istoriei, este reversul negativ al spiritului. O țară care a cucerit atîta pentru a nu lăsa în urma ei decît pustiu și întuneric. Puterea imbecilă a Turciei este responsabilă, în fața unui tribunal al istoriei, de obscuritatea acestei regiuni umane. Nimeni nu ne va putea mîngîia de a fi fost siliți atîta vreme să luptăm și să ne apărăm de un popor atît de slab dotat, care a reușit să lase în Europa numai o dîră de fum. Cea mai tristă și mai mizerabilă amintire a poporului român sînt turcii. Ei au turnat peste amarul nostru toată doza de imbecilitate de care a fost capabil cel mai steril imperialism din cîte a cunoscut istoria. Că turcii au trecut Dunărea, este o pată neștersă pentru noi și, desigur, și pentru Europa. Ei n-au adus nici o idee, nici un freamăt, nici o pulsație nouă. Nu trebuie să ne mai gîndim la trecutul nostru. Că, atîtea secole, Constantinopolul a fost punctul ideal al vieții noastre, mă îngrozesc de tot ceea ce poate imagina o disperare retrospectivă. Cultura bizantină n-a fost decît un vâl negru, care ne-a ascuns lumina, un doliu sinistru al mizeriei noastre naționale.

Lipsa de spirit politic de mare anvergură este caracteristică acestui „Orient“, pe care ura trebuie să-l distrugă în noi cu sistem. Cum o să învățăm de la astfel de neamuri cum se face o națiune! Devenirea lumii occidentale trebuie să ne fie singura preocupare. Tot ce este oriental este „apolitic“. Superstiția istoriei ne fixează Occidentul în centrul atenției noastre. România n-are de învățat decît de la națiunile care gîndesc politic. Aș muri de tristețe dacă România — printr-o perversiune a soartei — ar renaște în viitor cultura bizantină. Un singur țipăt din Revoluția franceză este pentru noi un îndemn infinit mai mare decît toată spiritualitatea bizantină laolaltă. Căci dacă nu vom învăța nimic din elanurile nemăsurate ale națiunilor mari, atunci nu ne mai rămîne decît să ne îngropăm sufletul între zidurile afumate

ale bisericilor noastre și să ne stingem în suspine la picioarele acelor sfinți idioți, care au ținut acestui popor de urât toată vremea trecutului său deșert.

Nenorocirea noastră ține de condiția de viață a popoarelor agrare. Ritmul lor lent ar fi o fericire, dacă n-ar exista evoluția încordată a țărilor industriale. De o parte satul și de altă parte orașul.

Entuziasmul pentru sat este nota comună a intelectualilor noștri de totdeauna, este nota lor proastă. Căci dacă ei ar fi avut cât de puțin spirit politic, ar fi înțeles că satul nu reprezintă absolut nici o funcție dinamică, iar pentru accesul la mare putere este de-a dreptul o piedică. Satul este substructura și baza biologică a unei națiuni; el nu este însă purtătorul și motorul ei. Un an din viața unui oraș modern este mai plin și mai activ decât o sută din viața unui sat. Și nu numai din cauza marelui număr al populației, ci și din felul de viață al orașului, care își accelerează ritmul din substanța lui internă. Orașul și industrializarea trebuie să fie două obsesii ale unui popor în ridicare.

Cine colindă satele noastre nu se poate să nu le considere ilustrative pentru soarta românească. Fie ele sate de munte — și atunci casele înghesuite se sprijină și se reazemă unele pe altele, scunde și turtite ca de o frică seculară, cu ulițe monotone care plimbă truda oamenilor și cu ferestre mici și închise ca inima țăranilor, inconștienți din mizerie —, fie ele sate de șes, cu case răsfirate și curți fără garduri, reliefînd prin depărtările lor și mai bine un deșert răspîndit în suflete, cu vînturi învolburînd praful prin străzi și curți, asimilînd totul unei atmosfere de inutilitate și de părăsire, — în amîndouă felurile, satul românesc oferă, ca și cutele țăranului, o tristă verificare a existenței noastre de pînă acum. Satul este suspendare istorică; inactualitate substanțială. O așezare care se diferențiază numai gradual de realitățile cosmice și nu cunoaște timpul decât din auzite. Dacă istoria este o chestiune de ritm, atunci satul este negația ei.

Vai de țara împînzită numai de sate! Scutită de mari conflicte sociale și străină de problemele dureroase ale vieții moderne, ea nu cunoaște, în schimb, nimic din deliciile măreției, ale forței organizate, ale ofensivei năpraznice. **Orașul este istorie de fiecare clipă;** de aceea numărul orașelor, agravînd problemele unei națiuni, o saltă totuși la un nivel inaccesibil țărilor agrare. Mobilitatea și trepidația pun viața încontinuu în fața a noi întrebări

și a noi soluții. Ultimul orășean **știe** mai mult decît un primar de țară. **Cunoașterea** a apărut între zidurile cetății. Satul s-a mulțumit totdeauna cu **sufletul**...

Avîntul industrial a dezvoltat în națiunile moderne o complexitate de forme noi, multiplicată proporțional febrei de industrializare. Cine măsoară ce a fost Germania înainte de procesul ei de industrializare, început pe la 1830, în timpul realizării Uniunii vamale, și ce a devenit în urmă — este obligat să recunoască un salt, care a ridicat o națiune pe toate planurile. Războaiele napoleoniene îi dăduseră conștiința politică și națională; industrializarea vertiginoasă, bazele materiale ale puterii. De la 20 milioane de locuitori, în cîteva decenii se ridică la 50, pentru ca populația să crească într-o mare numerică, ce legitimează aritmetic imperialismul. Sînt astăzi în lume 110 milioane de nemți, care își simt chemarea ca o fatalitate.

Este un fapt universal controlabil: progresul în industrializare sporește numărul populației. Chiar dacă acest spor se întîmplă în primele faze, el este atît de copleșitor, încît limita staționară la care se fixează nu poate fi concepută ca o stagnare. De ce în primele faze creșterea populației este atît de evidentă? Exodul rural creează golul la sate și prin aceasta, o primenire. Afluxul la orașe dezintegrează satul din mersul lui firesc. În existența lui telurică, el se menține secole de-a rîndul în aceleași forme și insensibile modificări, la același nivel numeric. Golurile născute prin asaltul orașelor, provocat de industrie, trebuie umplute. Și astfel, se naște la sate o primenire și o renaștere biologică. În plus, muncitorimea neatinsă de șomaj a dat exemple de prolificitate.

Culturile populare, rezemate pe popoare agrare, în fața anvergurii culturilor moderne, rezemate pe națiuni industriale, sînt dezarmate atît spiritual, cît și material. De o parte țăranul și satul, de cealaltă muncitorul și orașul. O lume închisă în sine; o lume deschisă spre tot.

Toate țările au sate și țărani; dar nu în toate ele marchează **stilul**. În fața echilibrului plat al țărilor agricole, se ridică destinul gigantic al țărilor industriale. Acestea din urmă tind să înghită întîile; muncitorul va învinge țăranul. Numai o națiune industrială mai poate vorbi de război. Valoarea militară a unei țări este direct proporțională gradului de industrializare. Popoarele agrare mai pot fi doar... militariste. Germania a rezistat lumii în primul rînd prin

forța ei industrială și numai în al doilea rînd, prin eroism. În războaiele viitoare, eroismul va fi apanajul popoarelor slabe...

Industria este condiția indispensabilă a unei mari puteri. Dacă Anglia și Germania au luat-o Franței înainte, în afară de motivele ținînd de soarta lăuntrică a culturilor, inferioritatea industrială față de celelalte puteri este un determinant al stagnării franceze. Îi lipsește Franței, în plus, și conștiința industrială, pe care o are dezvoltată, îndeosebi, Germania și, recent, Rusia. Este un merit definitiv al Revoluției rusești de a fi creat în țara cea mai reacționară, pe ruinele celei mai sinistre autocrații, o conștiință industrială cum, în nota ei mistică, n-a mai cunoscut istoria. Lenin, care a fost un pasionat și fervent al industrializării, dorind pînă la manie electrificarea Rusiei, a înțeles, cum nici un revoluționar, condițiile accesului la putere al unei națiuni. Și, pentru ca Rusia să devină o mare putere, Lenin a făcut mai mult decît toți reprezentanții sfintei și tristei Rusii, minus Petru cel Mare. Acela care crede că pricepe problemele viitorului României, fără să fi studiat cu simpatie antecedentele și realizările revoluției ruse, este prada unei mari iluzii. Nu este vorba de a imita ideologia și metodele. Căci sistemul care aîntărit Rusia ne-ar putea fi fatal, deoarece lipsa noastră de conștiință mesianică ne-ar dizolva complet în universalismul bolșevic. România n-a avut conștiința misiunii ei în lume, pentru a se putea împlini cît de puțin printr-o revoluție de mesianism social și universal. Revoluția rusă este experiența cea mai bogată de la Revoluția franceză. O Românie viitoare, care n-a învățat nimic din „cazul“ rusesc, nu poate fi decît o construcție fictivă. Națiunile mari fac revoluțiile ca să scutească pe cele mici de suferință. Revoluția franceză a „salvat“ aristocrațiile altor țări, acceptîndu-și moartea de la sine, precum Revoluția rusă a cruțat viața tuturor burgheziilor, condamnîndu-le la o agonie voluntară, fără sînge. Toate revoluțiile care se nasc în umbra unei mari revoluții sînt „raționale“. Clasa dominantă renunță treptat. Orice postrevoluție este compromițătoare; se face prin convingere. Burgheziile lumii ar trebui să fie recunoscătoare Rusiei, fiindcă ea le-a învățat să moară la timp.

Fenomenul japonez nu este mai puțin ilustrativ pentru progresele inerente industrializării. Dintr-o țară veleitară, grație industrializării vertiginoase și voinței organizate de a deveni mare putere, Japonia a căpătat o mare proeminență în lume, pe care numai cele cîteva puteri de primul rang o cunosc. Soarta Asiei și echilibrul european depind de

imperialismul nipon. Un popor insular, suprapopulat și îndesat pe un spațiu mult prea redus, reprezintă cu cele câteva zeci de milioane de locuitori o realitate politică mult superioară celor 400 de milioane de chinezi. India este nulă ca destin politic față de Japonia; tot așa, popoarele africane. Ideea japoneză a orientalizării lumii prin forță este echivalentul estic al ideilor imperialiste occidentale. Japonia a învățat din Occident metodele și justificările teoretice; dar a avut în ea însăși substanța unei mari națiuni. Își poate închipui cineva delirul de grandoare (să ne gândim la ideile generalului Araki) al unei națiuni care, pe un spațiu infim, privește cu sete de dominare Pacificul, cu adversitate Statele Unite și Rusia, care disprețuiește toate celelalte state și se mărturisește colectiv ideii imperialiste? Oricît s-ar baza industrializarea japoneză pe o muncă prost plătită și pe exploatare, viciul in justiției sociale și economice se mai poate repara, fie prin schimbarea sistemului, fie prin realizarea politicii de cuceriri, pe cînt efortul de integrare în ritmul marilor puteri este mai dificil, deoarece mărirea națională nu este un refren istoric, ci o irupție rară. Împotriva acelor care ar susține că industrializarea răpește unui popor caracterul lui specific, trebuie opus cazul extrem de semnificativ al Japoniei, care totdeauna a reprezentat o **cultură a grației**, continuată în aceleași nuanțe în faza ei actuală de evoluție. Este, în tot cazul, reconfortant — pentru cine crede în întorsături și salturi istorice — exemplul unei țări pe care Occidentul o descoperise îmbătată de parfum de flori și pierdută în politețe și intimitate, pentru ca astăzi să le asocieze spiritul celui mai excesiv modernism, devenind în câteva decenii Prusia Orientului. Industrializarea, cu consecința ei, suprapopulația, a creat o adevărată răspîntie a devenirii națiunilor.

În fața țăranului se ridică muncitorul, ființă acosmică fără să fie spirituală, dar avînd o conștiință a valorii și a sensului său ca nici o altă clasă din trecut. Apariția muncitorului, ca un nou tip de umanitate, determină fizionomia socială a lumii moderne. Pe cînd țăranul, înfundat în sate, se simțea la periferia vieții, muncitorul modern se trăiește în centrul ei și ridică pretențiile justificate de această integrare. Lupta împotriva opresiunii, exploatării, oligarhiei nu se dă în numele unor revendicări minore, ci pentru o sete de justiție socială și o dorință de libertate care îi va asigura inevitabil succesul. În istorie, exploatații triumfă întîi prin prestigiul lor biologic, pentru ca apoi să-și caute rațiunile spirituale ale victoriei.

Țărănimea nu mai poate fi decât rezerva biologică a unei națiuni, o simplă sursă de alimentare. A crede că, în formele viitoare de cultură, ea ar putea să se realizeze original și valabil este, mai mult decât o iluzie, o ignoranță. Satul n-a fost istorie decât în formele primitive de viață, care exclud istoria propriu-zisă. În numele țărănimii se mai poate lupta numai pentru dreptate, dar este imposibil a construi o viziune mesianică pe realitățile ei sufletești. Cu cât se diferențiază mai mult o națiune, cu atât țărănimea devine mai mult un **suport**, dar nu un centru dinamic. Urbanizarea satelor est singurul mijloc de a pune țărănimea în circulație. Căzută în desuetudine, din lipsa unei conștiințe politice și a unei orientări moderne, ea trebuie adusă cât mai mult în ritmul general și trepidant al vieții.

Muncitorul modern este o amenințare continuă și prin aceasta un element politic de primă ordine. Cine mai crede că se poate construi o națiune, fără să fi rezolvat problema muncitorimii, se înșală amarnic sau este un reacționar inconstient. Proletariatul modern a căzut pradă unei sterile superstiții internaționale. Dezintegrarea din națiune este păcatul lui ideologic. Cum națiunile sînt forme constitutive ale vieții istorice, el nu-și poate realiza accesul la putere și primatul decât prin națiune. Internaționalist prin aspirații, el nu se poate împlini totuși decât național. **Integrarea proletariatului în națiune** este una din cele mai grave probleme ale prezentului și viitorului. O națiune care nu poate realiza acest lucru este condamnată la conflicte fără ieșire. Visul unei colectivități universale, pe care-l mîngîie muncitorimea din toate colțurile lumii, este, din păcate, irealizabil, avînd împotriva lui tot ce în istorie este dramă și irezolvabil. Muncitorimea, dacă nu poate fi integrată conștient într-o națiune, poate fi făcută să **uite** națiunea. Cum? Dîndu-i-se perfecte condițiuni de viață, **aruncînd-o pe linia moartă a fericirii**. Ofensiva proletariatului poate fi diminuată de acel ce nu iubește încordările și răsturnările devenirii, printr-o ireproșabilă asistență socială, printr-o sollicitudine insistentă și prin eliminarea rațională a șomajului. Mizeria muncitorimii îi justifică voința de putere și îi dă un cinism al luptei inegalabil. **În numele mizeriei totul este permis**. Această banalitate teoretică și această sfișiere practică au înțeles-o bine muncitorii și și-au creat un orgoliu de clasă, care va întoarce odată lumea pe dos. Țăranul, dacă nu este totdeauna reacționar, este, prin fire, antirevoluționar. Preferă comoditățile mizeriei dramatismului luptei revoluționare. Astfel se explică de ce, născut deodată cu istoria, a **obținut mai puțin**, în existența lui milenară, decât proletariatul într-un secol de

luptă. Spiritul revoluționar determină răspîntiile istorice. Fără revoluții, istoria este devenire inertă, fadoare și făgaș.

Muncitorimea a creat o cultură a maselor, cu caractere noi și fizionomie proprie.

În locul comunității organice, cristalizată substanțial, pe care ne-o oferă existența statică a formelor primare sau aurorale de cultură, se înalță dinamismul și mobilitatea formelor derivate, superstructurale, complexe, fiindcă încoronează sau amurgesc procese de cultură. Comunitatea este expresia directă și originară a unei existențe naționale, este leagănul sufletului național, în deosebire de existența de mase, caracterizată de predominarea elementului social și numai în nu știu al cîtelea rînd, național.

Conceptul modern al masei vede în aceasta un grup a cărui solidaritate se bazează exclusiv pe interese. Istoria, care este substanța unei națiuni, precum forța este substanța istoriei, nu joacă un rol în cultura universalistă a maselor. Marxismul, care a pus în secolul trecut mai complex și mai grav problema maselor, este ce e drept un istoricism (după cum au arătat Scheler și Troeltsch), dar unul metodologic, înțelegînd istoria funcțional, iar nu organic. Nu este revelator că afirmarea maselor în istorie este, în fond, o desolidarizare de istorie? Mase au existat totdeauna; dar n-a existat totdeauna **conștiința** maselor. Meritul revoluțiilor n-a consistat în a le fi ameliorat condiția exterioară și materială, ci în a fi fost progresul cel mai rapid și mai efectiv în conștiință. Revoluția este suprema conștiință a maselor. Cu adevărat: ele **sînt** numai în revoluție și prin revoluție. Restul este abandonare, inerție, imens numeric. Cine spune masă înțelege atomizare, iar cine-i delimitează conceptul modern nu-i poate îndepărta reprezentarea mulțimii, al cărei orgoliu pleacă din număr și a cărei conștiință din amenințare. Imensul cantitativ, gigantismul numeric, amplificîndu-se în conștiința individuală ca o fatalitate, face din fiecare reprezentant, din fiecare individ aparținător mulțimii, o fatalitate particulară, o amenințare individuală... Mișcarea maselor moderne și dinamismul lor compact au ceva halucinant în explozia lor subterană. Cînd ele vor ajunge la conștiința lor deplină, dilatate de orgoliul lor numeric, vor cutremura candoarea devenirii. **Cultura maselor este un nou tip de istorie.**

O comunitate presupune un geniu colectiv, o convergență cu justificare istorică și un gen de solidaritate irațională, care cîștigă în adîncime cu cît exclude mai mult interesele. Comunitatea este o formă **aurorală** a culturii. În ea și mai cu seamă prin ea **este** individul.

Într-o comunitate, conștiința nu înseamnă niciodată conștiința individului, ci a comunității. De aceea, viziunea organicistă a istoriei consideră individualismul modern ca o formă de cădere. Popoarele și-au început viața în comunitate; decadența lor nu poate însemna decât emanciparea din ea. Diferențierea progresivă pe toate planurile le îndepărtează de la sîmburele lor și, abstractizînd ceea ce este suflet și destin, le îndrumă spre spirit și inteligență. Nu se poate concepe comunitate fără prospețime biologică. De aceea, ethosul comunitar se compromite în maturitatea biologică a unui popor. Perioada gotică a lumii moderne, caracteristică țărilor germanice, iar dintre cele romanice, în special Franței, a fost aceea care, reprezentînd o primăvară de cultură, s-a realizat natural și incomparabil în comunitate. A trebuit să se consume un întreg proces de viață istorică, pentru ca formele să devină labile, valorile să se disocieze, indivizii să se dezintegreze. Fărîmițarea în inși, solidari numai prin interes și prin presiunea numărului, dar care laolaltă reprezintă o adevărată avalanșă, a creat fenomenul modern al maselor, fenomen care n-a fost străin nici lumii antice, în faza ei crepusculară, și care caracterizează orice cultură în faza ei de dezagregare. Apariția masei, ca fenomen predominant și bine definit, determină și descoperă un moment specific și capital în procesul unei culturi. Geniul colectiv al unui popor, din valoare interioară și insesizabilă, se degradează, în aspectul cantitativ al maselor, într-o inexorabilă realitate numerică. Drumul de la comunitate la masă este o degradare; dar el nu este prin aceasta mai puțin grandios și fatal.

Este iarăși o mare deficiență de perspectivă și de înțelegere istorică în a deplînge un astfel de fenomen sau în a te pierde în considerații reacționare. Organicismul excesiv duce la o morfologie rigidă și, vrînd să pună prea mult accentul pe continuitate, el separă istoria în structuri statice, în organisme închise.

Atît individualismul, cît și colectivismul au contribuit la nașterea fenomenului de masă. Individualismul, exagerînd individului conștiința unicității sale și vrînd să-l facă mai creator în izolare, l-a dezintegrat din comunitate. Decît, această dezintegrare nu vizează indivizii dotați, ci pe fiecare. Individualismul nu înseamnă neapărat Nietzsche. Istoricește, el a pus problema fiecărui individ și niciodată a turmei. Individualismul secolului al XIX-lea nu pleacă de la eroismul individual, ci de la conflictul spiritual și economic al fiecărui individ în calitate de individ. Într-o lucrare despre Max Stirner, Basch a arătat sursele

individualismului în monadologie. În ce privește individualismul democratic, această derivare de ordin teoretic pare foarte verosimilă. Pluralismul monadologic își găsește echivalentul pe plan istoric în atomizarea socială creată de democrație, care a fixat centrul de greutate în fiecare individ și în nici unul.

Caracterul masei este de a fi amorfă interior. Această absență de formă lăuntrică se explică prin elementul mecanic al solidarității, prin deficiența geniului colectiv, a aspirației convergente. Colectivismul mecanicist și atomizant a dus la aceleași consecințe ca și individualismul, numai că el a plecat de la atomizarea turmei, și nu a indivizilor. Ideologia secolului trecut n-a avut altă intenție ascunsă decît să dea o formulare fenomenului de masă, care luase deja contur prin Revoluția franceză, pentru ca să devină mai târziu **locul comunal** istoriei.

Internaționalismul este o expresie a culturii de mase. Orice solidaritate care nu e de ordin istoric poate duce la internaționalism. În cultura de mase, cultură de mari orașe și de centre industriale, importă **funcțiunea**, nu substanța. Cultura comunitară, a valorilor organice, cultură de mici orașe și rurală, înțelegea devenirea substanțialist. Totul era și trecea **în sine; nimic nu era** substituibil, fiindcă funcția aparținea ființei. Funcționalismul în cultură a creat lumea de forme substituibile, cantitatea ca valoare autonomă și regulatoare. De la arhitectura funcțională (stil Le Corbusier), la muzica atonală sau la filozofiile nesubstanțiale contemporane, pînă la costumul simplu, atingînd fadoarea, al muncitorului, sau la „uniforma“ politică a țărilor dictatoriale, totul tinde a face din lume un complex de valori reversibile și automate, de funcțiuni identice în sensul lor, dar diferite în conținut. Cine nu înțelege marile orașe și cine se simte străin monumentalului industrial nu va pricepe nimic din mișcarea maselor moderne, din pornirea lor de a răsturna ordinea existentă, dar mai cu seamă din a-și crea o nouă conștiință. Ceea ce le împrumută o măreție, pe care stilul comunitar de viață n-a cunoscut-o, fiind prea închis în intimitatea lui proprie, este crearea unui nou tip de istorie, bazat pe un monumental cantitativ, numeric, fără simboluri adînci și interioare, dar de mari dimensiuni exterioare. Cultura de tip funcțional are la bază dimensiunea vizibilă, care înlocuiește geometria internă a culturii de tip substanțialist.

Cultura de mase este antispirituală, antilibertară, antiindividualistă. Este suficient să ne gîndim la bolșevism sau la hitlerism, fenomene de masă pe cît de diferite în conținut, pe atît

de asemănătoare în formă, pentru a înțelege câte sacrificii pretinde omogenitatea unei țări bazate pe un sistem politic ce se reclamă exclusiv de la mase. Bolșevismul și hitlerismul sînt mișcări de mase, cu conținut ideologic diferit. Lipsa spiritualului le caracterizează într-o egală măsură. Eliminarea lui se face din regiuni diferite, dar din motive extraspirituale la amîndouă. Cultura colectivistă a înțeles din istorie ascunzișurile ei materiale și a relevat biologia nu numai ca motor al istoriei, dar și ca finalitate a ei. Ce alt sens poate să aibă mistica sîngelui și a pămîntului în hitlerism, dacă nu o negație a spiritului în numele tuturor valorilor subistorice? Masele sînt extrem de sensibile la permanența biologiei și, în numele ei, ar fi capabile să sacrifice totul. Economismul din bolșevism presupune aceeași absolutizare a sferei neutre spiritului și a bazelor materiale ale istoriei. Mi se pare o încercare hazardată a stabili o ierarhie în aceste viziuni ale substructurii culturii. Unii au susținut că reclamarea de la sînge și pămînt indică o perspectivă mai profundă, ancorarea în regiuni mai adînci, cu rădăcini mai mari și cu toată eternitatea valorilor vitale. De altă parte, nu trebuie să se uite că accentuarea pînă la mistică a economicului a pus problema justiției și a repartiției, trecînd astfel în domeniul etic, pe care biologismul hitlerist îl neglijează în valoarea lui universală, pentru a-i recunoaște o simplă valabilitate națională.

Toate revoluțiile au fost expresii ale accesului maselor la putere. Mai mult: putere și revoluție sînt echivalente pentru mase. Dar dacă ele s-au realizat într-o astfel de măsură în revoluții, pentru ce se vorbește în aproape toate considerațiile asupra revoluțiilor despre „speranțele înșelate“, despre „jertfele inutile“ ale maselor? Acest pesimism obligatoriu, dar revoltător, uită un lucru care ține de psihologia maselor și de teoria revoluțiilor. Toate revoluțiile mari s-au născut dintr-un sentiment escatologic. Revoluționarii au pus atîta pasiune și au vărsat sînge, fiindcă ei trăiau revoluția ca un moment final al istoriei, așa încît tot ce-i urma n-avea să mai fie istorie, ci **paradis terestru**. Pentru orice mare revoluționar există o soluție în istorie. Ceea ce el știe teoretic masele o simt practic. Dacă escatologia creștină „continuă“ istoria într-o lume transcendentă, revoluționarul o „rezolvă“ în imanență. Utopicul spiritului revoluționar pleacă din convingerea că istoria se poate termina în lume, că în imanență este posibilă o ieșire, că, în fine, devenirea este compatibilă cu o soluție.

Închinîndu-se ascunzișurilor materiale ale istoriei, masele cred a-și putea soluționa problema lor. Ele au realizat enorm prin revoluție, dar jertfele pe care le-au făcut au întrecut

mult prea mult achizițiile. Ce ar fi fost dacă în decursul vieții istorice infinitul lor de suferință și tortură și-ar fi găsit o corespondență și o compensație? N-ar fi fost atunci rezolvate oarecum bazele istoriei și n-am fi noi siliți a ne face din pretexte intelectuale motive de tragedie?

În lume, acele adevăruri au devenit locuri comune, pentru care au suferit mulțimile. Evidențele cu care trăim zi de zi, cu care nu murim, sînt fructul dezastrului anonim. Cu toate acestea, nu găsesc nimic mai revoltător decît lamentațiile pe marginea soartei maselor. Ele sînt prea tari pentru a nu putea obține ceea ce revine tăriei lor și dacă s-au înșelat și se înșală, aceasta ține de soarta lor, de limitele imanente ale acestei soarte. Este cea mai frecventă prostie aceea de a arunca pe conducători vina. Dacă masele ar avea un **nume** (în sens spiritual), ele ar putea să se facă ele însele responsabile. Așa, nimeni nu poartă vina falimentului nici unei revoluții. Istoria întreagă mi se pare un nonsens dacă revoluțiile nu sînt considerate puncte culminante, față de care războaiele se totalizează într-un apocalips, reversibil și multiplicat de imbecilitatea umană. Dacă aceea ce ne place a numi istorie nu este neutră semnificațiilor, atunci Revoluția franceză înseamnă pentru Franța mai mult decît sutele de războaie, prin care n-are rost să mai știm ce a tot pierdut și ce a tot cîștigat. Acea națiune care nu e sortită unei mari revoluții este condamnată a se învîrți în jurul propriului ei deșert. Singura salvare a maselor e revoluția. Este și singurul mijloc prin care ele se salvează în națiune.

Problemele tragice ale modernității se leagă de diferențierea și complexitatea născută din depășirea comunității. Este foarte comod să trăiești în comunitate; decît, stilul comunitar naiv nu rezolvă nici una din problemele în fața cărora se află o națiune. Colectivismul, spre care evoluează lumea modernă, este mult mai complicat și mai stufos, în dinamismul său, decît ethosul comunitar. Nu e mare lucru să trăiești în comunitate; căci nu **te** trăiește ea îndeajuns, nu te scutește ea de riscul propriei individualități? Grandorii naive a comunității i se opune monumentalul dramatic al societății moderne (oraș, industrialism, proletariat, mase).

De modul în care România va ști să se descurce în aceste probleme depinde viitorul ei. Dacă le va refuza de dragul perfecțiunii mediocrității sale, atunci înseamnă că n-are nici o chemare printre națiunile moderne. Este un semn de deficiență a spune: intrarea în

complexul problemelor creează încurcături și dificultăți continue și ca atare îngreunează condițiile de viață, accelerînd mersul spre decadență. Numai popoarele fără destin se leagă de tinerețe, fiindcă pulsația lor de viață este o dovadă continuă de bătrînețe. Politicește, China n-a fost niciodată o mare realitate; de aceea, a uitat să moară. De mii de ani, trăiește în floarea bătrîneții. Ea s-a născut într-o oboseală matură. Națiunile cu mare destin politic se epuizează repede. Este ca și cum vitalitatea lor, imprimînd o dată forme noi de viață, n-ar mai avea nici un rost de ființare. Dacă evreii au supraviețuit popoarelor din Antichitate și vor supraviețui, desigur, și celor moderne, faptul se datorește mai puțin mesianismului, cît incapacității lor de realizare politică. Nefiind legați de spațiu și neformînd un stat, ei sînt un popor extraordinar, dar nu o națiune. Se vorbește totdeauna de un **popor evreu**, niciodată de o **națiune** evreiască. Însăși ideea de **rasă** iudaică are în sine mai mult elemente spirituale, decît politice.

Cine a văzut acest lucru trebuie oare să se dea înapoi și să se cruțe? Un popor nu se poate decît compromite prin prudență. Riscul și aventura constituie nu numai excelența individului, ci și a unui neam. Rezervele de absurd sînt surse de măreție.

Marile națiuni nu s-au afirmat prin cumințenie, prudență sau rezervă. Un grăunte de nebunie este mobilul secret care le mîină spre înălțare și distrugere cu atîta pompă. Cum s-ar explica altcum atîtea și atîtea valori, create numai din superstiție și plictiseală, atîtea sacrificii nesemnificative? Deși popoarele rîvnesc numai după bunuri pămîntești, ele împușcă peste țintă în pasiunea lor terestră, de sînt uneori capabile, pentru o idee, să renunțe la satis

facțiile imediate ale lumii. Omenirea nu încapă într-o formulă. Atîtea veacuri a umblat prin creștinism după despămîntenire și n-a reușit decît să se alipească mai mult de pămînt.

Grecii au vrut să se lege de lume și au sfîrșit în cultul ideilor. Francezii n-au vorbit decît despre rațiune, pentru a-și umple istoria de irațional. Chiar romanii, care dintre toate popoarele s-au specializat mai adînc în bunurile trecătoare și au creat un drept pentru a iubi legal pămîntul, au pus atîta **frenezie**, încît decadența lor a fost, de fapt, prăbușire și dispariție. Sfîrșitul Imperiului roman, agonia precipitată oferă atît farmec maladiv și dezagregarea lui este o consolare atîtor inimi bolnave, că de cîte ori tentațiile disoluției încearcă sufletul, crepusculul imperial îi este leagăn de sicriu. Cine n-a cunoscut acea

dispoziție de care vorbea Verlaine, comparându-se imperiul de la sfârșitul decadentei, văzând cum trec marii barbari blonzi, nu va avea niciodată dezabuzarea suficientă ca să înțeleagă anumite epoci. Și cine nu cunoaște vibrația în spirală a inimii, în zadar se apropie de aurorele culturilor. Toată istoria n-are valoare decât prin ceea ce selecționăm din ea, prin conținuturile ei alese de preferințele noastre. Nu este mort în istorie ceea ce este din ea viu în noi. Dacă n-am avea atîta clipe din viață, în care să ne simțim în Renaștere la noi acasă, ea n-ar avea mai multă actualitate decât o perioadă de cultură egipteană. Epocile trăiesc numai întru cît simțim nevoia să ne legănăm în ele. Simpatia noastră profundă trezește din ele ceea ce a fost devenire. De aceea toată înțelegerea istorică încearcă să îndulcească ireparabilul devenirii, să atenueze opera demonică a timpului. Trecutul **este** numai prin slăbiciunile noastre retrospective.

CAP. IV

Război și revoluție

Există națiuni care să nu fi făcut războaie? Toate națiunile au făcut războaie, chiar dacă unele nu le-au vrut și nu le-au dorit. Națiunile mari le-au voit și le-au dorit; acesta este un element în plus care le diferențiază de cele mici. Chestiunea războiului nu trebuie însă privită sub prisma aderenței sau inaderenței mulțimii; un organism național se valorifică într-un război oarecum inconștient. Războiul fiind legat de viața națiunilor în mod esențial, oamenii nu pot interveni decât pentru a-l amâna, în nici un caz a-l evita. Este o teorie mai mult decât stupidă aceea care susține că responsabili de nașterea războaielor au fost totdeauna conducătorii și o castă de interesați. Oare poate crede cineva că toate războaiele care s-au dezlănțuit în omenire și-au avut originea numai în capriciul prinților, regilor și împăraților? Cine poate crede în războaiele de fantezie individuală sau în cele provocate de aranjamente negustorești? Dacă ele, precum se spune, **plutesc în aer**, atunci au un caracter impersonal și iresponsabil. Pacifismul — care are de partea sa toate inimile și nici o realitate — și-a făcut un titlu de glorie din a stabili responsabilități pentru izbucnirea războaielor. Dar pacifismul uită că războiul nu este un fenomen de suprafață, ci angajează măruntaiele unei națiuni. Dacă stătea în posibilitatea oamenilor să-l împiedice și să-l curme, de mult ar fi fost lichidat. Dar viața umanității **tinde**, fără să **aibă**, o finalitate etică. Cine amestecă sentimente în considerațiile asupra războiului își complică existența inutil, deoarece ireparabilul conflictelor umane nu poate fi atenuat nici măcar de intervenția divină. Dumnezeu **privește** războiul.

Puține sînt fenomenele care să dea mai puternic impresia de **destin** ca el. Nu este interesant că, pe cînd moartea ne face triști, războiul lasă numai un gust amar sau o disperare rece, neafectivă, o înnebunire lucidă? Moartea se face **în** noi, pe cînd războiul **peste** noi.

Cine nu poate accepta războiul ca o condiție fatală a umanității nu-i rămîne decît să se omoare. Acela însă, care știe cum merg treburile în lume, își face un loc printre fatalități și așteaptă să fie strîmtorat — la timp — de ele.

Nu se poate concepe devenirea națiunilor fără războaie. Prin ele ajung națiunile la conștiința forței lor și tot prin ele își delimitează conturul în lume. O națiune se **verifică** prin război. Cu cît poartă mai multe războaie, cu atît își accelerează ritmul de viață. Ahtiată după propria ei realizare, ea își epuizează, prin frecvența războaielor, rezistența vitală. Longevitatea unei națiuni este strîns legată de ritmul ei vital. Războaiele se nasc dintr-o tensiune vitală, pe care, la rîndul lor, o măresc. Dar numai în **intensitate**, nu și în **durată**. Caută națiunile longevitatea? Cine ar putea-o spune?! Sînt însă unele cu destin genial, care scînteiază definitiv și efemer, ca poezii. Ele preferă gloria longevității și sînt necruțătoare cu rezervele lor de viață. Numai culturile mediocre se supraviețuiesc, fiindcă n-au trăit niciodată. Dacă Franța îndură o carență și de multă vreme se desfată inconștient în presimțirile decadentei, este că a fost prea nemiloasă cu posibilitățile ei. Un destin grandios te costă mult. Franța a risipit în timpul Revoluției mai multă energie decît România într-o mie de ani. Iată diferența dintre istorie și subistorie! Franța este istorie fără **timp**, conținut pur. Țara care n-a ratat nimic. Și apoi, războaiele Franței! Oare se poate mîndri un popor cu așa de puține războaie defensive? Nu este țară care să fi dus mai multe războaie agresive. Și nu există, în fond, decît război agresiv. A rezista la un atac este onorabil; a pleca la atac este strălucitor. **Atît timp cît un popor n-a purtat un război de agresiune, el nu există ca factor activ al istoriei.** Provocarea exprimă o rezervă de forță și un surplus de vitalitate. Un război, pornit din inițiativă proprie și pierdut, este mai glorios decît unul cîștigat prin apărare. Germania a pierdut războiul mondial numai politicește; războiul în sine o onorează mai mult decît pe aliați. Un război de agresiune pleacă fie dintr-o simplă neliniște biologică, fie din tendința de a impune imperialist o idee în lume. Primul caz dovedește foarte puțin; al doilea, tot. Nu există neam care să fi atins universalitatea numai prin forța spiritului. Procesul prin care el se impune în lume este un complex de mijloace, în care bestialitatea își dă mîna cu profeția. Nu e bine să ne iluzionăm prea mult asupra istoriei. Spiritul nu crește din nimic. Dacă Olanda n-ar fi fost imperiu — oricît de trecător — cine știe dacă pictura olandeză ar fi luat avîntul pe care-l cunoaștem! Condițiile materiale favorabile creează

răgazul, din care izvorăște atît spiritul, cît și viciul. Războiul este un fenomen atît de complicat, încît am fi nedrepti de i-am epuiza sensul în crimă. Din punct de vedere uman n-are nici o scuză; de aceea se face el **prin** oameni. Sîntem niște biete unelte ale unei mari și sinistre fatalități.

Trebuie să dea de gîndit tuturor pacifiștilor următorul lucru: toate popoarele europene care n-au luat parte la războiul mondial au căzut automat pe al doilea sau al treilea plan. Politicește, neutralitatea este un semn de lîncezire și de evadare din arena internațională. Războiul este un examen la care se supun națiunile în fața lumii. Inutil de remarcat că nu rezistă decît popoarele înzestrate. Nu poți cîștiga războaie și nu te poți impune în lume exclusiv prin forța organizată. Istoria nu cunoaște un popor cu armată glorioasă și repetat verificată care să nu fi creat și o cultură. Forța sau se realizează pe toate planurile, sau nu este nimic. Atîtea războaie s-au gîndit inițial în biblioteci. Culturile mari se împlinesc pe toate planurile; în colțurile lor de stradă se reazemă războinicul de înțelept. Neamurile care n-au **tot** n-au nimic.

Pe timpul cînd atenienii au plănuit expediția de cucerire a Siciliei, se puteau vedea zilnic în piață grupulețe care demarceau pe piatră contururile insulei. Este, acesta, un caz tipic al aspectului **cetățenesc** al imperialismului. Acel imperialism care nu ia forme cetățenești nu este autentic, ci se hrănește din exaltarea unor șefi, avînd o durată efemeră și menținîndu-se doar la suprafață. Numai un popor care poartă în sînge ideea imperialistă poate accepta fără scîrbă armata și războiul. Aviditatea de spațiu și setea de a imprima un stil de cultură altor forme de viață creează într-o națiune imperialistă un gust ofensiv, justificat atît prin cinism, cît și prin viziuni istorice. Atunci cînd ultimul burghez german, ghiftuit de bere și dolofan, își preumblă în creier harta lumii și, treaz sau turmentat, îi face Germaniei loc pe unde îi permite capriciul și fantezia, el este reprezentantul inconștient și mediocru al unui gînd care roade și macină națiunea în substanța ei. Imperialismul s-a conceput nu numai în palate, ci și la răs_pîntii. De ce să fim așa de nedrepti cu masele și să credem că ele n-au participat niciodată direct la istorie! Se repetă pînă la exasperare de către cercurile socialiste: mulțimile nu vor războiul, ele sînt numai tîrîte în conflicte și înșelate de guvernanți și exploatatori. În realitate, lucrurile sînt mai complicate și mai triste. Oricît ar concepe omul războiul, dacă faci apel la indivizii izolați ca atare, fiecare va fi în cele din

urmă împotriva războiului. Cum se face totuși că el acceptă războiul, în colectivitate? Nu este aici vorba de psihologia curioasă a mulțimilor, ci de un fenomen mai profund, bazându-se pe solidarități istorice nebănuite. În fiecare om care pleacă la război, se petrece următorul proces: nu accept războiul, dar îl fac ca națiune. Individual, istoria are un mai mare coeficient de raționalitate, decât colectiv. Atît timp cît vor exista națiuni, vor fi și războaie. Nici unul dintre noi nu va vrea să le facă; ele însă **se** vor face. Națiunea este un fel de **abstracțiune vitală**, fiindcă ne dă iluzia că este ceva vag, pentru ca, în realitate, să ne strîngă pînă la sufocare.

Pacea universală ar înceta a fi o utopie, dacă s-ar putea crede că națiunile sînt o fază tranzitorie a istoriei. Pentru sentimentul nostru cosmic, prezența lor în lume nu este deloc încurajantă. De națiune ne leagă tot ceea ce este imediat în noi și teama de vid.

Presupunînd totuși că națiunile ar dispărea, proiectele de pace externă n-ar fi oare mai puțin iluzorii? Nu s-ar deplasa conflictele pe unități mai mari? De la continente la rase și pînă la conflictele planetare, ireductibilul soarte umane ar fi oare mai puțin tragic? Dacă toate națiunile globului ar dezarma, cu excepția uneia de o anvergură mai redusă, pacea lumii ar fi mai periclitată decât oricînd. Națiunile nu se pot ridica toate la același nivel. Înmărmările se fac peste oameni; sînt chiar dispus a crede că ele se fac fără voia lor. Faptul că omul a putut cheltui atîta energie pentru invenția atîtor arme, care trebuie să-l apere de el însuși, mă face să am o idee precisă despre genul uman. Dacă toate armele acestui univers ar fi distruse fără urmă și ar rămîne un singur revolver, omul s-ar simți obligat față de el și, nelăsîndu-l în părăgînire, istoria s-ar repeta de la început.

O națiune, cînd începe să se înarmeze, nu se mai poate opri. Sărăcia și mizeria nu constituie limite ale înarmării. De sute de ani, omenirea privește cerul printr-o gaură de tun.

Obstacolul esențial în calea păcii este lupta mărturisită sau secretă pentru **hegemonie**. Dorința primatului exclusiv este atît de puternică în națiuni, încît pentru ea sînt dispuse să calce orice fel de obligații etice sau internaționale. Se poate concepe că națiunile vor ajunge cîndva la o astfel de neutralitate, încît să le fie indiferente puterea și dominația? Atîta timp cît istoria va avea la bază un ritm biologic și cît valorile specific istorice vor dezvolta deviat un imperialism vital, această neutralitate nu va fi nici posibilă și nici de dorit. O mare națiune se ridică pe dărîmăturile alteia sau pe umilirea altora. Gloriile naționale se scaldă

într-o mare de sânge, ca toată istoria de altfel. Faima lui Napoleon a costat zece milioane de oameni, La prima aparență, războaiele lui au fost purtate din pasiune pentru război. În realitate, ele reprezintă imperialismul consecutiv fiecărei mari revoluții și satisfacerea dorinței de nelimitată hegemonie a Franței. Napoleon va fi provocat sărăcie și mizerie în Franța; el nu a pus Europa mai puțin în mișcare. Naționalismele europene au avut nevoie de acțiunea lui și de filozofia lui Hegel, pentru ca organisme timide să încolțească gândul hegemoniei și să creeze pluralismul nefast al Europei.

Napoleon, accelerînd ritmul Franței, a accelerat decadența ei. Indirect, el a aruncat în spatele Europei Germania și a făcut țării sale un cadou fatal. Este tragedia istorică a marilor personalități, care, ridicînd națiunile la un nivel anormal de mărime, le pricinuiesc implicit prăbușirea. Tensiunea născută de viziunea cezarismului înalță națiunea dincolo de nivelul ei istoric firesc și-i slăbește pentru mai târziu rezistența. De aceea, dictaturile mari — nu tiraniile — scot, în bine și în rău, națiunile din făgașul lor.

Ethosul agresiv este un fel de șira spinării a națiunilor. Altcum nu se explică de ce instrumentul instinctului agresiv — **armata** — este o instituție atît de legată de toate formele existenței naționale. Mai mult decît religia și decît templele ei, toate formele statale și-au găsit o consacrare în armată. O instituție eternă în măsura în care cele omenești sînt eterne. Așa este omul de puțin spiritualizat, încît, din instituția cea mai puțin spirituală care se poate concepe, și-a făcut o axă a vieții lui. Existența permanentă a armatei este o probă definitivă pentru orice antropologie pesimistă. Omenirea nu-și poate permite luxul și fanteziile anarhiei.

Dacă am scoate armata din istorie, devenirea universală ar semăna unei lecții de pedagogie. Se vede treaba că toate **întîmplările** au fost sîngeroase, că tot ce am **pățit** pînă acum s-a născut din fioruri. Petele **roșii** creează strălucirea istoriei. **Durerea este substanța devenirii.**

Armata reprezintă teroarea organizată. Sînt însă excepții, care alcătuiesc, la drept vorbind, singura ei scuză. Să ne gîndim ce a însemnat pasiunea gloriei la ultimul soldat din expedițiile lui Napoleon și la toți soldații acestui univers care au luptat în numele unei idei. În toate statele care nu reprezintă o idee imperialistă, armata are un caracter artificial,

exterior, silit. Să comparăm ce înseamnă a fi soldat în România și ce înseamnă același lucru în Germania sau Rusia.

Cel mai prost soldat german „servește”⁷⁰ cu ochii ațintiți peste graniță, cu conștiința că el este un element al unei mari plămădiri viitoare. El știe că Germania are o misiune în lume, care nu e realizabilă fără sacrificiul lui. El trăiește mondial problemele țării lui. A ști că vei pleca odată într-o parte a lumii, că existența este legitimată de cuceriri viitoare fixează un conținut ideologic armatei, un sens vast și ca atare justifică rigorile inumane ale disciplinei. Funcția principală a soldatului este să **atace**, nu să **apere**. Idealurile defensive golesc armata de orice conținut. Numai țările minore poartă războaie de apărare.

Politica expansionistă a Germaniei împrumută soldatului un orgoliu care, dacă e dezgustător și inuman, nu este mai puțin o forță propulsivă. În Rusia, soldatul servește real o țară; dar, în conștiința lui, el luptă pentru o ideologie cu caracter universal. Neapărat că sub bolșevism se ascunde dorința de hegemonie universală a Rusiei; el trăiește însă un universalism ideologic, pe care va trebui să-l impună cu forța. Ce deosebire între un soldat care jură pe patrie, numai, și unul care se leagă prin jurământ să fie un pion al dezrobirii proletariatului din întreaga lume!

Înainte vreme, vitejia era haiducie, haimanalic romantic. Astăzi, vitejia fără o conștiință universală este o barbarie neinteresantă.

Și acum vine rîndul soldatului român. Cu ce e de vină bietul că România n-are nici un ideal, că dimensiunile ei istorice sînt neimportante, ca toată respirația ei de o mie de ani? El aude doar atît: să ne apărăm granițele. Și nici n-ar putea auzi mai mult. Căci România și-a identificat idealul cu o stare de fapt: granițele ei materiale și morale. România **este**; atîta-i ajunge. Neavînd pasiunea devenirii frenetice, ea a răspîndit în toate conștiințele acceptarea ei proprie.

Nu că România ar trebui să mîngîie visul explicit al cuceririi țărilor din jurul ei — e prea domoală pentru a putea concepe asemenea absurdități —, dar faptul că ea nu cultivă cu exasperare gîndul de a deveni o mare putere este revoltător și revelator pentru carența ei. Armata noastră nu servește decît un principiu de apărare și nu se mișcă în numele nici unei idei. Ca și statul, ea este **excentrică** națiunii; o servește automat, fără participare și fără dinamism. Funcțiile României sînt disociate una de alta; o ia pe prea multe căi înspre nimic.

Lucrurile își au buna lor tradiție. Să ne gândim numai la războaiele noastre din trecut. Vai de ele! Am purtat numai războaie de apărare, am rezistat numai la invazii. Așa am fost de neîmpliniți în rosturile noastre, încît nici măcar o dată n-am putut concepe o afirmație agresivă sau un presentiment imperialist. În războiul mondial am cucerit **ceea ce era al nostru**, ceea ce ne aparținea; ne-am **cucerit**. El n-a fost totuși un război de **inițiativă națională**, deoarece în el am fost **atrași**. Sentimentul puterii nu ți-l dă decît războiul de provocare. Inițiativa războinică este totul. O națiune care **începe** un război, care se mîndrește a fi sursă de conflagrațiune, rezistă prin orgoliul și automatismul agresiunii. O națiune imperialistă este totdeauna tare. Și e imperialistă o națiune care **nu mai începe** în sine. Expansiunea este un semn de vitalitate, iar nu de umanitate. Dar omenirea nu s-a ridicat în numele **umanității**. S-a rezolvat vreodată problema mizeriei în numele milei? Dimpotrivă, mila a **creat** săracii, i-a înmulțit. Prezența ei în lume este cauza cerșetoriei. Acei săraci care au înțeles că pot trăi ca paraziți ai milei au renunțat la sărăcie și s-au făcut cerșetori.

Săracii au obținut avantaje numai întru cît s-au putut constitui în grup și alcătui astfel o amenințare. Muncitorimea modernă, dacă nu este exploatată pînă la epuizare, faptul nu se datorește milei și umanității, ci **forței** pe care o prezintă ea. Exploatatorii știu că exploatații sînt o forță mult mai mare decît ei, dar, cunoscînd inerția oamenilor săraci, se bucură a înflori pe mizeria lor. Jecmăniții sînt **baza** tuturor statelor: cum de n-au înțeles ei că n-au decît un pas pînă la a deveni **autoritate**? Creștinismul a adus justificarea teologică a sărăciei și mizeriei; el a consacrat condiția săracilor și a binecuvîntat-o. Creînd mîndria de a fi sărac, a compromis ființa pe vecie. El n-a reabilitat omul, cu toate că ne-a declarat pe toți — mai mult sau mai puțin — fii ai lui Dumnezeu...

Se spune: este imoral să susții dreptul forței și al oamenilor tari. Decît, se uită că acestora nu le opunem lumea anonimă a dezmoșteniților care se frîng de setea de putere, ci pe acei imbecili ai pămîntului care nu vor să fie tari. Există cu adevărat o categorie de oameni — lepra omenirii — care trag numai la fund, pasionați ai căderilor și ai periferiei. Ratații nu merită nici o considerație. Un bogat ratat se numește imbecil; un sărac ratat, cerșetor.

Lumea exploataților, devenită odată conștientă de forța ei, nu mai poate fi integrată în cadrul celor slabi, ci, dimpotrivă, trebuie să i se atribuie toate calitățile forței în devenire. În lupta socială, sînt mai slabi acei care dețin puterea fără să aibă echivalentul vitalității, decît acei care sînt în drum spre putere cu toate resursele vitale. Cum primenirile sociale se fac totdeauna de jos în sus, cei de jos sînt **potențial** mai tari. Rostul revoluției este **permeabilitatea** socială. Sfărîmîndu-se ierarhia rigidă și artificială, înmoțită de o clasă epuizată, accesul la putere al formelor primare dezvoltă singura înmprospătare posibilă a societății.

Între popoare, lupta dintre tari și „slabi“ ia forme și mai dramatice. Există popoare puternice a căror forță e consacrată, cu instinctele agresive verificate, și care și-au înfăptuit într-o anumită măsură rosturile lor ideale. Sincere și consecvente misiunii lor, ele au călcat în picioare tot ce s-a opus expansiunii și dorinței lor de realizare. Astfel de popoare dispun liber de forță și sînt mîndre de libertatea pe care le-o garantează ea.

Față de cine își exercită ele dreptul celui mai tare?

Sînt popoare care se abandonează cursului istoriei, fără să intervină efectiv și original, popoare **în plata devenirii**. Ele ar vrea să trăiască liniștit și comod, să viețuiască și să moară în pace, netulburate de nimeni. Se înșală însă rău cînd cred că, dacă le lipsește tulburarea demonului lăuntric, lumea înconjurătoare le va lăsa în pace. Lucrurile se petrec dimpotrivă. Neamurile fără istorie, adică fără demon lăuntric, au o direcție întunecată din orizont: politica externă. Ele trăiesc sub presiunea unei amenințări continue și gustă libertatea sub teroare. Ele ori nu pot, ori nu vor să fie tari. Și de aceea, istoria este neîndurată cu ele, prin dreptul celui mai tare de a le îngenunchea și umili. Neamurile slabe n-au destin; de aceea, viața lor este o cădere inevitabilă, care nu inspiră nici un fel de regret. Războaiele pe care le pierd sînt în ordinea firească a lucrurilor, iar poporul învingător n-are să-și facă remușcări de excesul său de forță.

Războiul ia caracter dramatic atunci cînd se dezlănțuie între un popor învechit în forță, ce dispune de toate abilitățile puterii și ale perfidiei rezultate din putere, și un popor în ascensiune, care **vrea** să devină puternic. În acest caz, nu se mai încrucișează săbiile, ci destinele. Acest fel de popoare nu mai poate fi integrat în rîndul celor slabe, a căror dispariție nu este o pierdere, ci alcătuiesc expresii ale ritmului ascendent al omenirii. Istoria

nu este luptă între națiuni puternice și între națiuni slabe, ci între națiuni tari și mai puțin tari. **Inegalitățile în sînul puterii** determină variațiile istorice. A nu fi la același nivel, în cadrul aceleiași valori, dă naștere la fricțiuni și neînțelegeri. Lupta pentru hegemonie numai așa are un sens. O națiune nu devine mare afirmîndu-și superioritatea față de altele mici și neimportante. Sursa de mărire a uneia nu este inferioritatea alteia, ci este diferența minimă de forță, care face din plusul uneia și nimbul său. Istoria este o luptă de forțe, în cel mai general sens: forțe materiale, spirituale, biologice. N-are semnificație decît conceptul total al forței, adică expansiunea nelimitată pe toate planurile. Războiul ar fi o prostie — adică mai puțin decît este, el fiind o crimă **esențială** — dacă n-ar implica ideea totală a forței. Din acest motiv este el un fenomen constitutiv al istoriei. Mai mult: **războaiele determină răsپintiile istoriei, precum revoluțiile, culmile.**

Cred că nu este om care să nu lupte cu toate sentimentele împotriva războiului: dar, tot așa, nu cred să fie vreunul care să nu-i recunoască fatalitatea. Teoretic, nu este așa de ușor să fii împotriva lui. Ai fi foarte bucuros, dacă atitudinea abstractă ar avea vreo eficacitate practică. Dacă aș ști că de aș striga toată viața zi și noapte împotriva lui el ar fi mai puțin, aș deveni cel mai înfocat pacifist. Dar în fața tristelor fatalități umane, mi-e rușine să fiu pacifist. Să presupunem că ar sta în puterile omului să termine odată cu războiul. Ar putea el să renunțe la **orgoliul** care însoțește fiecă război? Își poate închipui cineva satisfacții mai mari ca acelea care însoțesc o declarație de război sau o pace victorioasă? Succesul într-un război ne face să uităm totul. Dar nu numai atît. Orice război intră în memoria normală a omului. Ne-am gîndit vreunul vreodată la cazul individual al unui soldat oarecare, mort în războaiele napoleoniene? Ne-am gîndit vreodată serios că în cruciade au **murit** oameni? Războiul este o crimă istorică pe care omenirea o acceptă totdeauna **după** ce a comis-o. Națiunile își fac din el un fel de oglindă măritoare: de aceea este el leagănul megalomaniei naționale și tot de aceea rezolvă el în primul rînd conflictele naționale, pe cînd revoluțiile, pe cele sociale: **toate războaiele sînt naționale și indirect sociale; toate revoluțiile sînt sociale și indirect naționale.**

Atît războiul, cît și revoluția sînt făcute de națiune: dar nu amîndouă plasează națiunea ca finalitate centrală. Afirmînd, în primul rînd, socialul, revoluția este mai universală decît

războiul, deși acesta se desfășoară și în afară de cadrul spațial național, pe când revoluția se menține în interiorul națiunii. Revoluțiile au valabilitate cu atât mai mare, cu cât se fac în numele unor idei, care depășesc națiunea, pe când războaiele își extrag vitalitatea din imediatul național.

Pentru ca o revoluție să fie încoronarea unei națiuni, ea trebuie anticipată și pregătită ideologic secole întregi, pe când războaiele n-au nevoie decât de întorsături și crize de trecere. De aceea, **o națiune nu poate face decât o singură mare revoluție**, pe când războaiele abundă și se întrec. De unde izvorăsc dimensiunile revoluției față de războaie? Revoluția franceză, față de războaiele Franței, este ca soarele față de aștri. Același lucru și cu Revoluția rusă, al doilea focar al Europei. În conștiința actuală europeană, o singură zi din Revoluția franceză atâră mai greu, prin urmele ce le-a lăsat, decât războiul de o sută de ani. O revoluție întronează o nouă lume de idei și o nouă structură socială, pe când un război intensifică sau slăbește sentimentul puterii naționale, prin câștig sau pierdere de spațiu. Revoluția creează o nouă respirație; războiul, un nou ritm.

Nu există profeți ai războaielor și nimeni nu varsă sângele pentru vărsarea de sânge care e războiul; revoluția este anticipată într-un profetism frenetic. Există o mistică revoluționară; n-are rost una a războiului. Oamenii se **prepară** de război, deși nu-l **vor**; toată lumea dezmoșteniților se prepară și vrea revoluția. Războiul este o soluție temporară; altcum nu se explică frecvența lui. După fiecare, oamenii s-au hotărât să nu mai facă altul. Ei nu-și pun problema să-l accepte înainte, ci numai după. Nici unul n-a dat vreunei națiuni o satisfacție deplină. De aceea, unul ajunge, pentru ca apoi să se țină lanț.

Cu toate acestea, este incontestabil că războiul ia forme mai drastice și mai ciudate în manifestările lui. Mor mai mulți oameni, prăpădul e mai mare. Și totuși **consecințele** lui sînt mai reduse și mult mai imediate decât ale revoluției.

Prin război, o națiune își verifică forța; dar el nu-i crește sensibil **conștiința**. Prin revoluție, un neam își realizează un sumum de autoconștiință. Dar acest lucru nu este central fenomenului revoluționar, nu-i este calitatea lui diferențială. Aspectul social o caracterizează specific. Prin revoluție, **masele iau conștiință de ele însele** și realizează un acces la putere corespondent nivelului acelei conștiințe. Fără fenomenul maselor, nu se poate înțelege nimic din structura revoluției.

O revoluție adevărată trebuie să epuizeze sensul **social** al unei națiuni. De aceea, **nu este revoluție aceea care nu modifică esențial structura socială**.

Un război poate să modifice raporturile de proprietate pe mai multă vreme decât durată lui, care instaurează arbitrarul. Nu ține însă deloc de structura războiului o modificare prin sistem. Nedreptățile și inegalitățile pot fi mai mari decât înainte. Justiția socială n-a fost niciodată obsesia militarismului. Socialismul are drept să-l urască, fără, din păcate, să poată anula realitățile, care îl salvează, dacă nu-l justifică.

O revoluție care nu modifică raporturile de proprietate este o mascaradă. Fără un triumf asupra inegalităților, revoluția este un nonsens. Este puțin lucru a face o revoluție reclamându-te numai de la un principiu național. Revoluțiile se fac în primul rând pentru **mase** de către ele însele, și numai după aceea pentru națiune. Ridicându-li-se nivelul social, națiunea este „săltată“ indirect.

Revoluțiile se fac de jos în sus. Convoiul maselor este un aspect dintre cele mai dramatice, din câte le oferă istoria. Capetele palide de foame, transfigurate de mizerie, cu aspect de sfințenie criminală, sînt bazele pe care, de cînd e lumea, s-a construit o ordine nouă. Răsturnările s-au făcut în numele mizeriei și împotriva ei. O viziune a constanțelor vieții susține că mizeria este strîns legată de condiția omenească și că eternitatea ei infirmă orice efort revoluționar. Dar revoluțiile n-au alt sens decât să sape edificiul de veacuri al mizeriei, să ruineze templul pe care i l-a ridicat imbecilitatea umană. Orice revoluție își are sursa în stomac; dar ea țintește înspre ultimele finalități ale spiritului. Omul care trăiește în mizerie și n-are spirit revoluționar este ultimul imbecil al pămîntului. El e incapabil de disperare, acest reazem permanent al revoluțiilor.

Omenirea împărțită între exploatare și exploatați oferă dualismul cel mai dezesperant, dezbinarea cea mai dureroasă. Și ceea ce este sfișietor în această situație este că s-au găsit oameni care să atribuie exploatareilor calități, merite, virtuți, să le explice ascensiunea prin valori, iar celorlalți căderea prin deficiențe.

Marii posesori ai acestui Pămînt, care se plictisesc pe cînd alții își șterg sudoarea, constituie o categorie de oameni pe care toți mizerabilii globului îi fericesc cu indiferența lor. Săracii sînt singura forță a universului. Ei trebuie să fie proști sau nebuni, de permit fericirea alături de ei.

Oamenii talentați și dotați se mistuiesc în mizerie și boală, capetele productive ale omenirii își consumă energia în utopii, pentru ca bogații să poată visa. Iar bogații cine sînt? Nefericiți din fericire, sterili și plictisiți, emasculați și dezgustători. Lumea este atît de nedrept organizată, încît nu poți decît înnebuni dacă te gîndești la sistemul de repartiție, la inegalitățile prin sistem ale universului. Dacă justiția socială ar fi singura mea obsesie, aș fi pierdut. Nu înțeleg cum de există socialiști care sînt numai profeți și nu nebuni.

Pasiunea de absolut, în viața asta meschină, este drumul prăbușirii. Orice revoltă deschide un abis în care este mai bine să ne aruncăm, decît să ne îndulcim sufletul cu blîndele dobitoace ale lui Dumnezeu. Toți înțelepții Pămîntului ar trebui să stea în genunchi în fața unei singure explozii de revoltă disperată. Ivan Karamazov, nici eu nu accept lumea!

Nu se poate concepe o modificare esențială a structurii sociale, fără ideea de justiție. **În orice revoluție, ideea socialistă este obligatorie.** Căci orice revoluție este obligată față de toți oamenii capabili să trăiască și dornici de viață. Sistemul exploatării în care s-a complăcut omenirea, de la Adam încoace, a scos din sfera vieții imensa majoritate a oamenilor. Pe aceștia, religiile i-au învățat doar cum să moară. De mii de ani, dezmoșteniții și-au construit temple ca să se dezvețe de viață. Cursul omenirii, din începuturi și pînă acum, a descris un semn de întrebare, un **pînă cînd?**, identic istoriei universale. Și oare vom muri cu toții pentru a perfecționa geometria acelei interogații? Dacă instinctul de proprietate ar putea fi smuls din sufletul omului, ar trebui să fim mai repede fericiți, decît să avem regrete. Toate problemele ar fi atunci pe calea soluționării. Decît, optimismul nu este niciodată concluzia istoriei.

Ce-au făcut muritorii, de cînd îi cunoaștem, decît să inventeze rațiuni practice și abilități teoretice, pentru a justifica și a consolida proprietatea? Ei au tras cerc în jurul ei, proprietatea fiind însăși un cerc. S-au închis concentric, pentru ca nici Dumnezeu să nu poată viola acest scîrbos mister al posesiunii. Dacă instinctul proprietății n-ar avea bază atît de adîncă, s-ar fi putut atribui atîta perfecțiunii ordinii juridice, iar spiritul normativ s-ar fi putut bucura de atîta vază, fără distanțele de oameni și valori născute din proprietate?

Din punctul de vedere al justiției sociale, formele pe care le-a îmbrăcat instinctul **avutului** consacră omul în rîndul bestiilor perfide. Acei care aderă cu plăcere la ideea de

proprietate trebuie să admită, cu nu mai puțină plăcere, împărțirea oamenilor în cele două categorii blestamate: a acelor care au și acelor care n-au.

Nu știu precis ce s-ar putea face împotriva proprietății. Un socialism de stat este o formulă mediocră, iar comunismul este prea mecanicist și mult prea iluzoriu. Colectivismul național, care ar da o valoare soluțiilor abstracte prin corectivul concretului național, își găsește mai repede o cale printre ireductibile și antinomii.

Proprietatea pare a fi o fatalitate în fața căreia mă plec cu scîrbă. Spiritul uman, ajutat de bestialitate, triumfă în revoluții numai pentru a atenua conflictele cauzate și exasperate de prezența în lume a proprietății. Aici rezidă sensul mai adînc al oricărei revoluții, care o diferențiază atît de categoric de război. Nu există război social, precum nu există revoluție... națională. Față de conceptul propriu-zis al revoluției, care este totdeauna socială, ideea de revoluție națională nu poate să însemne o idee nouă, ci numai o deplasare a centrului de greutate. O revoluție care nu se face în numele unei idei universale, ci se limitează la vreun spațiu geografic și istoric se numește națională, pentru a nu zice locală. Este drept că revoluțiile se fac **prin** națiune și că în ele triumfă ideea istorică a unei națiuni. Decît, pentru ca revoluția să aibă contururi mari, ideea istorică de la baza ei trebuie să se întindă pe dimensiuni mari. Națiunile mici nu pot face revoluții universale, deoarece servesc o idee istorică redusă. Chiar o națiune cum e cea germană n-a putut să-și determine soarta sa ca sens de devenire universală. Orice revoluție este națională întru atît întru cît reprezintă o expresie a dorinței de putere a unei națiuni. Acest gînd este numai adiacent unei revoluții. Miezul ei este altul. Neapărat. Franța, în Revoluția ei, a atins o culme de autoconștiință națională și o satisfacție a puterii naționale. Dar sensul ultim al Revoluției a fost lichidarea lumii feudale, a întregii eredități ce a definit Europa secole întregi. O revoluție trebuie să suprimă un sistem general valabil, existînd, în forme diferite, în toate țările, și să întroneze altul, susceptibil de a fi primit pe întreg globul, indiferent de nivelul istoric al celorlalte națiuni.

Într-o revoluție **pur** națională — adică într-o **contradictio in adiecto** —, un popor se confruntă cu propria lui soartă și se definește numai în raport cu sine și pentru sine. Este ca și cum acest gen de revoluție ar suplini un război victorios, în nici un caz **revoluția**. Orice revoluție națională este numai o **treaptă**. Atît Germania, cît și Italia pot mai mult. Vreau să

spun că ele nu caută numai **puterea**, ci și un lux inutil, născut din spirit. Cazul Italiei este foarte semnificativ, atât pentru realitățile din care pleacă o revoluție națională, cât și pentru teoria culturilor.

Italia nu este o țară al cărei destin să aibă o rotunjime lăuntrică. O perspectivă transistorică ne-o revelează într-un ritm de evoluție unilateral, prin planuri succesive. Ea a intrat în istorie spiritual; **Renașterea** a fost culmea ei istorică. De ce, **politicește**, a prezentat totuși caracterele unei țări de a doua mână? De ce Italia s-a realizat atât de târziu pe plan politic? Dacă ea era predestinată a fi mare putere, trebuia să braveze inițial istoria pe toate planurile. Concomitența ofensivei caracterizează o mare putere. Fascismul a realizat pentru Italia ceea ce n-au făcut secole de evoluție politică. Prin el, Italia a realizat accesul la putere, dar n-a putut suplini totuși golurile și insuficiențele ei politice. **Nu există o idee de cultură italiană**, deși există o cultură italiană incomparabilă. Toată lumea păstrează Italia în sînge ca o ereditate, nu ca o fatalitate. Revoluțiile de dreapta sînt **istorice**, nu sociale. Obsesia naționalismului a fost totdeauna istoria. Asta înseamnă că revoluțiilor naționale trebuie să le urmeze o serie de reforme, dacă nu de revoluții. Un popor mare face numai o revoluție mare; un popor mic poate să facă mai multe, care nici una să nu atingă o semnificație transistorică. Franța s-a epuizat în Revoluție. Comuna nu putea să fie decît ratată. Toate încercările Franței de a se mai realiza revoluționar au eșuat. Revoluția cea mare i-a fost prea organică pentru ca să mai poată da naștere la altele. Nici nu avea nevoie. O revoluție reușită este un izvor care reîmprospătează permanent. Lanțul de mici revoluții este o hărțuială ce sfîrșește într-o înfundătură.

Revoluțiile naționale, rămînînd datoare față de social, repară, în decurs de decenii, ceea ce un efort revoluționar săvîrșește în cîteva zile sau luni. Atît fascismul, cît și hitlerismul n-au modificat fundamental structura socială a țărilor lor. Ele au dat însă un dinamism națiunilor, care suplinește insuficiențele de viziune socială. Revoluțiile naționale sînt istorie, iar nu politică. De aceea neamul, poporul este cultul lor de fiecare zi. Dacă fascismul este totuși minor, față de hitlerism, faptul se datorește nu numai dimensiunii poporului german, ci și faptului că, reclamîndu-se de la popor, ca sursă originală, el este mai mesianic decît fascismul, care atribuie **statului** existență și valoare centrală. Mesianismul înflorește pe cultul mistic al poporului, iar nu pe considerarea abstractă a statului. Apoi,

Italia suferă de un mare gol istoric, pe care Germania nu l-a cunoscut niciodată într-o astfel de măsură.

De o parte, Revoluția franceză și rusă; de cealaltă, italiană și germană. Diferența nu este numai de nuanță, ci opoziția lor demarcă o diferențiere calitativă. Sînt două lumi revoluționare, dintre care întîile poartă marca autentică a spiritului revoluționar. Față de ideile și de sîngele pe care le-au pretins ele, fascismul și hitlerismul sînt simple lovituri de stat. Germania este o țară nerevoluționară. Tot **Weltanschauung**/l german îndepărtează pe om de la pasiunea în lumea aparențelor, în care se desfată spiritul revoluționar. Metafizica este la antipodul revoluției. Italia a avut într-o oarecare măsură o tradiție anarhistă. Dar anarhismul, pentru un revoluționar pozitiv și cu spirit politic, este tot așa de reprobabil ca și reacțiunea. Căci anarhismul refuză **organizația**, această divinitate a omului politic. Bazîndu-se numai pe efortul individual și pe o viziune anistorică, oscilînd de la optimismul cel mai ridicol la pesimismul cel mai sumbru, anarhia este o floare a spiritului, fără rădăcini în lume. S-ar putea ca, la urma urmelor, convingerea anarhistă a unei fericiri terestre în afară de orice lege și formă să trădeze o viziune optimistă. Viziunea finală a istoriei, așa cum au conceput-o anarhiștii, este încîntătoare și trandafirie. Dar întreb orice om care a văzut în fundul mizeriei umane: oare este posibilă, atîta înșelare, atîta iluzie și atîta naivitate? Anarhiștii ar trebui folosiți în stat ca să păzească aștrii. În acest fel, ar putea deveni și ei proprietari...

De cîte ori mă gîndesc la anarhiști, îmi vin în minte cuvintele lui Joseph de Maistre: „Piatra unghiulară a edificiului social este călăul.“ Societatea, cu toate instituțiile ei, reprezintă un organism atît de rigid și atîta renunțare din partea individului, încît nu este de mirare de ce muritorii au conceput libertatea ca un atac împotriva oricărei instituții. Dar ele rezistă, căci doar sînt nervura societății. Tot Joseph de Maistre, în cartea lui de apologie a papei, pe care, citind-o, ai dori să fii papă măcar o secundă pentru siguranța teoretică în lume, spune că sînt trei încercări la care, dacă rezistă o instituție, dovedește o vitalitate durabilă: **silogismul, eșafodul și epigrama**. Cum instituțiile par a nu fi pierdut mare lucru de pe urma acestor atacuri, de ce nu le-am recunoaște prezența lor pe întreaga dimensiune a istoriei? Anarhiștii au împotriva lor pînă și devenirea, singura care i-ar putea legitima metafizic... Ei cred că, după ce au respins lumea, mai pot face ceva. Pe refuzul total al

formelor de viață, ei vor să construiască viața. Cum de n-au observat anarhiștii că au împotriva lor pe toți oamenii mediocri, adevărații regi ai Pământului? Proștii au organizat bine viața și au făcut din ea o cetate interzisă spiritului. Un Stirner sau un Bakunin au împotriva lor toată această viață mediocră și eternă, de care ne dezleagă cunoașterea și ne îndepărtează tristețea.

O revoltă persistentă, dar meditativă, nu m-ar putea face, cu timpul, decât să urăsc pe bogați și să disprețuiesc pe săraci. Din moment ce oamenii au primit cu o acceptare dureroasă această împărțire, de ce să nu-i iertăm pe cei care au și de ce să nu-i scuзам pe cei care n-au? Într-o lume de oameni săraci, bogații sînt niște criminali, iar săracii niște imbecili. Toți sînt de vină și nu fac decât, cu mijloace și pe căi diferite, să mărească dezolarea acestei lumi. Creștinismul a promis săracilor raiul, iar pe bogați i-a amenințat cu iadul. Îmi este însă indiferent care și unde. Bagă-i Doamne! laolaltă, poate se vor împăca în împărăția ta, unde nu vor mai avea — pare-se — nimic de împărțit! Iar pe mine, lasă-mă pe veci aici jos, doar voi găsi vreun argument să apăr statul de anarhie!

— Ce rămîne din România în fața fenomenului revoluționar? Precum n-am purtat războaie, ci am rezistat la invazii, tot așa n-am făcut revoluții, ci numai insurecții. Un popor de răzmerițe, apăsător de mizerie lăuntrică și exterioară, fără respirație revoluționară mai amplă. Este mai mult decât semnificativ că Avram Iancu, cea mai simpatice figură revoluționară a României, s-a sfîrșit în melancolie, deznodămînt strălucitor de poet, dar compromițător pentru un revoluționar. De altcund, toate mișcările cu caracter revoluționar — fie a lui Horea, fie a lui Tudor Vladimirescu — au ratat, căci n-au avut consecințe și n-au putut crea o tradiție revoluționară. Cine era să facă revoluție? O țărănime împotmolită în cea mai sinistă întunecime? Și împotriva cui? Împotriva celei mai stupide aristocrații, care n-ar fi meritat a fi distrusă nici măcar printr-un strop de sînge al țaranului român. Aristocrațiile sînt în general de origine străină. Decît, neamul românesc a avut nefericirea să fie condus de cel mai superfluu și mai puțin mesianic dintre popoare, vreau să zic de greci. Neavînd ce face la ei acasă, s-au făcut negustori și aristocrați în România, spre nefericirea acestui popor.

Otto Weininger, în nemaipomenita lui ură împotriva rasei sale, găsea că evreii sînt un popor fără ținută morală, deoarece n-au avut aristocrație. Obiecția lui Weininger este nulă

cînd te gîndești că ei au cucerit lumea și fără această clasă. Cît despre ținuta morală, este de remarcat că aristocrația n-a lăsat în conștiința popoarelor decît un stil exterior și nu o atitudine etică bine cristalizată. În tot cazul, aristocrația noastră este un capitol rușinos care s-a încheiat mai repede decît credeam. Mai bine creșteam și noi în lume ca evreii, fără să avem orgoliul stupid al unei aristocrații nule. Nici măcar vechii noștri boieri nu meritau sacrificiul reacțiunii țăranilor. Cît despre burghezie, ea a apărut așa de tîrziu, încît își trăiește și astăzi epoca ei eroică. Burghezia a fost singurul nostru element revoluționar. De aceea, liberalismul și-a asumat atîtea titluri de glorie, încît nu-l poți refuza fără să te dezintegrezi din România modernă.

O revoluție presupune o neliniște ideologică de cel puțin un secol. O avem? Sigur nu. Ceea ce este în România de multă vreme este o neliniște națională, care, chiar atunci cînd a avut cauze minore, n-a fost lipsită de un anumit dramatism. România nu este coaptă pentru o revoluție de stil mare; ea pare însă coaptă pentru o mare zguduire națională și întrunește în sine toate elementele care definesc conceptul modern de Revoluție națională. România vrea să ia act de sine însăși printr-o mișcare colectivă, să se definească în autoconștiință. În orice alt fel, ne pierdem individualitatea. Nefiind capabili să luptăm pentru o idee universală și mai cu seamă să creăm una, o revoluție universalistă ne-ar arunca la remorca marilor națiuni. Ideile bolșevice în mod automat ne-ar face colonie rusească, ideologică, la început, și în urmă politică. Formula universală este soluția de viață și modul de respirație al marilor culturi. Venită din afară, insuflată, ea constituie nimicirea culturilor mici. Acestea par a fi incapabile de o idee universală. De aceea, revoluțiile naționale sînt singurul refugiu al culturilor mici, în voința lor de a se menține diferențiate în lume.

O revoluție națională la noi are toate avantajele și defectele acestui tip de revoluție. Să ne gîndim numai la programul social aproape inexistent al tuturor naționaliștilor noștri, la absența de viziune economică și mai cu seamă la credința că xenofobia este cheia tuturor problemelor. Cine vrea să fie în clar cu sensul revoluției noastre de dreapta, să se gîndească la toate manifestele în care se vorbește de lupta împotriva **îmbogățiților**; niciodată împotriva **bogaților**. Această diferență cu aparență de nuanță, dar care se bazează în fond pe o distanță incommensurabilă, explică de ce o revoluție națională nu modifică radical structura socială a unei țări. Este condamnat adică numai omul care se îmbogățește **sub ochii noștri**; acel pe

care l-am găsit bogat, despre care nu știm când n-a avut nimic, a agonisit averea legal. Iată o concepție dezastruoasă, de natură a-ți provoca o nesfârșită mîhnire teoretică. Mai are rost să faci o revoluție pentru așa puțin și se poate construi o nouă ordine pe o viziune așa de aproximativă și de îndoielnică? De ce vor crede unii din naționaliștii noștri și, din păcate, și ai globului, că înflorirea națiunii este compatibilă cu inegalități sfișietoare? Naționalismul a devenit un cuptor în care se dospește mizeria. Și nu era necesar.

Toată vina acestor stări nu o poartă decît viziunea îngustă care face din revoluția națională o mișcare de elan pur, semnificativă din punct de vedere psihologic, dar irelevantă practic. Să crape indivizii, să triumfe națiunea? În timp de război, orice **nu!** este trădare. Dar în timp de pace, dacă alternativa este insurmontabilă, mai bine să crape și națiunea și indivizii.

Naționaliștii vor trebui să-și învingă atîtea și atîtea prejudecăți și să înțeleagă că nu-și pot face o apariție onorabilă în fața istoriei, înainte de a fi găsit o ieșire din situația teoretică paradoxală, în care se complac. Ideea colectivistă este compatibilă cu ideea națională. Contrariul îl susțin curente de stînga, internaționaliste din o mie și una de interese, precum și inconștiența atîtor și atîtor naționaliști. Aceștia din urmă, refuzînd ideea colectivistă, să nu uite că lumea ideilor socialiste are atîtea motive ca s-o justifice și s-o consolideze, că naționalismul, întorcîndu-i spatele, sombrează fără scăpare într-un vid total. Și așa, el este lipsit de armătura teoretică, încît **singura ideologie a revoluției naționale** este inima.

O mișcare națională, care n-a extras din lumea socialistă tot ce este în ea fecund și viu, n-a depășit patriotismul, care va fi o viziune morală, dar nu e una istorică și în nici un caz politică.

România nu-și va rata momentul său revoluționar. Dar revoluția pe care va face-o, de nu va întrece limitele imanente ale mediocrității noastre autohtone, dacă nu va da țării proporții peste condițiile ei firești, nivelul nostru istoric nu va cunoaște un salt, și ca atare revoluția noastră n-a făcut decît să mărească superfluul nostru în lume.

Un popor există întru cît constituie o primejdie. După gradul de amenințare se apreciază capacitatea lui politică. Numai întru cît respirația lui este o intervenție continuă în ritmul universal, trăiește el cu adevărat. Popoarele prin revoluții devin primejdii și mai mari, ajungînd focare de infecție și contagiune ideologică.

Fericite acele popoare care au reușit să fie primejdie pentru lume. Avea-vom fericirea să devenim primejdie pentru noi înșine?

CAP. V

Lumea politicului

Istoria nu se desfășoară automat și nici numai datorită unui impuls original. Există o necesitate internă, care activează continuu sub toate formele de viață și de cultură. Prin ce mijloace se dezvoltă viața istorică propriu-zisă? Care este **instrumentul** ei? Unii au găsit arta, și au conceput o justificare estetică a istoriei, alții știința, și s-au limitat la orizontul pozitivismului. Născociri ale filozofilor și ale altor iluzioniști, astfel de concepții n-au nici o bază reală. Gînditorii își închipuie că mersul lucrurilor are vreo legătură cu avînturile gîndirii sau că s-ar putea ridica realitatea la nivelul spiritualității. Cînd citești cîte un filozof spiritualist și-l vezi vorbind cu atîta nevinovăție despre procesul de spiritualizare crescîndă a realului, despre o soluție finală în spirit a întregii lumi sensibile, te întrebi, tu care ai umblat cu ochii deschiși printre muritori și lumea care moare, ce rost vor avea aceste elucubrații și cum de este posibilă atîta gingășie meditativă în creierul și inimile unor oameni?

Filozofii gîndesc ca și cum pe pămînt n-ar exista politica și oamenii politici, ca și cum **politicul** n-ar fi un aspect central al vieții și **instrumentul** adevărat al istoriei.

O istorie a **spiritului** nu este **istoria**. Aceasta înglobează o realitate mult mai mare. Chiar dacă nu există aspect istoric fără un anumit grad de participare la spirit, repartizarea elementelor biologice și spirituale nu se face într-un echilibru armonic. În omul politic triumfă sîngele. Înseamnă că el nu-i în nici un fel o realitate spirituală? Cine ar zice-o?! Decît, ea nu-i este constitutivă. Pentru omul politic, spiritul este un lux necesar, pentru artist, o substanță.

Viziunile filozofice care privesc spiritualizarea totală ca o încoronare finală a devenirii sînt nedrepte cu politica. Ele o consideră ca o **treaptă** elementară în evoluția spiritului, iar nu ca o formă esențială, constitutivă, a istoriei, paralelă și coexistentă cu ultimele înălțimi ale spiritului. Politica — înțelegînd atît valorile ei, cît și pe omul politic — se înrădăcinează

în viață mult mai profund decât spiritul. Căci politicul exprimă și servește valorile vitale, pe când spiritualul crește în răgazurile vieții.

Concepția monolineară a istoriei absolutizează un singur principiu, căruia îi sacrifică toate conținuturile reale și concrete. Idealismul, ca și pozitivismul, s-a întrecut în a batjocori devenirea. Nu datorită idealismului a înțeles Hegel istoria, ci iraționalismului, nemărturisit dar prezent în toată viziunea sa. Comparați înțelegerea sa istorică perspectivei pozitivistice a lui Comte și veți remarca fadoarea teoretică a ultimului și bogăția nuanțată a întâiului.

Istorie și iraționalism nu sînt termeni identici, ci corelativi. Istorie și raționalism însă — nu se întîlnesc decât undeva la periferie, tangențial. Etica, axiologia, raționalismul determină o lume născută deasupra devenirii, o sferă a spiritului normativ, pe care o răstoarnă de cîte ori poate instabilitatea agresivă a devenirii. Spiritul normativ se închide, cu toate valorile lui transvitale din care își extrage anemia, într-o regiune străină vieții și încearcă să-i impună forme, pe care ea le primește pentru a le abandona.

Valorile, în tendința lor de a se autonomiza de viață, se constituie în zonă aparte, creîndu-și o bază rațională, pe cea vitală pierzînd-o. Astfel, nu există în fond decât o axiologie raționalistă. Și etica se simte bine numai pe fundamente raționaliste. Vitalismul, punînd accentul pe imanență, a suprimat dualismul, adică reazemul teoretic al eticii. Devenirea a fost astfel reintegrată în drepturile ei, adică în rosturile ei de a crea și distruge fără nici o răspundere.

Toate viziunile de viață care dezvăluie sensul imanent al vieții atribuie un loc foarte mare politicului. Nu există, după economic (care e de fapt un sclav al lui), un domeniu care să aibă mai mult caracterul de a fi în lume decât politicul.

Imanentismul lui explică de ce sufletele pline de ardoare religioasă, adică arzînd de dorința de a ieși **din lume**, l-au disprețuit și au văzut, cu drept cuvînt, în activitatea politică preocuparea, dar mai ales tentația, ce te leagă atît de mult de pasiunile și vanitățile pămîntului. Între religie și politică nu este mai multă legătură decât între un sfînt și un primar. Omul s-a simțit totdeauna mai bine soldat decât înger. Asta înseamnă că refuză fericirea...

Dacă omul politic este mînat de forțe instinctive și răspunde unei voci a sîngelui, atunci el nu poate fi decât prizonierul voluntar al acestei lumi. Imperiul sîngelui este

imperiul lumii noastre. Cu cât cineva are mai multe aderențe la lumea asta, cu atât este mai politic.

Cînd într-un om se concentrează dorințe de dominare și se organizează pentru o ascensiune individuală, dar înspre o finalitate colectivă, ele îl lansează în viața politică. Instinctele individuale cele mai rapace și mai ariviste, combinate cu un interes obiectiv, determină configurația omului politic. Acei care n-au decît instincte tari, fără acest interes obiectiv, nu pot fi niciodată mai mult decît tirani sau, în cazul cel mai bun, aventurieri. Problema atît de stăruitoare, care se pune conștiinței cetățenilor obișnuiți: cum pot fi oamenii politici în generalitatea cazurilor atît de corupți, cu un interes atît de redus pentru treburile cetățenești și cu atît de mare slăbiciune pentru ei înșiși — această problemă își are o explicație mult mai simplă decît pare. Sînt anumiți oameni care au în ei **numai un impuls politic**, care se dezvoltă și activează independent de vreo altă finalitate decît el însuși. Socotelile publice interesează numai ca un **cadru** al **gustului** politic. Frecvența acestui impuls, ce rămîne în sfera redusă a subiectivului, este mult mai mare decît se crede. Toată ploaia de oameni politici pe care i-a lansat democrația aparține acestui gen de egoiști minori, care aspiră la celebritate pentru ca apoi anonimatul să-i înghită și mai amarnic. Regimul democratic, cu al său sistem parlamentar, dînd posibilitatea fiecărui cetățean să participe activ la viața publică, a dezvoltat latura meschin politică din fiecare individ, o megalomanie a omului. **Rezultatul** a fost că democrația a scos la iveală o serie de talente și, în întreaga lume, doar două-trei genii politice. Un mare geniu politic trebuie să fie prin excelență **un dominator**. Dacă știe și nu poate comanda, n-are nici o valoare. Democrația, admițînd controlul și intervenția din afară în actele șefilor, le anulează orice prestigiu mistic și-i încadrează în rîndul muritorilor, explicîndu-le ridicarea numai prin **șansă**. Fluxul și refluxul destinilor nu este văzut în funcție de vreo chemare intrinsecă, ci de accidentul întîmplărilor exterioare. Ultimul om mare al democrației a fost Clemenceau. Dar faptul nu este de o semnificativă ironie, că el și-a valorificat geniul printr-un regim cvasiautoritar, că lumina lui a crescut din umbrele pe care războiul le-a întins peste democrația franceză? Clemenceau a avut toate calitățile marelui dominator: iubire pasionată pentru o comunitate, dar dispreț față de oameni; cinismul forței; cultul succesului și al riscului; nici o spaimă în fața tragediei și nici un fel de remușcare. Marii dominatori care au suferit de o problemă etică și-au ratat

destinul politic și istoric. Un Carol al V-lea sfârșește la mînăstirea Yuste în Extremadura, într-o retragere voluntară. Îndoielile lui au apropiat amurgul hegemoniei spaniole, întocmai ca obsesiile religioase ale urmașului său, Filip al II-lea. Filip al III-lea a fost și mai mult un maniac religios. Regii Spaniei, din cauza interesului lor pentru alte lumi, au dus țara de rîpă, au închis-o pe vecie gloriei.

Își închipuie cineva pe Cezar sau pe Napoleon torturat de vreo problemă etică sau religioasă? Să lăsăm glumele. Vor fi avut ei îndoieli de strategie. Dar unde-i clipa aceea, ca s-o izolezi din curgerea vremurilor, în care ei s-au gîndit măcar la un strop de sînge vărsat pentru dorința lor de glorie și au regretat petele roșii pe nimbul lor? Îndoielile nu sînt demne de cuceritori.

Oamenii politici din toate timpurile se aseamănă mai mult între ei decît contemporanii de instincte și preocupări diferite. Un șef al unui trib de negri **sesimte** mai aproape de Napoleon decît Beethoven; chiar dacă ultimul l-a **înțelea** mai mult decît merita el. Între Lenin și Cezar este mai multă afinitate decît între primul și oricare contemporan... literar. Viziunea tipologică a istoriei ne învață că toți sîntem condamnați a fi ceea ce sîntem. Deși aș fi înclinat a crede că au existat în lume conchistadori ce și-au „mîncat” instinctele prin tăcerile bibliotecilor, ei n-au putut fi însă de rasă, din moment ce și-au greșit calea atît de esențial. Numai acei oameni apucă pe cărări greșite în viață, care n-au avut instinctele la înălțimea chemării lor. Cezar nu putea deveni înțelept și nici Napoleon poet. Sau își poate închipui cineva un filozof dictator? Un filozof nu poate fi decît... președinte. Ceea ce înseamnă că instinctul politic al omului scade pe măsura micșorării ethosului agresiv.

Nu poți fi dotat politicește, dacă nu ești asimilat naiv timpului. Conștiința filozofică se naște din dezintegrarea temporală. Omul politic trăiește în timp ca într-o substanță. De aceea, **momentul** este cadrul lui temporal. Precum nu se poate gîndi fără o anumită independență față de timp, așa nu se poate acționa fără o dependență de clipele fugare. Perspectiva meditativă se adîncește de groază în fața neantului temporal, de spaima de vidul clipelor, de nesubstanțialitatea lor. Aspirația politică nici n-a auzit și nici n-a bănuț vreodată aceste probleme. Pentru adevăratul om politic, timpul este o stîncă. El curge numai pentru gînditori, fiindcă lor, nemaicirculîndu-le sîngele, la ce ar mai putea fi atenți, dacă nu la trecerea timpului? Esența apolitică a spiritului...

Omul politic n-are neapărat nevoie de un „orizont“. El nu se află propriu-zis niciodată în fața principiilor, ci în fața faptelor. Nici un om politic nu trebuie să treacă un examen de principii. De aceea, antipodul lui nu este artistul, ci **omul teoretic**.

Cultura modernă este bolnavă de teorie. Necesitatea de a găsi o formulă abstractă pentru orice situație, de a justifica în gând toate fărâmurile realului, a secăt energia creatoare și a răpid omului un simț rodnic al problemelor. Excesul teoretic presupune totdeauna o sleire a respirației, a avîntului irațional de creație. Alexandrinismul a lansat tipul comun al omului teoretic. Eclectism și teorie vidă sînt același lucru.

Omul politic și cu artistul nu se întîlnesc decît în fenomenul creației. Amîndoi creează, deși pe planuri atît de esențial diferite. Faptul acesta îi separă de omul teoretic, care numai **constată**; stabilește relații printre relații, neaducînd prin existența lui nici un **plus** în lume. Ineficiența teoriei este de-a dreptul deconcertantă. Un efect de mare sinteză teoretică nu echivalează o poezie inspirată sau un cutezător gest politic. Nu există **persoană** în teorie. Acel domeniu al spiritului, care elimină un **patetic al subiectivității**, este lipsit de farmec și de atracție. Conceptul de geniu se aplică cu greu omului teoretic; ideea de productivitate infinită a spiritului o realizează artistul. Întrucît existența politică presupune un paroxism al individualității și o bravare a lumii în numele instinctului, conceptul de geniu se aplică și în sfera politică, istoria prezentîndu-ne destule ilustrații geniale.

Este foarte caracteristic că Goethe s-a înțeles cu Napoleon; dar n-a priceput pe Kant, deși a admirat pe Hegel fără să-l cunoască.

„Valorile“ politice sînt servite de la primarul de țară pînă la cezar. Ei servesc cu forța ideea de forță.

Se poate recunoaște aderența unui om la spiritul politic după modul în care știe să introducă elemente politice într-un domeniu eterogen politicii. Ignățiu de Loyola și Luther sau Sfîntul Pavel au avut în sîngele lor foarte multe apetențe politice. Organizatori, animatori, întreprinzători ardeau de setea de dominare. Cum în ei au triumfat poftele cerești, alimentate de conștiința și obsesia păcatului, au ajuns reformatori, cu avantajul în plus față de oamenii politici că au modificat și stilul interior de viață, iar nu numai cel exterior. Creștinismul, în sine, este complet apolitic. Prin ce întorsătură ciudată va fi ajuns el să se organizeze atît de perfect în lume, să se cristalizeze în instituții atît de aderente pămîntului,

este unul din misterele ciudate ale religiei în genere, care, fixînd toate obiectivele existenței dincolo, sfîrșește prin a se înrădăcina iremediabil aici. Se pare că toate lucrurile mari încep prin a ne desțeleni din pămînt, pentru ca apoi să ne lege și mai mult de el. Creștinismul și-a trecut examenul posibilităților lui terestre prin catolicism, cea mai reușită realizare istorică a lui. Papii au fost obiectul de invidie al regilor și împăraților. Este străin de spiritul politic acel ce nu înțelege sensul papalității. Așa au fost papii de legați de deșertăciunile acestei lumi, adică de singurele realități, că au apărut prin forță crucifixul, ca pe o scuză și nu ca pe o credință. Nu este așa de greu să-i înțelegi pe papi. Ei vor apărea la Judecata de apoi alături de perceptorii, de oamenii de stat și de toți patronii universului. De fapt, bogații au avut totdeauna prea mult spirit politic. Cu cît sînt mai mulți pe pămînt, cu atît li se ascute spiritul politic. Săracii n-au conștiință politică decît în revoluție. **Căci revoluția este examenul pe care-l dau săracii în fața istoriei.**

Care este „virtutea“ politică prin excelență, generatoare de dinamism și mobilul activ al ascensiunii? Ne putem închipui un om politic blînd, căldicel și atenuat? Ar fi o reprezentare absurdă. Un animal de pradă, cu instinctele domolite în aparență și cu mult **stil** în cruzime, este forma cea mai adecvată sub care ni se înfățișează „bestia“ politică. Precum iubirea este virtutea religioasă prin excelență, așa ura este virtutea esențială a omului politic. El urăște, din dragoste pentru un grup de oameni, pe toți ceilalți care nu-i aparțin. **Cine nu știe urî cu pasiune n-are instinct politic.** Dacă nu refuzi cu frenezie pe toți care nu te urmează, îi vei pierde și pe cei care-i ai. Ura este vitalizantă și înclină a crede că începi o acțiune politică nu pentru a salva un grup uman, ci pentru a distruge pe cel care nu-ți convine. Definiția celebră a lui Clausewitz: „războiul este continuarea politicului cu alte mijloace“ nu trebuie înțeleasă în sensul pe care marxismul i l-a dat prin Lenin, legînd războiul de structura unui sistem, ci că politicul este o stare de conflicte latente sau declarate, dar care culminează în explozia războinică. Politicul reprezintă o permanentă structură antinomică, a cărei soluționare este numai temporară. Vitalitatea politicului derivă din prezența continuă, din imanența conflictului.

Partidul într-un stat și un stat față de altul își definesc forța după primejdia și amenințarea ce o reprezintă. Nivelul politic se alimentează din capacitatea lor agresivă. Tendința oricărei formații politice este dominația exclusivă. Coexistența atîtor grupări și

curente în democrație este un semn de emasculare generală. De aceea, concurența politică fără nici un sens din democrație își are rezolvarea firească și inevitabilă în dictatură.

În orice fel de politică, dictatorială sau democratică, „partizantul“ este totul. Cine se revoltă împotriva acestui sistem în numele „valorilor obiective“ nu înțelege nimic din caracterul dramatic al oricărei politici. Nu numai pentru un „politician“ (democrație), dar și pentru un dominator (dictatură), partizantul cel mai umil este o mai mare valoare decât cel mai ilustru adversar. Orice luptă elimină ideea de valori obiective. Cum fondul tragic al oricărei politici — nu numai aceea de stil mare — este **care pe care**, în ea se măsoară **destine**, și nu **valori**. Triumful este unica valoare. Nu există un idealism politic, ci numai un pragmatism politic.

Pentru adevăratul om politic, morala este un lux periculos. Keyserling a arătat că orice politică este, în fond, machiavelică. Plecând din zonele subterane ale sufletului, ea aplică metode corespondente acestora. De fapt, tot ce intră în domeniul acțiunii este machiavelic. Un om care luptă vrea să triumfe prin orice mijloc: o dată „ajuns“, vrea să se mențină tot așa. Cine nu procedează la fel se prăbușește. Finalitatea omului politic este puterea. Acestui idol îi sacrifică el totul.

Febra omului politic este ura. Unde este luptă, este și ură. În numele iubirii se poate realiza infinit, cu condiția ca ura să fie activă împotriva tuturor formelor pe care le exclude iubirea din sfera ei. Este de-a dreptul înfiorătoare patima pe care a dezlănțuit-o creștinismul în începuturile sale. Primii creștini au urât mai mult lumea păgînă decât au iubit împărăția cerurilor. Sau avalanșa de cîinie declanșată de ideea luptei de clasă, în numele solidarității și a justiției! Proletariatul modern este un vulcan de ură, izbucnirile lui sînt tot atîtea trepte înspre putere. **Ura este virtutea politică prin excelență**. Cine susține contrariul uită că lumea s-a divizat în atîtea părți, nu mai pentru ca să nu dispară ura. Pluralismul este baza metafizică a urii. El este justificarea individuației, fără de care ura este inconceptibilă. Metafizicile moniste, de la indieni la Schopenhauer și Eduard von Hartmann, au conceput ideea de anulare a individuației prin iubirea universală. Fără ură însă, numai înțeleg ce s-ar putea petrece pe acest pămînt.

Voluptatea omului politic este adversarul. Cu cît el este mai mare, cu atît el își creează mai mulți. Acest lucru este tot așa de valabil pentru un ministru în democrație, cît și pentru

un dictator. Complexitatea unei personalități trebuie să fie ajutată de o idee nu mai puțin complexă.

Un curent de idei are-și care o expresie politică, dacă vrea să fie înregistrat de istorie, trebuie să conțină conflicte în germene și să le actualizeze pe măsura evoluției lui.

Evitarea conflictelor este un semn de deficiență și de limitare a orizontului istoric. O personalitate care nu este o **criză** pentru orice conștiință care participă la istorie, care nu este o soluție directă a celor mai arzătoare probleme ale actualității respective — este o agitare de suprafață. Dacă politica se face de oameni cu instincte avide, ea trebuie să dezlănțuie conflicte echivalente agresivității instinctive. De aceea, **planul teoretic** în lumea politicului are cu totul altă semnificație decât în alte domenii. O idee politică nu trebuie să fie „adevărată”; nici un control teoretic nu-i poate anula eficiența, dacă ea este fecundă. Ruina sigură a unui om politic ar fi fetișismul temporar al adevărului. Reflexia lui se reduce la atât; eu am dreptate, adversarul nu. Prin aceasta, partizantul deține totdeauna un sumum mai mare de adevăr decât adversarul cel mai dotat.

Unii teoreticieni reduc esența politicului la termenii; dușman — prieten. Concepția aceasta exprimă ființa politicului în formă tranșantă. Valabilitatea ei este totală pentru fenomenul dictaturii, care reprezintă o exasperare a politicului. Orice dictatură este un război camuflat, chiar dacă nu se manifestă în conflicte cu alte state. În tot cazul, dictatura este în primul rând un război al unui stat cu sine însuși. Între democrație și dictatură este mai întâi o diferență de **ritm**. Pe când prima reprezintă o respirație comodă, a doua este activă pînă la sufocare. În democrație **statul** are un caracter neutru, **societatea** este totul. De aici distincția atât de categorică între societate și stat, specifică ideologiei democratice în genere. Ce e drept, societatea are o sferă mai mare decât statul și înglobează o multiplicitate de elemente, nereductibile la structura abstractă a statului. Societatea este o totalitate vie, căreia fără stat îi lipsește **forma**. Prea marea elasticitate pe care o prezintă societatea în regimurile democratice derivă din neutralitatea, non-intervenția statului. Redus la un principiu regulator și exterior, abstracțiunea lui seamănă vidului. Socialismul francez a diferențiat la maximum societatea de stat, pe când mistica etatistă a romanticei germane a asimilat societatea statului. Socialiștii s-au bucurat mult de distincția pe care Hegel a făcut-o între societatea civilă și stat. Decît, Hegel a conceput societatea civilă mecanicist, ca o sumă de voințe individuale,

care n-are o realitate și un sens decît în unitatea substanțială a statului. Atît de puțin a înțeles el societatea și atît de mult statul, că în scrierile din tinerețe susținea că anarhiei este preferabilă tirania, deoarece ea se realizează prin stat.

O societate abandonată sieși, nerecunoscînd statului mai mult de o semnificație juridică, își pierde repede **centrul**, sîmburele ei. Devine antiistorică și centrifugală. Consecința fatală a oricărei democrații consecvente este atomismul social. Din societate mai rămîn numai **indivizii**, risipiți, fără vreo aderență la un sens comun. Sînt societăți incapabile în mod **structural** de a fi democate. Cazul Rusiei, unde societății, lipsindu-i organic o limită interioară, se pierde pe dată ce e liberă. De aceea, bolșevismul unește două extreme într-o sinteză ininteligibilă Apusului: democrația extremă și autocrația. Democrația are anumite presupoziiții psihologice, care nu le întîlnim peste tot. Și acolo unde ele nu sînt, nu este creatoare. În Anglia și în Franța, ea a creat un întreg stil istoric, și existenței lor naționale dacă i-ai răpi epoca democratică, ai da naștere unui gol uluitor. Germaniei însă nu i-a priit democrația. În afară de statul autoritar, acea **Formlosigkeit** a sufletului german o duce la fund. Ea n-a avut niciodată o epocă eroică a democrației. Față de Germania și de Rusia, România este mult mai naturală în democrație, deși ea n-a dat nici o consistență țării. Meritul democrației în România este de a fi provocat o dezlănțuire superficială de energie, de a fi creat o serie de iluzii politice în ultimul cetățean. Că, pentru viitor, democrația trebuie distrusă pentru ca România să nu dispară, este o banalitate, iar nu un imperativ. Nu fără o oarecare mirare trebuie să privim pe aceia care, dintr-un naționalism prost înțeles, consideră introducerea democrației la noi ca pe o pacoste fără pereche. Un popor oprimat o mie de ani avea nevoie de democrație ca de o necesitate vitală. Ea dă o respirație largă **individului**, iar nu națiunii. Dar după un întuneric atît de mare, România n-avea nevoie de accelerarea ritmului ei istoric, ci de o aerisire a individului, de o mișcare liberă și arbitrară, de toată fantezia și capriciul care alcătuiesc un farmec indiscutabil al acestui regim. Dacă intram după o tiranie milenară într-un regim de autoritate, ne idiotizam cu toții, deveneam automate oficiale, cretini balcanici. Este drept că prin democrație România s-a lăbărțat în așa măsură, că a devenit un elastic, de care întinde primul venit. A fost însă fatal să fie așa. A fost fatal ca România să nu-și creeze un sens și o chemare în lume, să rămînă o țară provincială cu o cultură populară și cu o mizerie colectivă. Singura speranță este că un

regim de dictatură ar putea **arde etapele**. Și un regim de dictatură este absurd și criminal, dacă nu arde etapele. Concep dictatura ca o **revoluție permanentă**. Ea este însă numai atunci creatoare, dacă e **populară**. Prin aceasta se deosebește de **cezarism și de tiranie**. Ce este dictatura populară față de aceste două fenomene? Diferențele dintre ele derivă din raportul diferit în care stă omul politic față de colectivitate. Și acest raport este determinat de ideile specifice pe care le reprezintă.

Tirania nu servește un crez. Autoritatea prin bunul plac ar fi singura ei „idee”¹⁷⁰. Tiranul nu trebuie să aibă vreo calitate. Căci neurmărind nici un alt scop, decât capriciul lui și un **statu quo** al imbecilității, de ce fel de însușiri ar trebui să dispună, decât de violența instinctelor lui și de resemnarea supușilor? Cezarismul nu servește o mare finalitate istorică. El se bazează însă pe excelența unei personalități. Momentul individual este prea hotărâtor și predominant. Teoria lui Spengler, după care cezarismlul este un fruct al crepusculului culturilor, este în genere justă. Pierzându-și coeziunea internă, fărâmițată și epuizată de excesele democrației, o cultură își salvează vitalitatea prin virtuțile strălucitoare ale unui dictator. Cezarismul poate introduce un ritm epocal în viața unei culturi, lui îi lipsește însă elanul ascendent, creator de cultură. El apare numai în perioadele ce urmează după epocile de mari libertăți și de instincte necontrolate. Există chiar o alternanță, un ritm periodic, care fixează cezarismlul după fiecare perioadă democratică. Totuși, locul istoric al lui rămâne amurgul culturilor. Atunci izvorăsc **personalități**, fiindcă nu mai sînt **idei** și nu mai sînt idei dinamice. Într-un astfel de moment istoric, cezarismlul suplinește un vid al culturii. Dacă tirania n-are nici un asentiment al colectivității, cezarismlul este acceptat și uneori chiar iubit. Ar fi să ne înșelăm prea mult asupra omului dacă am crede că el se simte bine multă vreme în libertate. Adevărul este că nimic nu-i e mai greu de suportat decât libertatea. Lăsat multă vreme pradă ei, își pierde echilibrul și se prăbușește într-un haos complet. Atunci preferă cea mai sinistă tiranie, pentru a scăpa de teroarea libertății. Regimurile de autoritate au la bază o concepție pesimistă a omului. Fără o viziune antropologică nemiloasă este imposibil să înțelegi alternanța dintre democrație și dictatură în cursul istoriei. Naivii nu vor pricepe niciodată că mulțimea îl cere pe cezar, că oamenii au iubit de cînd e lumea nu numai libertatea, ci și jugul. Cînd se obiectează că acest lucru este adevărat pentru trecutul umanității, pentru un stadiu înapoiat, atunci acestei vulgarități optimiste îi vom răspunde că

orice progrese ar face omenirea, ea nu va putea ajunge niciodată așa de departe încât tipul comun al muncitorului de fiecare zi, proștii eterni, să se ridice la un nivel mai înalt decât al unui intelectual mediocru. Cum este mai mult decât sigur că lucrurile stau așa, nu pot să-mi fac iluzii nepermise. Optimismul antropologic nu șade bine nici unui fel de gânditor: el este, în primul rând, inadmisibil la un om politic. Nu e un fapt nesemnificativ că toți oamenii politici au fost buni cunoscători de oameni. Și ce înseamnă a fi bun cunoscător de oameni, dacă nu **a te îndoi de ei**? După moraliștii francezi (La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort etc.), oamenii politici au cunoscut totdeauna mai bine oamenii. Au avut și ei darul introspecției, dar n-au fost sinceri destul...

În fața tiraniei și a cezarismului, se înalță dictaturile populare. Ele se bazează atât pe o necesitate istorică, cât și pe un asentiment al maselor. Pe ele nu le cer numai logica internă a evoluției culturilor, ci condiții sociale, aspirații colective și naționale. Lenin, Hitler sau Mussolini s-au ridicat pe o convergență de elemente aparținând **soartei** țărilor respective, iar nu pe un concurs de împrejurări. Ele nu se instaurează pentru a salva o cultură de la putregai, ci pentru a realiza accesul la mare putere politică și a ridica nivelul istoric al culturii respective.

Ceea ce ne interesează aici este importanța dictaturii populare în cadrul culturilor mici. Ea este singurul mijloc prin care ele își pot înfrânge inerția. O colectivitate se vrea dominată, fiindcă prin ea însăși nu poate crea nimic. Orice soluție am căuta pentru România, este imposibil să o vedem scuturată din orbecăiala ei seculară în afară de un regim dictatorial. Și prin acesta înțeleg un regim care creează în România o febră excepțională și tinde să-i actualizeze ultimele posibilități. Democrația a risipit prea multe energii fără vreun scop național. O dictatură însă trebuie să pună țara la **teasc**. Nimic să nu rămână neexploatat și nevalorificat. Marșul României în istorie să semene unei coarde încordate la paroxism. O amenințare care să crească cu fiecare pas. Să ne apropiem și noi de lume și lumea să știe că ne apropiem. Efortul care trebuie cerut acestei țări nu poate fi comparat decât cu acel ce l-au pretins bolșevicii Rusiei. O țară se ridică pe renunțări, pe infinite renunțări. Dacă toți am suferi pentru România cu o **pasiune** care ar însemna ardoare și durere, nu știu pînă unde ar sări din mers această țară și câte cadavre ar lăsa în urmă. Nu pot vedea destinul României decât patetic. Pentru țările rămase în urmă, nu există salvare printr-un ritm normal. Cu

oameni politici care flatează indolența colectivă, nu se mai poate face nimic. „Politicianul“ din democrație, care ridică banul la rangul de divinitate și țara la o trambulină, n-are nimic în el dintr-un dominator și nimic dintr-o aureolă mistică. Democrația e prea puțin mistică și prea mult un raționalism. Ce departe este de epoca sa eroică! Febra ideologică pe care a răspândit-o asupra Europei s-a epuizat, și în locul ei au rămas scheme vide și nesemnificative, ce-ți inspiră o adevărată compătimire teoretică. În cadrul națiunii, democrația a dat naștere unei pluralități de formații divergente, care răpesc evoluției naționale un sens convergent. Votul universal și parlamentarismul au conceput națiunea ca o **sumă**, cantitativ, când ea este o totalitate concretă și calitativă, care niciodată nu poate fi exprimată în aritmetica democratică. O națiune este totdeauna mai mult decât indivizii ei. Democrația a făcut din ea o **rezultantă**. În realitate, indivizii rezultă din națiune.

Țările fără o axă istorică își pierd conturul prin democrație. Acesta este cazul României. Ea n-a avut niciodată o formă, iar democrația nu i-a dat-o. Ea este prea mult politică și prea puțin istorie. Nenorocirea regimului democratic este că în el omul politic **nu poate** face nimic. Și cum o să facă, atunci când ascensiunea în democrație se bazează pe o șansă, iar puterea are caracterul unei durate efemere?! Dictaturile au toate un caracter de răscruce și de gravitate. Nu este caracteristic că războaiele cele mai multe se fac de regimurile dictatoriale? Încordarea excesivă și anormalul ritmului numai în război își află o ieșire, afară de tiranie, care naște revoluția. În perioada democratică a unei țări, o revoluție n-are un sens măreț și nici o dimensiune monumentală. Numai întru cât sfarmă tradiția unei tiranii, primește un caracter de întorsătură istorică.

Împotriva dictaturilor, toate obiecțiile pe care le-a adus lumea se reduc la atîta: **cu ce drept** ne impune un dictator voința sa? De unde erijarea unui individ în absolut? Obiecția sau mirarea aceasta este fără răspuns. Sau, ea n-are decât un răspuns cinic. Este imposibil să găsești o justificare immanentă a autorității sau a suveranității. Un guvernămînt este compus din oameni care nu sînt calitativ deosebiți de ceilalți. Ce rațiune are atunci impunerea voinței lor altora? În acest sens, teocrația este singura care are o bază logică și metafizică. Dacă autoritatea derivă numai de la oameni, atunci îi lipsește orice temei mai adînc, și în afară de relativismul uman nu mai este nici o ieșire. Derivarea suveranității și autorității

dintr-un principiu transcendent justifică totul, cu condiția să crezi într-o divinitate. Imanentismul modern a săpat atât pe Dumnezeu, cât și orice fel de autoritate și suveranitate.

Modul în care un om politic își transformă voința în lege ține de un complex de împrejurări care n-are nici o legătură cu etica. Este suficient să fi ajuns o singură dată să comanzi, ca dorința de putere să te facă virtual un dictator. Cine știe porunci permanente și este ros de obsesia puterii nu se poate prăbuși. Numai prin comandă te distanțezi de ceilalți oameni și te ridici cu adevărat **peste ei**. Fiecare dintre muritori se visează la un moment dat Napoleon, pentru ca să se mulțumească apoi o viață întreagă a trăi din ordinele altora. Orice om găsește o scuză că nu e Napoleon. Pune vina pe mediu, pe sărăcie, boală sau, dacă e român, pe România. Convertirea în mit a tuturor marilor conducători își are o rădăcină mult mai adâncă decât sîntem dispuși a crede. Dacă ei ar fi în conștiința mulțimii numai oameni, atunci ea n-ar putea găsi nici o rațiune autorității lor nelimitate. Mulțimea îi transformă în mit spre a se înșela pe ea însăși. Ea îi proiectează în absolut, pentru ca destinul care se consumă între ea și dictator să apară ca esențial inevitabil în logica substanțială a lucrurilor. Cezar a fost adorat ca zeu, fiindcă mulțimea suporta mai comod astfel vîrtejul de întîmplări, născut din geniul lui. Dacă, în ochii ei, el n-ar fi fost mai mult decât un om extraordinar, n-ar fi acceptat atîtea sacrificii. Tot așa, pentru soldații lui Napoleon, **l'Empereur** n-a fost niciodată om...

Tot ceea ce iese din cadrele acceptate ale vieții de fiecare zi se ipostaziază, deoarece umanul are granițe care exclud neobișnuitul. Omul nu se lasă bucuros condus de om. De aceea a inventat el miturile.

Este neplăcut să vezi că se ridică cineva din rîndurile tale și îți devine destin. Tu nu i-ai acordat nici un **drept** — și nimeni. Cu toate acestea, **el îl are** și tu nu mai poți face nimic. Ascensiunea vertiginoasă a omului politic este un fenomen destul de ciudat. Cei care-l cîntăresc și nu-i găsesc merite și calități justificative uită că orice om politic este un **destin** înainte de a fi o **valoare**.

Dictatura care n-are o ieșire imperialistă sfîrșește în tiranie, precum iubirea în scîrbă sau în milă. Elanul dictatorial, la început dornic de a crea forme noi și a da o expansiune nelimitată unei țări, se osifică într-un autoritarism rigid, mort, precum democrația se destramă într-o paradă de libertăți goale. Este aici o limitare a tuturor formelor de viață, care

nu-și pot menține productivitatea peste rezervele insuficienței lor. Orice conținut de viață are o formă. Când el se uzează, forma constituie substitutul vieții. Astfel se nasc o sumă de scheme moarte, care trebuie răsturnate de năvala altor conținuturi. Dictatura sfârșește de obicei în tiranie, democrația în anarhie. Dictatura are o formă, tirania are **numai** formă; democrația are și ea o formă; anarhia nu mai are deloc. Spre fericirea noastră, viața nu tinde numai spre echilibru. De ar fi așa, de mult ne-am fi mumificat. Moartea este preferabilă oricărei fixări. În viața socială, încremenirea într-o formă este mai gravă decât sinuciderea. Ce ar fi fost de Europa, dacă și astăzi aristocrația continua a fi statul? Un monstru istoric în plus.

Primenirile sociale sînt condiția indispensabilă a vitalității unei țări. Totdeauna statul, care este sensul formativ al unei națiuni, a avut tendința să se confunde cu clasa sau casta conducătoare. Niciodată n-a putut îmbrățișa, cu aceeași cuprindere, actualitatea totală a unei națiuni. Când Joseph de Maistre se întreabă ce e națiunea și găsește că e suveranul și aristocrația, el exprimă reacționar un lucru pe care marxistii îl susțin revoluționar în teoria statului proletar. Statul (deși pentru marxisti nu există propriu-zis nici stat și nici națiune, ci numai societate) nu mai este suveranul și aristocrația — sau mai tîrziu burghezia —, ci proletariatul.

În orice stat nu există un **echilibru**, ci o **preponderență** de forțe. Cine are această preponderență se identifică într-o măsură anumită cu statul. Națiunea cuprinde elemente mult mai complexe și mai diverse decît poate să le centreze și să le cristalizeze statul. De Maistre trebuia să spună stat, iar nu națiune, deoarece aceasta închide în sfera ei mai mult decît statul, a cărui raționalitate abstractă nu poate subsuma atîtea elemente iraționale din existența națiunii. **Formele** de stat sînt substituibile, pe cînd națiunea este o fatalitate. De aceea, ele sînt un obiectiv principal al revoluției. Pînă acum nu s-a găsit un Sisif al revoluției, care să vrea să dărîme sau să construiască o națiune. Națiunile **devin**. O nouă piedică în calea României și a revoluției naționale.

Națiunile sînt istorice. Putem **face** istorie? Putem, dar în marginile destinului nostru. Și am putea sări peste el? Am putea, dacă saltul ar fi pecetluit în soarta noastră. Fi-va el? Iată unde încetează Cunoașterea și începe Speranța... Nu cred că nu cred în România.

II

Norocul României este că istoria universală n-are un curs convergent și nu evoluează într-o progresiune continuă. Dacă devenirea umanității ar fi comparabilă unui fluviu, ar fi imposibil să nu ne pierdem în el și să ne mai regăsim. Toate valorile s-ar totaliza, și nivelul actual al culturii ar fi atât de ridicat, încât o țară ca România n-ar putea participa în nici un fel la el. Cultura occidentală, care singură contează pentru orientarea noastră în viitor, nu însumează toate valorile care au precedat-o. După concepția stupidă a progresului monolinear, ar trebui ca momentul istoric actual să conțină într-o prezență tot ce s-a desfășurat înainte, el fiind un plus într-o totalitate ascendentă. Istoria nu e comparabilă nici unui fluviu și nici unui lanț. Ea își are o creștere specifică, nereductibilă nici la concepte organice și nici mecanice. De aceea este atât de greu să înțelegem istoria, cu toate că trăim în ea și sîntem pînă la un anumit grad istorie. Prin introspecție pricepem cîteva mobile secrete și rămînem dezarmați în fața faptelor. Autocunoașterea nu ne revelează structura devenirii concrete.

De cîte ori căutăm un antipod mobilității vieții istorice, nu ne putem opri decît la **sistem**. Rigiditatea și consecvența logică, valabile într-o lume de forme, nu sînt revelatoare în lumea de conținuturi care este istoria. Sistemul pleacă de la premise, istoria de la irațional. Logicul rămîne în sine, în transcendența formelor sale, în inaderența lui sterilă la devenire. Istoria reprezintă, dimpotrivă, o pendulație continuă între irațional și conștiință, care uneori nu este lipsită de pitoresc, pentru ca aproape întotdeauna să nu-i lipsească tragicul.

Concepția progresului neînterupt introduce prea multă logică în devenire și face prea mult din istorie un sistem. Și apoi, cine ar mai avea atîta ingenuitate să creadă că simplul fapt al devenirii este suficient pentru ca, născîndu-te cît mai tîrziu în timp, să prezinți automat elemente de superioritate? Ideea progresului continuu este expresia unui optimism atât de vulgar, încît nici nu merită a fi discutată. În afară de tehnică, ea constituie un moment degradat al spiritului. Dar tehnica reprezintă un fenomen paralel culturii. Ea se dezvoltă după o lege proprie, într-un progres incontestabil; nu există însă progres în simțire, în gîndire, în viziune. Trenul sau avionul nu ne-au făcut nici mai sensibili și nici mai profunzi.

Ne-au schimbat doar **ritmul**. Cine ar compara sentimentul nostru de viață cu al Egiptului în epoca de construcție a piramidelor ar trebui să ne arate un dispreț infinit. Sclavii faraonilor, care nu știau nimic, aveau pentru eternitate o simțire mai ascutită decât savanții noștri, care știu totul fără să cunoască esențialul. Unui optimist subtil i-aș putea face concesiuni privitoare la extensiunea ideii de progres. Este însă imposibil de a găsi cea mai mică aplicare la sentimentul de viață. Acesta, singurul care importă, nu câștigă nimic prin timp și nici nu se adâncește prin complexul de forme al civilizației.

Istoria prezintă o sumă de totalități ireductibile. Ar mai putea cineva susține superioritatea Greciei față de India, sau a Occidentului față de Grecia? N-are sens o ierarhie între culturile mari. Grandori ireductibile nu înseamnă scară ierarhică. Ea apare evidentă și tulburătoare când e vorba de culturile mici față de cele mari. Diferențele lor accentuează și dau un sens ideii de progres, în defavoarea celor mici.

Fascinația pe care a exercitat-o Occidentul asupra noastră este proba evidentă și repetată a inferiorității noastre și a conștiinței ei. Dacă el reprezenta actualitatea întregii istorii, drumul pe care trebuia să-l străbatem ca să-l ajungem ar fi fost așa de mare, încât niciodată n-am fi putut concepe să ne apropiem cât de puțin de el. O umanitate care ar evolua conform viziunii progresului continuu ne-ar arunca pe veci la periferia ei. Pentru România, istoria înseamnă cultura occidentală și nici nu poate însemna altceva. Cu ea ne punem noi în rînd. Nivelul ei ni se pare într-o măsură oarecare accesibil. O lume istorică, a cărei actualitate totală s-ar înălța progresiv sub ochii noștri, ne-ar zăpăci cu infinitul ei.

Există un nivel istoric **obligatoriu**. O țară care s-ar complăcea numai în dezvoltarea originalității etnice nu poate participa efectiv la istorie. Pe această cale, devii o țară pitorească și interesantă, cum e Ungaria de exemplu, dar nu o națiune și în nici un caz o mare putere. De Ungaria va aminti istoria numai fiindcă s-a încăpățînat să nu renunțe la caracterele ei primare. Este o țară originală, dar din punct de vedere istoric nereușită.

România nu poate deveni o realitate atașîndu-se îndărătnic de caracterele ei primare. Cultura noastră populară este comună sud-estului Europei. Elementele ei diferențiale nu alcătuiesc o originalitate izbitoare. Muzica și poezia noastră populară n-au reușit să atragă atenția lumii ca un fenomen profund original. Meritul nostru față de celelalte popoare balcanice este că sîntem cei mai **apți** pentru formele spiritului. Căci în Balcani, românul este

cel mai puțin **țăran**. Dacă n-am creat în cultură, ea ne priește totuși. Tot restul Balcanului pare a dovedi o neprielnicie în cultură, care îi justifică renumele periferic.

O revoluție națională care ar vrea să readucă pe român la el însuși, la premisele lui sufletești, la originarul etnic, ar întoarce România din avântul ei superficial spre modernitate și i-ar tăia aripile. România nu este o țară originală. Ea redevine un zero istoric reîntorcînd-o la surse. Febra susținută a modernizării (pe toate planurile) este singura noastră salvare. Românul nu este interesant sufletește. Pentru ce ar mai ține atunci la evasiorientalismul său?

Chiar o țară etnicește profund originală, cum e Rusia, ce s-ar fi ales de ea dacă ar fi făcut o revoluție rău înțeleasă, pentru a reveni la mujic? Lumea ar fi uitat de Dostoievski și s-ar fi gândit la Mongolia. Va trebui să apărăm România de țărani ei. Ceea ce nu înseamnă decît salvarea țărănimii de la mizerie.

Toate etapele revoluției noastre vor trebui să aibă, ca finalitate: integrarea noastră în istorie. Dacă nu vom reuși să facem sensibilă prezența noastră în ritmul universal, n-are rost să ne mai frămîntăm, deoarece la o existență aproximativă poate ajunge orice grup uman. Trecutul și prezentul României există numai prin bunăvoința noastră. Se va naște viitorul din înfrigurarea noastră? De nu, să ne îngropăm sufletul în **România de niciodată**.

N-avem dreptul să ne trăim fiecare epocă asemenea unei lumi închise. Dacă nu mai vrem să fim sclavii istoriei, adică dacă vrem să depășim condiția culturilor mici, trebuie să urmărim ținta noastră finală ca o obsesie, pentru a nu fi subminați de tentația constantă a României: inerția.

Pentru Franța, clasicismul sau iluminismul, cu toate implicațiile lor politice și economice, sînt epoci rotunjite în sine, lumi închise, trăite cu naivitate și cu iluzia absolutului valorilor lor. S-ar fi gândit cineva în timpul lui Ludovic al XIV-lea că Franța trebuie să tindă spre alte valori decît cele în care trăia? Sau Renașterea, în culmile ei, a conceput o ieșire din sine însăși, a avut ea nevoie de altă epocă? Într-o mare cultură, orice epocă este o perfecțiune istorică. Acest lucru este valabil și pentru epocile decadenței. Culturile mari se distrug **în sine**.

Nouă nu ni se aplică afirmația lui Ranke: „Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott.“ De vom reuși de-abia cu tot procesul nostru de viață să cîștigăm acel etern în imediat, care imprimă un absolut devenirii. Ranke se ridică împotriva acelor care susțin că o epocă apare

pentru a da naștere alteia și că ar exista ierarhii între națiuni și epoci. Tot ce este istoric, crede el, are o valoare proprie, demnă de a fi studiată ca oricare alta. Atîta neutralitate față de diversitatea istorică este prea mult. Există epoci privilegiate, precum există mediocre. O obiectivitate care le plasează într-o echivalență este fadoare teoretică sau știință. Curiozitatea științifică a unui istoric studiază cu aceeași pasiune România și Franța! Ce puțin **sîntem noi** însă, față de Franța! **Existăm** mai puțin. Istoria concretă și efectivă este un plus în fire.

Nu ești tot așa aproape de Dumnezeu în orice epocă, Individual, contactul tău poate fi nemijlocit și transistoric. Nu-i mai puțin adevărat că prin epocă ne putem sălta automat. Și iarăși, nu-i același lucru să trăiești în timpul Renașterii sau în secolul acesta. Atunci se nășteau idealuri, acum se destramă. Epocile se deosebesc nu atît prin concepțiile de viață care le stau la bază, cît prin **intensitate**. Altcum au trăit și s-au distrus oamenii în timpul Renașterii și altcum trăiesc și se distrug astăzi. Pe atunci, un dor intens după spațiul infinit a creat un gust arzător de aventură, încît fiecă om era virtual sau real un conchistador. Toate cuceririle s-au făcut dintr-o nostalgie a spațiului, dintr-o aviditate a depărtărilor. Poate că numai imperialismul va reabilita secolul nostru...

Sucesiunea epocilor este sursa relativității și a infirmării ideii de progres. Prin ceea ce are **viu**, barocul neagă Renașterea, iar aceasta, la rîndul ei, Evul Mediu. O epocă trăiește prin valorile ei specifice. O alta nu se poate individualiza decît negînd pe cele ce-au precedat-o. Greutatea unui moment istoric nu consistă într-o înglobare cît mai mare de valori complexe și de elemente eterogene, ci în prevalența categorică a unor valori specifice, care dau contur și fizionomie epocii. Eclectismul este un fenomen de decadență. Cînd o cultură nu mai are atîta energie, încît să dea naștere la direcții originale ale spiritului și să se configureze în momente creatoare, atunci se **recapitulează**. Sinteza stufoasă și uimitoare în amploarea ei sterilă, care rezultă din această recapitulare, este eclectismul epocilor alexandrine. Tot ce s-a creat într-o cultură prin eforturi succesive și unilaterale, toate momentele ei unice devin în coexistența unei sinteze artificiale un fel de rezumat istoric al unei culturi. Epoca elenisto-romană și-a revăzut, în amalgamul ei de curenți, tot ce Antichitatea a produs între orfism și scepticism. Secătuirea substanței creatoare a unei culturi o face incapabilă să mai nască din sine epoci închise, lumi aparte în devenirea

organismului său. Avîntul generator de cultură se manifestă în prevalența unor valori, în mărturisirea pentru o sferă limitată. Nu există cultură vie într-un nelimitat cantitativ al valorilor. Epocile naive din viața umanității, acelea în care oamenii au fost una cu valorile pe care le-au creat și în care au crezut, n-au cunoscut niciodată extensiunea gigantică a epocilor alexandrine, cu lumea lor de cunoaștere substituită instinctului și sufletului, cu universalitatea lor exterioară, ci au participat cu un infinit intern la o sumă redusă de valori. Evul Mediu, cu tot ce are el sublim și grotesc, a fost universalist, dar numai ca valabilitate generală a ideilor lui, nu ca multiplicitate de idei. Universalismul calitativ este esențial oricărei epoci creatoare; sub formă cantitativă, el este un semn de deficiență și este echivalent eclectismului. Momentul eclectic al unei culturi este identic universalismului cantitativ.

Evul Mediu, care a concentrat în sine atîta neliniște, că ne-a dispensat pe noi, în latura religioasă, își demarcă liniile lui conturate la exces din concentrarea durabilă și obsedantă pe cîteva teme. După cum spune Léon Bloy, el a fost construit pe zece secole de extaz. Evul Mediu a știut **totul** într-o direcție. El ne-a condamnat a fi pe veci ignoranți în materie religioasă. Și el ne va mijloci apropierea de Dumnezeu. Nu toate epocile stau în raport nemijlocit cu el. Ranke nu s-a gîndit la acest fapt și desigur, nici Taine, care prefera o haită de lupi Evului Mediu.

Limitarea substanțială a epocilor, substituirea lor continuă, cu consecința inevitabilă — discontinuitatea valorilor, — explică insuficiența vieții istorice, mobilitatea și relativitatea ei. În acest proces descoperim mai repede o demonie, decît un progres. Multiplicitatea conținuturilor ni se descoperă la fiecare pas ca un torent de direcții iraționale. Salvarea de la relativism prin căutarea unei **forme**, în această multiplicitate? Participarea la istorie se exprimă însă numai în abandonarea irațională acestui flux, în contopirea inconștientă cu mobilitatea existenței. Cînd conștiința ne-a separat de viață, atunci ne rămîne acceptarea conștientă a devenirii, lansarea voluntară în mrejele demoniei. În afară de atașarea organică de istorie, nu mai există decît elanurile disperate, ca mod de a-i aparține. Restul este distanță de ea, perspectivă rece și cunoaștere.

Limitarea epocilor istorice își are o justificare în mărginirea fatală a oricărui fel de activități intense. Există o scară întreagă de tipuri de umanitate, care-și acuză originalitatea

prin negații reciproce și insuficiențe evidente. Cazul omului politic este încă o dată semnificativ. De la el, putem învăța despre viață ceva mai mult decât din exemplul „vieții” gânditorului. Omul politic nu trebuie să fie un om complet. Nu este obligat să creadă ceea ce face, el trebuie însă să reușească totdeauna. S-a pus problema dacă se poate să fii dogmatic practic și sceptic teoretic. Un om politic trebuie să fie dogmatic în viața practică; teoretic, poate să se îndoiască de toate. Există un fanatism numai în latura activă și imediată, care n-are nevoie neapărat de corespondentul în convingere. Fanatismul spaniol a fost o combinație de intoleranță și nihilism. Dezbinarea dureroasă dintre practic și teoretic este sursă de dinamism la sufletele mari.

Precum o epocă este fatal limitată prin prevalența unor valori specifice, așa orice tip uman bine definit suferă de aceeași limitare, în el predominând elemente care îl exclud de la o participare universală. Epocile justifică relativitatea în istorie, tipologia în psihologie. Nu există epocă universală, precum nu există om universal, ci numai o gradatie de la local la o universalitate aproximativă. Renașterea și Goethe au atins un maximum de universalitate; ce departe de idealul lor au fost — o dovedește posibilitatea istoriei de a se realiza în alte epoci, de o originalitate aproape egală, și în atâți alți oameni, cu o îmbrățișare a vieții nu mai puțin amplă. Viața nu tinde spre împliniri complete; dinamismul e posibil numai în mărginire. De aceea, eroismul este **în** viață, pe când sfințenia, dincolo. Eroismul încearcă rezistențele ultime ale individuației. A fi erou înseamnă a trăi activ paroxismul ființei individuale în **cadru** **vieții**. Cum la atîta tensiune nu rezistă nici viața și nici ființa individuală, prăbușirea este consecința inevitabilă. Eroismul nu e condiția firească a firii, dar este singura demnitate a devenirii.

Tot ce s-a creat pînă acum se datorește acceselor colective de eroism, care au insuflat oamenilor, peste meschinele instincte de conservare, o pasiune de autodistrugere pentru idealuri. Cine înțelege rostul adînc, frenezia colectivă ce a dezlănțuit Reforma, expedițiile din timpul Renașterii sau campaniile napoleoniene este imposibil să nu aprecieze orbirea arzătoare, ca substrat al tuturor acțiunilor hotărîtoare. Popoarele care nu sînt apucate de o nebunie colectivă, din cînd în cînd, se anchilozează în tradiții, care, automatizate, le scot din ritmul istoriei. Să nu se uite că nota diferențială a faptului istoric este capacitatea de a acționa pe o sferă mare, eficiența. Este istoric acel fapt care provoacă o tulburare fecundă.

Cu cît are rezultate și repercusiuni mai mari, cu atît este el eveniment istoric. Un război care nu dă naștere la crize pe o scară întinsă, ci rămîne un fenomen pur local, nu depășește rosturile lui biologice. Și așa cu orice eveniment.

Eroismul este presupuziția oricărei istorii autentice. Fără el, devenirea umană e pură biologie. Cînd viața își concentrează toate energiile pentru a servi alte scopuri decît ale menținerii ei, cînd își fixează finalitatea în afară de ea însăși, atunci ea realizează condiția obiectivă a acțiunii eroice. Cum temperatura vieții la care înfloresc sufletul eroic este egală disperării, este de la sine înțeles că în omenire nu pot exista decît **crize** de eroism. Oricît ne-am mîndri cu acuitatea simțului nostru istoric, sîntem, vreunul, capabili să înțelegem forța care i-a mînat pe cavaleri în cruciade să moară sub zidurile cetăților orientale, pentru a dezrobi mormîntul unui om, presupus Dumnezeu? Chiar interpretarea materialistă, care nu vede în aceste expediții decît interesul și pasiunea de îmbogățire, cum ar putea explica gustul unei aventuri atît de puțin promițătoare pămîntește? Istoria are o amploare cu atît mai tragică, cu cît oamenii au avut mai puțin de cîștigat din distrugerea lor. Dacă cruciadele au satisfăcut un gust de infinit, ele și-au atins „scopul“. Fără un parfum de inutilitate, istoria ar semăna unui ghișeu de bancă.

Moartea eroului este **sensul** vieții celorlalți. Fără autodistrugerea eroică, specia umană ar fi condamnată la plictiseală și la ratare, la acel pustiu al inimii, care este antipodul sufletului infinit. Dacă omul nu vrea să forțeze prin disperarea unui gest inerția devenirii, nu-i rămîne decît să accepte a fi purtat cu umbrele de soarta lucrurilor trecătoare. Hegel însuși, prea mult metafizician pentru a înțelege indivizii, a făcut din marile individualități, după cum bine se exprimă Friedrich Meineke, **funcționari** ai spiritului absolut. Metafizica anulează individuația. „Spiritul absolut călare pe cal“, a exclamat Hegel, văzînd pe Napoleon intrînd victorios în Jena. Și a scris apoi mai departe la **Fenomenologia spiritului**, pentru a ne arăta ce puțină răspundere avem în istoria universală.

Și acum, să revenim la România și să vedem cum ar putea ea să nu mai fie o umbră a istoriei universale. Ce nenorocire pe capul acestei țări, că în locul unui ethos eroic, cu tot ce acesta presupune ca oroare și pasiune bestială, ne-am diluat sîngele și ne-am îndulcit patimile cu un dor amăgitor, ale cărui virtuți dormitive ne-au îmbătat simțurile peste măsură. În ochii românului, dar mai cu seamă în cîntec, palpită, cu o insistență insinuantă, revărsarea

monotonă a acestui dor, aparent elixir al inimilor sfișiate, în realitate atracție adormitoare pentru suflete inerte. Cine a avut ocazia să audă în orașele săsești din Ardeal vreo ceată de flăcăi români doinind în înserări, n-a putut să nu sufere sub contrastul strivitor pe care-l prezintă masivitatea constructivă a orașului și lamentațiile acelea prelungite, atât de inadherente la civilizație, la efortul constructiv. Contrastul nu trebuie explicat prin deosebirea noastră organică de sași, ci prin distanța incomensurabilă de cultură a fondului nostru popular. Noi încă nu putem aprecia ce salt am făcut prin pătura noastră cultă.

Este în dorul nostru atîta risipire lîncedă în lume, atîta renunțare în fața timpului și a spațiului și atît prizonierat în adierile inimii, că te întrebi ce tristețe a încercat acest popor de s-a predat sieși atît de neînduplecat. Scoateți lamentațiile din poezia și din muzica noastră populară și nu mai găsiți decît o țopăială lirică, fără nici o marcă originală. Ce departe am fi fost astăzi, dacă infinitul din acest dor lua forma unei expansiuni eroice a sufletului, dacă ne-am fi rostogolit, cu o înflăcărare fără margini, peste ruinele noastre! Dorul exprimă un raport negativ cu lumea, el este o lunecare leneșă și orizontală sau o ondulație minoră pe suprafața mobilă a vieții. Eroismul este ascensiunea spiralei, sinuozitățile în înălțimi. Prin dor nu exprimăm mai mult decît nesiguranța în fluctuațiile clipelor și o chemare spre vag. De ce ne e dor? Întrebați pe orice român și nu-ți va da o lămurire asupra acestui infinit al sufletului său.

Toată problema este ca într-o Românie scuturată de o dictatură și de un elan colectiv, infinitul negativ al acestei psihologii să fie convertit în infinitul pozitiv care este eroismul. Duiosia și visarea prelungită care se mlădie pe lungimile timpului și pe întinderile spațiului trebuie „săltate“ în ardoare și fanatism. **De la infinitul negativ al dorului, la infinitul pozitiv al eroismului** este drumul pe care trebuie să-l străbată sufletul românesc, pentru a nu amorți învăluit în umbre. Aceasta este problema psihologică a României.

O mișcare politică n-are nevoie de „idei generoase“ pentru a triumfa și a realiza efectiv. Este destul să cultive idealuri eroice și să valorifice posibilitățile de fanatism din om. O țară ca România este prea primitivă pentru a-și putea permite luxul „ideilor generoase“, care sînt inerente țărilor cu o oarecare eleganță interioară. Ideile prea generoase, adică fără bază în imediatul vieții, slăbesc sîngele și dau națiunilor un aspect clorotic. Emasculearea prin exces ideologic este un fenomen frecvent în viața popoarelor. Încep atunci

a fi afectate de o paloare care este fizionomică și istorică. Ideile care n-au nici o aderență la viața concretă a unui popor îl deviază de la sensu lui istoric. De aceea, orice ideologie care nu-i angajează energiile vitale este periculoasă. Extrema dreaptă și extrema stîngă s-au dovedit creatoare într-o măsură atît de mare, deoarece au făcut totdeauna apel la un ethos vulcanic și n-au cucerit prin idei, ci prin mistică. Faptul că dreapta pune accentul pe politic și stînga pe social nu dovedește nimic pentru originile dinamismului lor. Mulțimea iubește să fie biciuită și fanatizată. Apoi vin... ideile.

Destinul social-democrației este ilustrativ pentru un curent ideologic lipsit de simț politic. Greu am găsi o mișcare de o cumițenie filozofică mai remarcabilă, care să-și fi cîntărit mai serios conceptele și să fi dat o demnitate mai onorabilă utopiilor. Cine, ca ea, a temperat mai „burghez“ excesele spiritului revoluționar și a atribuit evoluției atîtea virtuți ca să scuze comoditățile oamenilor? Fără ideea de evoluție, social-democrația este un zero, pe lîngă care mai există numai blîndețea social-democrațiilor.

Cumpănirea filozofică a social-democrației i s-a împrumutat în primele faze o semnificație mediocră, pentru ca să degenereze într-un exemplu trist de fadoare teoretică și politică. Lipsa de patos și de anvergură, preocuparea teoretică de tactică, dar fără instinct în luptă; viziunea unei fericiri comode, neancorate în necesitățile complexe ale omului (antropologia mediocră a oricărui tip de democrație); economism searbăd și doctrinarism stupid — sînt note ale mizeriei profunde, ale viciului și incapacității politice a social-democrației. Față de ea, comunismul este un fenomen apocaliptic.

La ce i-au folosit social-democrației ideile ei „generoase“? La ce rezultat a ajuns, după ce a rotunjit ideile revoluționare și și-a salvat deficiențele în cultul evoluției? A adus-o evoluția la putere? Sau n-a știut cumsecădenia ei teoretică un lucru elementar: forța creează fîgașele „evoluției“? Nu există atîta forță în evoluție pentru ca să înfrîngă pe cea care se naște peste ea.

Cultul secolului trecut pentru evoluție a luat forma celui mai plat misticism. Mediocritatea oamenilor s-a complăcut în a inventa „virtuți“ evoluției, pentru ca ei să poată dezerta din fața oricărei responsabilități. Evoluția va face totul cum trebuie, pare a fi fost lașitatea acestor deficienți. Toți oamenii care se reclamă de la „curgerea lucrurilor“ pentru

a-și justifica inactivitatea suferă de o neputință constituțională. Lipsa de sânge este izvorul înțelepciunii.

Individualismul ultimelor decenii ale secolului trecut nu trebuie înțeles decît ca o reacție pasionată împotriva automatizării prin fetișismul evoluției, a implicației lui fataliste. Să fim noi oare simple instrumente ale devenirii, capricii ale curgerii lucrurilor, pretexte ale trecerii continue a firii? Revolta aceasta individualistă a avut o notă eroică, și ea este una din aparițiile periodice ale istoriei, consecutive epocilor de fatalism. Acest individualism nu trebuie confundat cu cealaltă specie de individualism, atomizant și... cetățenesc. Există un individualism de revoltă a unor conștiințe izolate și există individualismul burghez. Voga permanentă a lui Nietzsche și cea trecătoare a lui Ibsen (ale cărui opere par catastrofe la 15 ani, „drame“ la 18, „piese de teatru“ la 21) au resuscitat pe alți doi individualiști, care scriau pe cînd „evoluția“ avea încă un sens metafizic: Stirner și Kierkegaard, primul de o originalitate suspectă și nefecundă, al doilea sugestiv, grav, punînd problema individualistă în plan pur psihologic, ca subiectivism. De aceea susține el că **subiectivitatea** este un absolut, iar nu individul. Pentru Kierkegaard, contează numai latura de interioritate a acestuia. El nu s-a preocupat niciodată de social, ci s-a oprit la **etic**, pe care nu l-a conceput ca pe o formă interioară a socialului, ci ca un simplu stadiu al conștiinței individuale, în drumul ei problematic de la subiectiv și imediat la general și mediat.

Este interesant că atît Stirner cît și Kierkegaard au fost pînă la un punct discipoli ai lui Hegel, de care s-au despărțit din cauza rolului excesiv, din cauza terorii „generalului“. Pentru gînditorul danez, subiectivitatea este adevărul; ceea ce ar fi părut unui Hegel cea mai mare erezie conceptibilă.

Individualismul cetățenesc, acela pe care în nuanțe și expresii diferite îl întîlnim la stoici (influenței cărora se datorează concepția voluntaristă și contractualistă a dreptului roman), la protestanți, în raționalismul secolului al XVIII-lea, în Revoluția franceză și în tot procesul de atomizare socială pe care l-a născut dezagregarea democrației și liberalismului, pretinde că fiecare om are centrul în sine însuși și ca atare dispune de el în mod nelimitat. Cum esența lui este rațiunea, limitele expansiunii sale sînt imanente. Statul, în concepția aceasta, care a fost și a lui Kant, coordonează numai voințele individuale. Un simplu factor de armonie. Numai că viziunea raționalistă a omului are împotriva sa toată istoria. Prezența

statului și a dreptului, legate de existența societății pentru a dovedi dezechilibrul omului în libertate, ne arată pînă la orbire că rațiunea nu este esența omului și în nici un caz **marginea** lui. Iraționalismul susține teoria organică a statului și a dreptului; în realitate, ar trebui să le afirme raționalitatea ca antipod esenței iraționale a omului. Cum structura normativă a dreptului nu este reductibilă la date istorice și la o evoluție pur organică, așa cum a conceput historicismul juridic al unui Savigny sau Puchta, ci presupune o intervenție conștientă și voluntară, nici statul nu este un simplu rezultat al devenirii. Nu e semnificativ că raționalismul în degradarea lui, intelectualismul, s-au preocupat mai mult de teoria **statului** decît iraționalismul, care se oprește mai bucuros la națiune și preferă dreptului poporul?

Drept, stat, națiune, popor indică o descreștere a raționalității și o creștere spre primordial. Poporul este totdeauna **originar**; națiunea, statul și dreptul își distribuie în proporții diferite elementele istorice și cele raționale.

Teoria lui Kelsen, după care statul este de esență juridică, precum dreptul este de esență statală, ajungînd astfel la o cvasiidentificare a acestor două noțiuni, este singura ieșire pentru a scăpa de chinuitoarea problemă a anteriorității uneia din două, dat fiind că sînt argumente egal de valabile de o parte și de alta. Să recurgem la „soluțiile“ aporeticii, adică la sistematizarea lipsei de soluții?

Că iraționalul ține mai esențial de răspîntiile istoriei decît raționalul, o dovedește nulitatea dreptului în astfel de momente. Forța dreptului este nulă în fața Forței. Crizele lui sînt echivalentele triumfului Ei (zeiță monstră și irezistibilă). Acei care se complac în iluzia unui absolut juridic, dar văd răsturnările create de ofensiva forței (chiar a acelei forțe ce servește o mare idee), se mîngîie cu speranța că la un tribunal al istoriei toate triumfurile înălțate din expansiunile puterii vor fi pecetluite ca infamii și își vor pierde strălucirea. Acestor idealști trebuie să le răspundem că la acel tribunal i se deschid lui Napoleon toate porțile, iar popoarele vor fi judecate după cît au riscat. Ele vor avea înscrise pe frunte războaiele și revoluțiile. Un tribunal al istoriei cîntărește **fapte**, și nu idealuri; de idei, să nu mai vorbim. El ar studia și ar achita pe conchistadori; filozofii n-ar fi introduși, fiindcă n-au **fapte** pe conștiință... Iată lucruri care aparțin cunoașterii, și nu pesimismului.

Fiecare țară își are un centru de gravitate politică și o direcție ideologică, pe care nu le putem trece cu vederea fără a neglija situația specifică a fiecărui popor. Tendința spre

abstracțiune, care se întâlnește atît de des în aprecierea mișcărilor politice analoage a diferitelor țări, asimilează aceluiasi conținut naționalismul românesc cu cel francez sau cel german, sau își închipuie că stînga are același sens în Rusia ca și în China sau în Franța. Această problemă, destul de încurcată și de plictisitoare, este clară numai redusă la o singură întrebare: care e **sistemul** prin care o țară devine puternică? Nu toate realizează accesul la putere pe aceleași căi. Uneia, cu tradiții democratice puternice și **creatoare** în democrație, orientarea spre dictatură i-ar fi fatală. Și invers.

În Franța, naționalismul este reacționar, în România, revoluționar. Ideile politice ale lui Maurras și Daudet sînt pentru România — pentru ceea ce trebuie să devină această țară — mai periculoase decît cele mai anarhiste curente. Nu numai că-i lipsește complet problematica socială, dar acest gen de naționalism se refuză oricărei slăbiciuni revoluționare. El privește realitățile de sus în jos; e conservator și se bazează pe aristocrație și țărănimea înstărită, cele două reazeme ale reacțiunii, față de care burghezia reprezintă un efort revoluționar permanent. Nicăieri ca în Franța naționalismul nu este mai mult **istoric**, în sensul rău al acestui cuvînt, adică fixarea și atașarea statică de un trecut, care din păcate nu poate fi mare de două ori. Nu este francez care să nu fie naționalist în sensul pasiunii pentru Franța; dar, întrucît naționalismul este un program de idei reacționare, el nu-și identifică patria cu interesele claselor agonizante. Naționalismul francez este o realitate mai vie; cel românesc nu poate fi decît mesianic și cu atît mai dinamic, cu cît viitorul se proiectează mai mult ca singura realitate.

Identitatea în termeni nu acoperă o identitate de conținuturi. Ideologii asemănătoare utilizează aceleași expresii pentru realități diferite. Franța este o țară atît biologicește, cît și istoricește bătrînă; Rusia reprezintă un organism istoric tînăr. Un regim comunist ar putea să aibă în amîndouă același sens și același conținut? Diferențele de nivel joacă un rol extrem de important în ce privește soluțiile politice ale diverselor țări. Este mai mult decît evident că o țară fără istorie, cum e România, și o țară cu prea multă, cum e Franța, n-ar putea realiza niciodată o identitate efectivă de regim. Același curent este reacționar într-o țară și revoluționar într-alta. Într-una se bazează pe rentieri și în alta pe șomeri.

Pluralismul și divergența națiunilor explică de ce nu sînt valabile decît soluțiile specifice. Dacă ar fi posibilă o soluție universală — precum crede comunismul —, atunci

conflictele internaționale s-ar diminua într-o măsură neașteptată. Lupta pentru hegemonie s-ar termina în favoarea aceleia care a avut prioritatea sistemului. În speță, Rusia. Comunismul continuă visul rusesc al dominației universale. Mesianismul slav are aspecte multiforme, pe care naivii nu vor să le recunoască, dar care se descoperă, implacabile, acelor ce înțeleg lupta exasperată pentru hegemonie.

Orice idee mesianică exprimă direct sau camuflat o pornire spre putere, așa încât nu există mesianism fără implicații politice. Elanurile mesianice sînt expresii eterate sub care se ascund realități ce sfîșie națiunile.

Diversitatea structurii ideologice a națiunilor justifică divergențele și conflictele dintre ele. Este aproape imposibil ca un stat să nu aibă o concepție ideologică în politica sa externă. Numai Anglia — căreia utilitarismul i-a dat o mare ascuțime a simțului politic — a știut să facă abstracție de divergențele de sistem și, sub imperiul intereselor, să renunțe la orice concepție ideologică în politica sa externă. Franța, Germania și Rusia, dimpotrivă, n-au pierdut nici o ocazie să-și afirme ireductibilitățile și să facă politică în umbra ideilor. Lumea numește idealism această nevoie de a da o justificare abstractă dramelor. Faptele istoriei concrete nu rămîn mai puțin o probă împotriva idealismului.

CAP. VI

Spirala istorică a României

Noi românii privim cu dispreț mărturisit celelalte popoare balcanice, fără să ne gândim că, dacă dau dovezi de inteligență și de spirit mai reduse, prezența lor în lume s-a conturat în gesturi mai ample și mai grele decât ale noastre.

Istoria Bulgariei nu este întru nimic inferioară istoriei noastre, după unii autori este chiar mult superioară. Există un Ev Mediu bulgăresc, dar — din păcate — nu prea există unul românesc, în ciuda atîtor „întîmplări“ care mi s-ar opune și care totuși nu m-ar convinge. Orgoliul nostru național este superficial, lipsit de sevă și de profetism. Ne mulțumim a crede că bulgarii au fost tot timpul grădinari, iar noi numai eroi, fără să ne întrebăm de ce sîntem atît de mizerabili după atîta risipă de eroism.

Este desigur o rușine inevitabilă a condiției noastre de a fi fost condamnați să trăim și să creștem în mijlocul unei comunități balcanice. Aparținem prin soartă Balcanilor, deși aspirația noastră continuă ar fi evadarea spirituală din ei. A crede cît de puțin că noi trebuie să ducem la înflorire spiritul balcanic este a ne compromite și a ne ofensa menirea, pe care de nu vom avea-o, o vom inventa. **Nu vom putea deveni înfrîna forță balcanică, decât lichidînd ceea ce este balcanic în noi.** Și prin înfrîna forță în Balcani nu înțeleg conștiința națională a puterii noastre, ci proiectarea României în conștiința europeană ca fatalitatea implacabilă a unei regiuni istorice și geografice. **Dacă în întreg sud-estul Europei, România nu se va defini ca singura realitate politică și spirituală, atunci viitorul mi se pare searbăd, superfluu, stupid.** Cum pot exista atîția care pot crede că respirația actuală a României este viață? O țară care în politica externă nu încurcă agresiv pe nimeni nici nu poate fi băgată în seamă. Idealurile în care agonizează această țară nu-i ating nici măcar granițele, ci lîncezesc într-un centru al ei, prea mobil pentru a fi un sîmbure. România actuală, continuînd o tradiție de o mie de ani, nu poate concepe viața decât defensiv. E îngrozitor!

Balcanii nu sînt numai la periferia geografică a Europei, ci și la cea spirituală. Mai cu seamă la aceasta. Resturile, scursurile, cangrena morală, imbecilități ale instinctului, orizont imediat — determină, toate, o fizionomie caraghioasă și tristă, de un grotesc deprimant. Balcanul în esența lui reprezintă o zvîrcolire ratată, un dinamism închis, o sterilitate jalnică.

Ce înseamnă astăzi România, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia? — Oricît aș fi de pesimist cu privire la trecutul și la prezentul României și oricît — din dorință de obiectivitate — aș încerca s-o depreciez, îmi este imposibil să nu recunosc că ea este singura țară balcanică al cărei viitor va revela un fenomen original de mare amploare. Ceea ce are România în plus, față de celelate țări mici care o înconjoară, este o **conștiință nemulțumită**, care-și justifică valabilitatea nu prin adîncime, ci prin permanență. Ar însemna să cădem într-o deznădejde națională, dacă n-am recunoaște continuitatea unei așteptări nerăbdătoare, a unei nemulțumiri zilnice de propria noastră soartă. Dacă Serbia reprezintă o forță militară mai mare decît a noastră; Bulgaria, mai multă primitivitate ofensivă; Ungaria, mai multă pasiune, iar Cehoslovacia prea multă civilizație, ar fi criminal să uităm că toți acești vecini neimportanti, prin cetățenii lor de fiecare zi nu aduc o aspirație mesianică, nu se concep esențial alții. Ultimul cetățean român își consumă existența într-o continuă protestare. Iar dacă această protestare este minoră, ea nu reprezintă mai puțin, într-o însumare colectivă, nivelul constant al unei revolte. România, fără un mare fenomen politic viitor, decisiv și esențial existenței ei, mi se pare o monstruozitate, o perfidie a istoriei, o glumă de prost gust.

O Românie viitoare, ce ar putea fi totuși foarte apropiată, va trebui să devină o fatalitate sud-est europeană și, lichidîndu-și balcanismul, să reabiliteze această periferie. În viitor să ne fie rușine că am aparținut unei astfel de comunități și trecutul să ne fie singura noastră calomnie.

Este foarte greu, ca român, să fii obiectiv cu popoarele care ne înconjoară. Aproape toate ne-au dominat, fie o întreagă perioadă, fie numai un moment istoric. Rușinea este a noastră, cu atît mai mult cu cît este aproape imposibil să inventezi o scuză oarecare. De aici neînțelegerea și disprețul față de ele. Atîtea aspecte ale **sufletului** maghiar îmi inspiră o simpatie nesfîrșită; nu sînt capabil însă de cea mai mică atașare de poporul maghiar, de istoria lui. Sînt cîțiva ani în urmă, văzînd sergentul de stradă din Budapesta, m-am

cutremurat că mustața aceluia s-a întins o mie de ani peste Ardeal și am înțeles, în acest trist fenomen, de ce noi românii n-am avut o chemare în lume.

Ungurii sînt în Europa o insulă. Deși au luat și ei parte cum au putut la frămîntările Europei, ei n-au fost niciodată sinceri în participarea lor. Teoria spengleriană a **sufletului originar** al culturilor nu-și găsește nicăieri o verificare mai evidentă ca în Ungaria. Sub toate formele de cultură, ei au păstrat zvîcnirile inițiale. Este prea mult sînge în spiritul maghiar pentru ca Ungaria să fie altceva decît suflet.

Sînt oameni care disprețuiesc muzica maghiară. Ei spun: este prea monotonă. Le răspund: nu există muzică mai monotonă. De ce totuși reversibilitatea aceluiași motiv nu te plictisește, ca în muzica orientală? Nu știu bine. Trebuie să fie însă în tonalitatea diferită a tristeții.

Muzica orientală este o văicăreală într-un vid cosmic. Disonanțele ei **cer ceva**; rătăcirile inimii vor să ajungă undeva. Ea nu este decît o **chemare**. Astfel, misterul ei se anulează în probabilitatea unui răspuns. Și cine ar putea să răspundă? Dumnezeu, lumea, vidul. Nu-mi spune nimic fiorul ei.

Gîndiți-vă însă la legănările muzicii maghiare, care nu vor să ajungă nicăieri! O tristețe care se alimentează din ea însăși. Farmecul ei precultural, mijloacele simple și lipsa de ornamentație exprimă un **urît al sîngelui**. O melancolie biologică, nestilizată, dar care își justifică undulațiile dintr-un lux al materiei. Lungimile ei monotone sînt mai aproape pentru a da expresie desfrunzirii inimii, decît chiar cenușiul marșurilor funebre.

Cine a avut ocazia să asculte într-un moment de mare oboseală **Ofranda muzicală** a lui Bach — n-a putut să nu aibă senzația că este îngropat în cer. Oboseala te face prizonier ultimelor intenții ale muzicii, iar tristețea te face muzică.

Ascultați în clipe asemănătoare tînguirile maghiare, urmăriți numai adierile lor melancolice, fără corectivul frenetic al ceardașului, și veți simți că n-are rost altă moarte decît sub sălcii plîngătoare.

Cred că există în fiecare om o nevoie de tristețe, pe care nu și-o satisface numai din resursele sale. Și cînd nu poți totdeauna să visezi cu melancoliile lui Schumann, te abandonezi muzicii de pustă, sfîșierilor și lamentațiilor ei.

Nu există muzică în care să se exprime mai elementar prezența lacrimilor în lume. Îți vin repetat în minte cuvintele Elisabetei de Bavaria, împărăteasa care a adorat Ungaria: există în lumea asta, în afară de egoismul uman, și sălcii plângătoare. Sau te gîndești la acele pagini din **Jardin de Bérénice** a lui Barrès, în care excesul de meditație, printre singurătăți și regrete, naște o dorință de lacrimi. Se întîlnesc astfel vibrațiile cele mai rafinate cu freamătul și neliniștea sufletului turanic.

Keyserling insista asupra tristeții arabe, ruse și argentine. Cum de i-a putut uita pe unguri? Acest popor este singurul care, în Europa, mai păstrează tradiția unei exaltări dionisiace. Cine a văzut o cîrciumă maghiară și toată lumea de acolo, legănată de tristeți, abandonată cu atîta participare și frenezie beției, nu-și poate tăinui o simpatie pentru o umanitate atît de primitivă, cu aderențe atît de reduse la fadoarea genului nostru de viață. Ce vor fi căutat ungurii în Europa? Și cum s-au putut opri printre noi?

Ungurii au în ei instincte de nomazi. Așezîndu-se și fixîndu-se într-un spațiu determinat, ei n-au putut înfrînge o nostalgie de rătăcitori. Agricultura și păstoritul nu convin sufletului lor barbar. Setea lor de spațiu și-au domolit-o prin cîntec și urlet. E singurul popor care mai știe zbiera. Urletul este o disperare în fața spațiului. De aceea, de cîte ori ești nemîngîiat la șes sau pe culmi, urletul și se pare singurul răspuns la tentația imensității. Am cel mai mare dispreț pentru acei care nu-și pot regăsi instinctele în singurătate. Natura te înnebunește ca și oamenii; ea prin infinit, și ei prin platitudine.

Lamentațiile maghiare își au sursa în această tristețe a instinctului. Aviditatea de spațiu se satisface în acele lungimi monotone, care trezesc automat reprezentarea unui infinit spațial. Tărăgăneala melodică este expresia cea mai adecvată a progresiunii nedeterminate în structura spațiului.

Mă leagă de Ungaria inutilitatea ei, lipsa de seriozitate a soartei ei politice, amarul de totdeauna al inimii sale. E bine să avem între noi popoare care nu pot ieși din ele însele, prizoniere ale condiției lor primare. Ungurii au rămas la sufletul original al culturii lor, sînt intimi pînă la sfidare cu sursele lor. Devenirea istorică le-a relevat neîncetat ceea ce au fost ei în începuturi. De aceea, Ungaria **n-a fost** niciodată efectiv în istorie, ci s-a dezrădăcinat prin muzică de la o soartă pe care i-a impus-o fără să vrea Europa.

Nici un popor din Balcani: sîrbi, bulgari, greci, nu reprezintă o **idee istorică**. Prin urmare, n-avem pe nici unul în față. Același lucru este adevărat și despre Ungaria, Cehoslovacia, Austria și Polonia.

Toată discuția din veacul trecut, referitoare la destinul cultural și politic al României, pleca de la concepția imposibilității de a construi o țară pe un ideal de împrumut. Dacă discuția a fost utilă sau inutilă, nu este locul să vedem aici. Practic, ea n-a dus însă la nici un rezultat. Care a fost instrumentul realizării unei astfel de viziuni? Teama de modernism caracterizează unul din elementele complexului de inferioritate al acestuia. Este mai mult decît evident că nu poți face o mișcare politică de mare amploare împrumutînd elemente disparate, de la mișcări diferite. Important este însă să vezi întru cît condiții obiective asemănătoare în două țări își găsesc o expresie ideologică diferită și, prin aceasta, să stabilești pînă unde se mărginesc cu adevărat acele țări.

Procesul de creștere al României este atît de artificial și accesul ei la putere atît de nefiresc, încît numai cultivînd din afară anumite idealuri vitale ei se poate realiza o urcare pe o treaptă istorică. Țara aceasta, care n-a avut niciodată cultul forței, trebuie învățată să-l iubească. Tragedia României este că în primul rînd trebuie să **știe** că devine tare. **Conștiința** este antecedentul fiecărui act de viață într-o țară fără istorie, pe cînd în marile națiuni — cazul tipic al Franței — conștiința este consecutivă actelor de afirmare.

Frenezia industrializării, mistica lumii urbane, voința absolută a unui salt istoric, discontinuitatea prin revoluție ca o manifestare vitală — sînt elemente care fac din Rusia o țară vitalizantă. Obiectiv vorbind, realitățile sociale de la noi, atmosfera generală a României se aseamănă enorm cu Rusia țaristă. Aceeași decrepitudine și aceeași inerție. Decît, idealurile care au însemnat pentru Rusia o întărire, pentru noi ar putea fi o prăbușire. Viziunea de viață a bolșevismului, universalismul pretențios, într-o țară cu rezistență interioară atît de minoră și cu o conștiință națională atît de labilă, ar putea echivala cu o lichidare. Întrebarea pe care trebuie să și-o pună fiecă națiune este: prin ce idealuri devin puternică? Răspunsul îl dau forțe obscure, viziunea ascunsă, nutrită atît din sînge, cît și din gînduri. România are enorm de învățat de la Rusia.

Supremația noastră spirituală și politică în sud-estul Europei trebuie să ne fie obsesia politică de fiecare zi. De vom continua să ne izolăm în mediocritatea noastră, o să înspăimântăm lumea cu atîta ratare.

Pluralismul balcanic nu poate duce la nimic. Fără un centru de gravitate care să cadă într-o țară cu un destin politic în ascensiune, divergența acestor state gelatinoase va da naștere la fricțiuni nesemnificative. Numai o forță poate să constituie din acest Balcan amărît un sîmbure viabil. Dacă o țară nu se impune ca o putere necontestată, el nu poate căpăta o consistență.

Atît timp cît dominația turcească s-a întins în acest colț de lume, el avea o unitate, care dacă era exterioară nu lega totuși mai puțin, prin acea teroare sterilă ce a definit imperialismul otoman, diversele neamuri, răzlețite fără rost pe meleagurile acestea. Turcia, ca mare putere, și-a definit tăria extensiv. Astfel ea n-a putut imprima un stil istoric valabil țărilor cucerite. Pe timpul cînd Imperiul Otoman se întindea din Maroc la marginile Arabiei și de la Viena la Nil, el n-a putut să dea o formă unui așa mare spațiu de cultură. Imperialismul turcesc este un caz tipic de nearticulație istorică. Exemplul Turciei ne învață de cum nu trebuie să fie un imperialism. Altcum, nu ne-am explica de ce toate popoarele care au cunoscut jugul semilunei și-au făcut un merit din a-și lichida ereditățile turcești. Există însă o singură țară care să nu fie mîndră de vestigiile romane? O urmă de drum roman este un îndemn la glorie; o moschee, un prilej de amărăciune.

Avalanșa turcească ne face sesizabilă diferența între o mare putere și o mare cultură. Deși una pe alta se implică și se condiționează, am mărturisi totuși prea puțin respect pentru nuanțe, dacă nu am releva plusul pe care-l presupune ultima, și anume un plus calitativ, de nuanțare în substanță. Turcia a fost o mare putere; Franța a fost totdeauna o mare cultură. Imperialismul, ca fenomen creator, este un atribut al culturilor mari. Sub formă sterilă, el este totdeauna o dimensiune a marilor puteri.

Încetînd hegemonia turcească, individualizarea politică a popoarelor balcanice a dus la o fragmentare a cărei continuare nu mai are nici un sens. Despre o refacere a Turciei, ar fi o crimă să vorbim. Să ne gîndim însă numai la ce a reprezentat Constantinopolul pentru această regiune umană și ce vid avem să umplem prin apusul său. Problema hegemoniei în sud-estul Europei este identică cu aceea a **noului Constantinopol**.

Într-o astfel de problemă nu se poate vorbi decât deschis: **fi-va România țara unificatoare a Balcanului, fi-va Bucureștiul noul Constantinopol?**

Iată o întrebare căreia nu i se poate da un răspuns precis, dar a cărei rezolvare este identică soartei noastre.

Un răspuns negativ ne prezintă situația clar. Ce se va alege de noi, de nu vom fi țara predestinată acestui colț de lume? Vom fi **ceea ce am fost**. Ireparabilul va fi atunci semnul nostru.

Dar dacă România ar fi atinsă în viitor de o grație istorică? Atunci, sîntem puși în fața unor mari responsabilități.

Sud-estul Europei, fără un focar, n-are nici o realitate. Sofia, Atena și Belgradul nu iradiază mai mult decât au nevoie țările respective. Dacă Bucureștiul nu va deveni un centru de atracție pentru toată această margine a Europei, atunci mai bine l-am dărîma de acum. Centrul de greutate este destul de mobil în istorie. Pe deplasările lui ne vom întemeia noi speranțele. În măsura în care vom deveni realitate politică, în aceeași măsură favorizăm posibilitățile de deplasare spre noi. De nu vom avea în viitor atracția unui miraj, la ce să ne mai atașăm de aparențele noastre?

Cum să nu ne bucurăm cînd vechiul Constantinopol a degenerat într-o temă romantică și că-l mai înțeleg doar poeții, că oamenii politici l-au uitat? Noi însă nu-i vom uita semnificația și greutatea, fatalitatea și tragicul. Nu pot avea viziunea unei alte Românie, fără să-mi proiectez țara în finalitatea ei ultimă. Noul Constantinopol să nu fie un obiect de visare politică, ci un obiectiv urmărit zi de zi, cu pasiune și dramă. Altcum, țara asta nu merită atîta disperare.

Un mesianism ajunge să aibă corespondențe practice atunci cînd pleacă din realitatea permanentă a sufletului național. Unul intermitent și ocazional nu se va defini niciodată politic. Acest fenomen explică penumbrele Poloniei, țară cu destin intermediar, condamnată a se zvîrcoli între culturile mari și cele mici. Ea ar putea deveni o mare putere — minus imperialismul. Un imperialism polonez nu e posibil, fiindcă e barat atît de Rusia, cît și de Germania, încît ea n-are în ce direcție să și-l exercite. Polonia va face față istoriei; din ea totuși nu vor rămîne decât urmele unor oameni mari. Căci Polonia nu e mare prin **soarta** sa. Mesianismul ei n-a fost mai mult de o mistică națională, căreia lipsindu-i pasiunea pentru

universalitate — n-a putut deveni un factor istoric efectiv. Pentru penumbrele unei țări, care a reușit totuși să se debaraseze de stigmatele culturilor mici, este de o semnificație deosebită faptul că putem face destul de ușor abstracție de **Polonia** și să ne gândim numai la **proeminențele** ei.

O țară este o realitate istorică cu atât mai mare, cu cât ne reprezentăm mai clar imaginea ei ca totalitate, Franța suscită icoana unei realități istorice substanțiale. Ne gândim adică la ea, și nu la gloriile ei individuale. Pentru noi toți, Polonia înseamnă foarte greu ceva mai mult decât muzicienii sau profeții ei. Aș vrea însă să întâlnesc pe acel căruia Franța înseamnă numai Pascal sau Baudelaire, Ludovic al XIV-lea sau Napoleon.

Decît să se nască în România numai un mesianism de circumstanță, mai bine să ne tîrîm soarta fără conștiința unei sortiri. Nu pot concepe decît un destin care să fie o flacără în neîntreruptă evoluție. Altcum, toată această Românie nu va fi decît un spațiu pentru inimi frînte. Și așa, cui decît ei, i-am putea atribui înclinația inimilor noastre? Căci nu există un cadru mai nimerit și mai fatal pentru echilibrul instabil al sufletului...

Modul existenței românești este **minorul**. Unei ascensiuni frenetice nu-i priește decît modul major, în care respiră și ritmează toate aurorele. Pînă cînd va mai fi România aceasta prilej de tristețe teoretică? Atît de adînci sînt golurile ei, că seamănă unor ispitiri de abis. Așa privită, să fie România numai un pretext al tristeții mele? Toate posibilitățile de a crede în ceva le plasez în România, căci de aș da mîna liberă amărăciunilor, unde aș mai descoperi-o? În infinitul tristeții, România este un punct pe care încearcă să-l salveze deznădejdea mea.

Pretențiile ei de hegemonie viitoare n-au nevoie de nici o justificare specială și în nici un caz de considerente etice. Dacă popoarele s-ar mulțumi toate cu ce au, omenirea s-ar stinge de mediocritate. De nu ne vom sili noi să ne impunem în lume, se vor găsi alții care să-și construiască o glorie pe inerția noastră. Atîta vreme cît vor exista popoare, paradisul terestru este o nefolositoare năzărire. Istoria este un alt cuvînt pentru tragedie, precum viața pentru zădărnici.

Și dacă tot procesul umanității nu este decît o înălțare și o prăbușire de națiuni, o succesiune dramatică de destine, fiecare încercînd să-și legitimeze prezența printr-un plus de

neliniște, — ce ne mai rămîne, decît să mergem spre capătul soartei noastre, aruncîndu-ne într-o vîltoare din care gradul nostru de frenezie va scoate învingători sau învinși.

Nu mă interesează decît avîntul ascendent al acestei țări, spirala **istorică** a României. Cum ar putea fi altfel cînd, din istoria universală, cine ar găsi un sens altor popoare decît acelora care s-au distrus pentru a-și afirma instinctele și o idee, care au pătimit pentru sensul lor în lume și au sacrificat totul unei glorii ce le-a accelerat agonia?

Este un suflu generos în pornirea de afirmare și de distrugere, care transfigurează demonia vieții isorice și încunună culturile cu un nimb pe cît de fatal, pe atît de fermecător. Va fi o pată de neșters pe conștiința modernă iluzia înșelătoare a progresului. Ce experiență superficială de viață va fi făcut omul modern, de a răpit devenirii caracterul ei de dramă permanentă și fluidă, compromițînd-o în ideea progresului? Și ce convingeri pedagogice a nutrit, de a turnat atîtea pretenții etice în instinctele vieții și în rătăcirile lor? Ideea progresului, etica și tot ce este în această lume, direct sau indirect, pedagogie, au îndulcit pînă la emasculare vibrațiile acelui simț tragic, căruia în alte vremuri se abandonau muritorii cu pasiune și durere. Nu pot iubi decît o cultură care ascunde, sub forma și stilul ei, iubire, disperare, moarte și iluminare. Adevărul, binele și frumosul? Dacă viața ar avea ochi să privească, aş descoperi în strălucirea lor o chemare stranie și echivocă de crimă și sfințenie.

Rău ne-ar mai sta nouă, românilor, să pășim în lume adăugînd și cîrbind la haina zdrențuită a unei culturi, umplînd goluri cu teorii de etică sau încercînd să salvăm tot ce nu e tragic în modernitate. Fi-vom capabili să înțelegem tot ce e gotic, baroc și să ne asimilăm dinamismului lor? Oare să nu pîlpîie în noi nimic din ethosul eroic și convulsionar al Spaniei și Rusiei? Să ne fie pe veci străine excesele și paroxismul sufletului germanic? Nu vreau o Românie logică, ordonată, așezată și cuminte, ci una agitată, contradictorie, furioasă și amenințătoare. Sînt prea mult patriot ca să doresc fericirea țării mele.

Spirala istorică a României se va înălța pînă acolo unde se pune problema raporturilor noastre cu lumea. Pînă acum am fost reptile; de aici încolo ne vom ridica în fața lumii, pentru a se ști că nu numai România este în lume, ci și lumea în România. De nu vom trăi apocaliptic destinul acestei țări, de nu vom pune febră și pasiune de sfîrșit în începuturile noastre, sîntem pierduți și nu ne mai rămîne decît să ne recîștigăm umbrele trecutului nostru.

Cuprinsul

- I. Tragedia culturilor mici
- II. Adamismul românesc
- III. Golurile psihologice și istorice ale României
- IV. Război și revoluție
- V. Lumea politicianului
- VI. Spirala istorică a României

Conversie în format Winword 2.0 IBM-PC:

Ioan-Lucian MUNTEAN (muntean@physics.pub.ro).